Ekonominės politikos skaitiniai

PINIGAI IR VERSLO CIKLAI

(rinktinė)

Ludvig von Mises

Friedrich A. Hayek

Roger W. Garrison

Murray .N Rothband

Gottfried Haberler

Richard M. Ebeling

Lietuvos laisvosios rinkos institutas

Lietuvos
laisvosios
rinkos
institutas

PINIGAI IR VERSLO CIKLAI

(rinktinė)

Pagal knygą „The Austrian Theory of the Trade Cycle“ sudarė
Lietuvos laisvosios rinkos institutas

Įvadą ir santrauką parašė Rogeris W. Garrisonas

Vilnius
2009

UDK 338.22(436)
Pi93

Versta iš:

The Austrian Theory of the Trade Cycle and Other Essays, by Ludwig von Mises, Murray N. Rothbard, Gottfried Haberler, and Friedrich A. Hayek. Compiled by Richard M. Ebeling, with an Introduction and Summary by Roger W. Garrison, 2 edition, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1996.

What Has Government Done to Our Money?, by Murray N. Rothbard, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2008 (pirmasis leidimas, 1963)

Parengė ir išleido Lietuvos laisvosios rinkos institutas
Vertė Algirdas Degutis

Dėkojame knygos rėmėjams
AB bankui „Ūkio bankas“
UAB „Vilniaus rentinys“

© 1996, 2008 Ludwig von Mises Institute
© Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2009
© Algirdas Degutis, vertėjas, 2009

ISBN 978-9955-9584-3-7

Turinys

Pratarmė lietuviškajam leidimui 5
Rūta Vainienė

Ką valdžia padarė su mūsų pinigais? 9
Murray N. Rothbard

„Austrų“ verslo ciklo teorija 83
Ludwig von Mises

Pinigai ir verslo ciklas 93
Gottfried Haberler

Ekonominės depresijos: priežastys ir vaistai 115
Murray N. Rothbard

Ar dar galime išvengti infliacijos? 137
Friedrich A. Hayek

Austrų teorija: santrauka 153
Roger W. Garrison

Apie autorius 162

Papildomi skaitiniai 164

Pratarmė

Pristatome ketvirtąją knygą iš Lietuvos laisvosios rinkos instituto leidžiamos serijos „Ekonominės politikos skaitiniai“. Knyga susideda iš dviejų dalių. Pirmoji dalis – M. Rothbardo rašinys „Ką valdžia padarė su mūsų pinigais“, antrojoje dalyje pateikiami Ludwigo von Miseso, Gottfriedo Haberlerio, Murray N. Rothbardo, Friedricho A. Hayeko ir Rogerio W. Garrisono straipsniai apie verslo ciklą ir ekonomines depresijas.

Pasaulio ekonomistus, politikus, o ir paprastus žmones, šiandien kankina klausimas – kodėl po visuotinio klestėjimo pasaulio ekonomiką ištiko nuožmi krizė, kaip ją įveikti ir kada ji baigsis. Stebint diskusijas įvairiausiose auditorijose, su retomis išimtimis dominuoja štai toks krizės aiškinimas: „finansų ir bankų sektorius buvo per menkai reguliuojamas ir pernelyg rizikavo. Rinkas pražudė bankininkų godumas. Bumą sukėlė perteklinė paklausa. Ekonomika perkaito. Verslo ciklas būdingas ekonomikai.“ Jeigu Jūsų neįtikina šie teiginiai ir ieškote rimtesnės krizės ištakų analizės – ši knyga kaip tik Jums. Jei pritariate tokiam krizių aiškinimui, perskaitykite knygą – rasite daug peno iš naujo apmąstyti savo poziciją.

Sąmoningai verslo ciklo teorijos aiškinimą pradedame nuo straipsnio apie pinigus. Perskaitę visą rinktinę, suprasite, kaip glaudžiai yra susijusios šios dvi temos. Dažnam žmogui sunku patikėti, kad pinigai gimė rinkoje

ir ilgą laiką buvo jos produktas. Šiandien esame taip pripratę prie valstybių centrinių bankų leidžiamų pinigų, kad vien mintis apie privačius pinigus gali pasirodyti šventvagiška. Pirmojoje knygos dalyje M. Rothbardas primins pinigų kilmę, jų reikšmę ekonomikai, išsamiai atskleis, kodėl valstybė perėmė pinigus iš rinkos ir kaip šie tapo infliacijos šaltiniu.

Perskaitę pirmąją knygos dalį, būsite pasiruošę suprasti tai, kas aiškinama antrojoje dalyje – „Austrų verslo ciklo teorija“. Šios dalies straipsniuose atskleidžiamos verslo ciklo priežastys ir padariniai, pateikiami sprendimai, kaip išvengti ekonomikos svyravimų. Šie straipsniai skirti pirmam susipažinimui su austrų verslo ciklo teorija. Jie nepretenduoja į išsamią teorinę analizę, o tik pateikia pagrindinius argumentus bei įžvalgas atsakymų ieškančiam skaitytojui. Norintiems austrų verslo ciklo teoriją nagrinėti plačiau ir giliau derėtų perskaityti L. Miseso „Pinigų ir kredito teorija“ ir F.A. Hayeko „Pinigų teorija ir verslo ciklas“.

Norėtume atkreipti dėmesį į kai kuriuos žinotinus dalykus. Vienas klausimas greičiausiai jau kilo – kodėl pateikiamoji verslo ciklų teorija vadinama „austrų“. Teorija yra universali, bet šį pavadinimą ji įgijo dėl jos pradininkų C. Mengerio, E. von Böhm-Bawerko bei L. Miseso sąsajų su Austrija, o konkrečiai – su Vienos universitetu, kur šie ekonomistai dėstė. Nors pirmųjų dviejų autorių tekstų šioje rinktinėje nėra, būtent jų iškelta kapitalo teorija tapo pagrindu L. Misesui vėliau analizuoti kredito ekspansijos padarinius ekonomikai. Iš L. Miseso verslo ciklo tyrimo estafetę perėmęs F. Hayekas būtent už darbus verslo ciklo aiškinimo srityje 1974 metais gavo Nobelio premiją. Kilusi iš Vienos universiteto, tačiau toli gražu neapsiribojanti

nei šalimi, nei temomis, austrų ekonomikos teorija yra pagrindinė laisvosios rinkos teorija.

Antra, norėtume atkreipti dėmesį į šioje knygoje vartojamą „banko“ sąvoką. Mums, dvidešimt pirmojo amžiaus gyventojams, bankas paprastai yra privatus komercinis bankas, kuris priima indėlius ir teikia kreditus. (Būtent ant šių bankų pastaruoju metu įprastai „kariami šunys“ dėl pasaulio ekonomikos krizės.) Kai straipsnių autoriai kalba apie bankų vykdomą kreditų ekspansiją, būkite atidūs – tai nėra tikslūs šiandieninių komercinių bankų analogai. Bankas, vykdantis kreditų ekspansiją, šiuose straipsniuose visų pirma yra pinigus emituojantis bankas. Šiandieniniai komerciniai bankai neleidžia popierinių pinigų – banknotų. Būtent popierinių pinigų, o toliau ir einamųjų sąskaitų emisija, neturint šimtaprocentinių ar šiam dydžiui artimų tikrųjų pinigų (aukso, sidabro) atsargų yra laikoma kreditų ekspansija. Komerciniai bankai seniau vykdė popierinių pinigų (banknotų) emisijos funkciją. Šiandieniniame pasaulyje popierinius pinigus daugina centriniai bankai. JAV tai – Federaliniai rezervai, Euro zonoje – Europos centrinis bankas ir t.t. Komerciniai bankai autorių analizuojamoje kreditų emisijoje šiandien dalyvauja tiek, kiek teisės aktai jiems suteikia teisę nelaikyti šimtaprocentinių popierinių pinigų atsargų, pavyzdžiui, ES ši dalis yra tik 2%. Komerciniai bankai šiandien kreditų emisijoje dalyvauja per šią dalinių rezervų sistemą, kuri yra bankams valdžios suteikta privilegija.

Rūta Vainienė
Lietuvos laisvosios rinkos instituto prezidentė

Ką valdžia padarė su mūsų pinigais?

Murray N. Rothbard

I. ĮVADAS

Vargu ar yra dar labiau suraizgytų, labiau supainiotų ekonominių problemų nei pinigų problema. Nuolat ginčijamasi dėl „griežtos“ ir „laisvos“ pinigų politikos, dėl Federalinės rezervų sistemos ir iždo vaidmens, dėl įvairių aukso standarto variantų ir t.t. Ar valdžia turi pumpuoti pinigus į ekonomiką ar juos išpumpuoti? Kuri valdžios šaka turėtų tai daryti? Ar ji turėtų skatinti kreditą ar jį riboti? Ar ji turi grįžti prie aukso standarto? Jeigu taip, tai kokiu kursu? Šiems ir daugybei kitų kylančių klausimų, atrodo, nėra galo.

Požiūrių į pinigus Babelis veikiausiai kyla iš žmogaus polinkio būti „realistu“, t.y. kreipti dėmesį tik į artimas politines ir ekonomines problemas. Visiškai pasinėrę į kasdienius reikalus nustojame suvokti esminius dalykus ir kelti tikrai esminius klausimus. Pamatiniai klausimai greit užsimiršta ir griežtą principo laikymąsi pakeičia betikslis dreifavimas. Tačiau norėdami šiuos klausimus geriau suprasti turime į juos pažvelgti iš tam tikro atstumo, pakilti virš kasdienių reikalų verpeto. Tai ypač svarbu mūsų ekonomikoje, kur sąveikos yra tokios sudėtingos, kad

pirmiausia būtina išskirti kelis svarbiausius veiksnius, išnagrinėti juos atskirai ir tik po to tirti jų veikmę šiame sudėtingame pasaulyje. Toks yra „Robinzono Kruzo ekonomikos“ požiūris – klasikinės ekonominės teorijos pamėgtoji tyrimo priemonė. Robinzono ir Penktadienio veiklos negyvenamoje saloje analizė, kurią kritikai dažnai išjuokia kaip netinkamą šiandienos pasauliui, iš tikrųjų daug prisidėjo išsiaiškinant pagrindines žmogaus veiklos aksiomas.

Pinigai yra bene labiausiai supainiota ekonominė problema, todėl būtent čia labiausiai reikalingas žvilgsnis iš toliau. Be to, pinigai yra toji ekonomikos sritis, kurią labiausiai pažeidė ir apraizgė šimtmečius trunkantis valdžios kišimasis. Daugeliui žmonių ir net daugeliui ekonomistų, paprastai linkusių palaikyti rinkos laisvę, pinigai yra neįveikiama kliūtis. Jų supratimu, pinigai yra visai kas kita; juos turi teikti ir reguliuoti valdžia. Jie net nepagalvoja, kad valdiška pinigų kontrolė yra kišimasis į laisvąją rinką; laisvosios pinigų rinkos jie nepajėgia net įsivaizduoti. Valdžia turi kaldinti monetas, spausdinti banknotus, nustatyti „teisėtą mokėjimo priemonę“, steigti centrinius bankus, pumpuoti ir išpumpuoti pinigus, „stabilizuoti kainų lygį“ ir t. t.

Istoriškai, pinigai buvo vienas iš pirmųjų dalykų, kuriuos valdžia perėmė savo kontrolėn, o XVIII bei XIX amžiaus laisvosios rinkos „revoliucija“ beveik nepalietė pinigų srities. Tad pats laikas sutelkti ypatingą dėmesį į mūsų ekonomikos gyvybinį kraują – pinigus.

Pirmiausia savęs paklauskime: ar pinigai gali būti tvarkomi laisvės principo pagrindu? Ar gali būti pinigų, kaip ir kitų prekių bei paslaugų, laisvoji rinka? Kaip tokia rinka atrodytų? Kokie būtų valdžios kišimosi į šią rinką

padariniai? Jeigu palaikome laisvąją rinką kitose srityse, jeigu norime nutraukti valdžios išpuolius prieš asmenį ir nuosavybę, tai neturime svarbesnės užduoties už šią užduotį – išsiaiškinti, kaip veiktų laisvoji pinigų rinka.

II. PINIGAI LAISVOJE VISUOMENĖJE

1. Mainų vertė

Nuo ko prasidėjo pinigai? Akivaizdu, kad Robinzonui Kruzui pinigų nereikėjo. Jis negalėjo aukso monetų valgyti. Nereikėjo jais rūpintis ir Robinzonui kartu su Penktadieniu jiems keičiantis, pavyzdžiui, žuvimi ir mediena. Bet kai visuomenė peržengia keleto šeimų ribas, sąlygos pinigų atsiradimui jau subręsta.

Norėdami išsiaiškinti pinigų vaidmenį, turime grįžti dar toliau atgal ir paklausti: kodėl apskritai vyksta mainai? Mainai yra viso mūsų ekonominio gyvenimo pagrindas. Be mainų neįmanoma nei tikra ekonomika, nei visuomenė. Suprantama, kad savanoriški mainai vyksta todėl, kad abi pusės tikisi iš jų naudos. Mainai – tai A ir B susitarimas atiduoti vieno prekes ar paslaugas už kito prekes ar paslaugas. Akivaizdu, kad kiekvienam tai naudinga, nes kiekvienas labiau vertina tai, ką gauna mainuose, už tai, ką atiduoda. Kai, tarkime, Robinzonas atiduoda kažkiek žuvies už kažkiek medienos, „perkamą“ medieną jis vertina labiau už „parduodamą“ žuvį, o Penktadienis, priešingai, žuvį vertina labiau už medieną. Nuo Aristotelio iki Markso žmonės klaidingai manė, kad mai-

nų aktas išreiškia tam tikrą vertės lygybę – kad jeigu vienas barelis žuvies iškeičiamas į dešimtį rąstų, tai jie vertinami *lygiai*. Bet iš tikrųjų mainai vyksta tik todėl, kad kiekviena pusė šiuos produktus vertina *skirtingai*.

Kodėl mainai yra taip visuotinai paplitę žmonių pasaulyje? Iš esmės, dėl didžiulės įvairovės gamtoje: dėl žmonių skirtingumo ir gamtos išteklių skirtingo išsidėstymo. Kiekvienas žmogus apdovanotas skirtingais gabumais ir polinkiais, o kiekvienas žemės lopinėlis pasižymi savo ypatumais, skirtingais ištekliais. Mainai atsiranda dėl šių gamtinių skirtumų: Kanzaso kviečiai keičiami į Minesotos geležį; vieno žmogaus medicininės paslaugos – į kito žmogaus smuikavimą. Specializacija įgalina kiekvieną žmogų puoselėti savo geriausius gebėjimus, o kiekvieną regioną – savo ypatingus išteklius. Jeigu niekas negalėtų mainikauti, jeigu kiekvienas žmogus būtų priverstas pats viskuo apsirūpinti, tai dauguma mūsų, žinoma, numirtų iš bado, o kiti tik šiaip ne taip sudurtų galą su galu. Mainai yra tai ne tik mūsų ekonomikos, bet visos civilizacijos gyvybinis kraujas.

2. Natūriniai mainai

Tačiau *tiesioginių* mainų gėrybėmis ir paslaugomis pakaktų tik primityviausiam ekonomikos lygiui palaikyti. Tokie tiesioginiai mainai – arba *barteris* – ne ką geriau už visišką pačiu savimi apsirūpinimą. Kodėl? Viena vertus, akivaizdu, kad gaminama galėtų būti tik labai mažai. Jeigu Džonsas samdo darbininkus namui pastatyti, tai kuo jis jiems mokės? Namo dalimis ar nepanaudotomis statybinėmis medžiagomis? Susiduriama su dviem esminėmis problemomis: „nedalumu“ ir „norų

nesutapimu“. Antai jeigu Smitas turi arklą, kurį norėtų iškeisti į keletą skirtingų daiktų, tarkime, į kiaušinius, duoną ir apdarą, kaip jam tai padaryti? Kaip jis gali sulaužyti arklą ir vieną jo dalį atiduoti ūkininkui, o kitą siuvėjui? Net jeigu gėrybės dalomos, dviems mainikautojams paprastai labai sunku surasti vienas kitą tuo pačiu metu. Jeigu A nori parduoti tam tikrą kiekį kiaušinių, o B – porą batų, tai kaip jiems susiderėti, jeigu A nori kostiumo? Įsivaizduokime, kokie sunkumai laukia ekonomikos dėstytojo, ieškančio kiaušinių tiekėjo, norinčio už kiaušinius nusipirkti porą ekonomikos paskaitų! Tad akivaizdu, jog tiesioginių mainų sąlygomis negalima jokia civilizuota ekonomika.

3. Netiesioginiai mainai

Tačiau mėginimų ir klaidų būdu žmogus atrado kelią į dinamišką ekonomiką – *netiesioginių* mainų kelią. Netiesioginiuose mainuose savo prekę jūs parduodate ne už jums tiesiogiai reikalingą prekę, o už kitą prekę, kurią savo ruožtu vėliau parduosite už geidžiamą prekę. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo nerangi aplinkinė operacija. Bet iš tikrųjų tai yra nuostabus instrumentas, leidžiantis iškilti civilizacijai.

Imkime atvejį, kai ūkininkas *A* nori nusipirkti *B* pagamintus batus. Kadangi *B* nenori jo kiaušinių, *A* išsiaiškina, ko *B nori*, tarkime – sviesto. Tada *A* iškeičia savo kiaušinius į *C* sviestą, o sviestą parduoda *B* už batus. Jis pirmiausia perka sviestą ne todėl, kad jo tiesiogiai nori, o todėl, kad sviestas padės jam įsigyti batus. Panašiai ir arklo savininkas Smitas parduos savo arklą už tokią prekę, kurią bus galima lengviau padalinti ir parduoti – tarkime, sviestą, o po to sviestą dalimis iškeis į kiaušinius, duoną,

drabužius ir t.t. Abiem atvejais sviesto pranašumas – kas lemia jo didesnę nei paprasto vartojimo paklausą – yra tai, kad jo *perkamumas* (*marketability*) yra didesnis. Jeigu rinkoje viena gėrybė lengviau realizuojama už kitą – jeigu visi yra įsitikinę, kad ją paprasčiau parduoti – tai jos paklausa išauga, nes ji naudojama kaip *mainų tarpininkė*. Ji tampa priemone, kurios dėka vienas specialistas savo gaminius gali iškeisti į kitų specialistų gėrybes.

Panašiai kaip gamtoje esama didžiulės gebėjimų ir išteklių įvairovės, taip esama ir skirtingo perkamumo gėrybių. Kai kurių gėrybių paklausa platesnė už kitų; kai kurios lengviau padalinamos į smulkesnius vienetus neprarasdamos savo vertės; kai kurios yra ilgaamžiškesnės; kai kurios yra labiau transportabilios. Visi išvardintieji bruožai didina prekės perkamumą. Suprantama, kad kiekvienoje visuomenėje perkamiausios gėrybės ilgainiui atsirenkamos kaip mainų tarpininkės. Ir kuo labiau jos pradedamos naudoti kaip mainų tarpininkės, tuo labiau dėl to didėja jų paklausa ir tokiu būdu dar labiau didėja jų perkamumas. Taip susikuria savaime įsisukanti spiralė: didesnis perkamumas didina gėrybės kaip mainų tarpininkės paklausą, o tai dar labiau didina jos perkamumą ir t.t. Galiausiai viena ar dvi prekės pradedamos naudoti kaip visuotiniai mainų tarpininkai – beveik visuose mainuose – ir būtent jos yra vadinamos pinigais.

Istorija liudija, kad daugybė pačių įvairiausių gėrybių buvo naudojamos kaip mainų tarpininkai: tabakas kolonijinėje Virdžinijoje, cukrus Vest Indijoje, druska Abisinijoje, galvijai senovės Graikijoje, vinys Škotijoje, varis senovės Egipte, o taip pat grūdai, karoliai, arbata, kriauklės, žvejybos kabliukai. Amžių bėgyje laisvoji konkurencija rinkoje į pinigų vaidmenį iškėlė dvi prekes – auksą ir sidabrą – išstūmusias iš šio vaidmens visas kitas

prekes. Jos abi pasižymi unikaliu perkamumu, turi didelę paklausą kaip papuošalai, išsiskiria kitomis reikiamomis pinigų savybėmis. Pastaraisiais amžiais sidabras, dėl santykinės jo gausos palygti su auksu, pradėtas naudoti smulkesniems mainams, paliekant auksą stambesniems. Bet kuriuo atveju svarbiausia yra tai, kad pati rinka atrado auksą ir sidabrą kaip efektyviausius pinigus.

Šis procesas – kumuliatyvus mainų tarpininko išsirutuliojimas laisvoje rinkoje – yra vienintelis galimas pinigų atsiradimo būdas. Pinigai negali atsirasti kitokiu būdu: nei kam nors staiga nusprendus sukurti pinigus iš bevertės medžiagos, nei valdžiai pavadinus „pinigais“ popieriaus skiautes. Juk pinigų paklausoje slypi žinojimas apie pinigų kainas netolimoje praeityje; skirtingai nuo tiesiogiai naudojamų vartojimo ar gamybos prekių, pinigams būtina turėti pradinę kainą, kuria remtųsi jų paklausa. Bet tai gali įvykti tik vienu būdu – prasidėti naudinga preke tiesioginiuose mainuose ir po to prie pradinės paklausos tiesioginiam naudojimui (pavyzdžiui, papuošalų gamybai, aukso atveju) prisidedant jos kaip mainų tarpininkės paklausai[1]. Tad valdžia negali sukurti ekonomikai pinigus; jie gali išsirutulioti tik laisvosios rinkos procese.

Svarbiausioji šios mūsų analizės išvada: pinigai yra prekė. Suprasti šią paprastą tiesą yra vienas svarbiausių dalykų pasaulyje. Žmonės dažnai kalba apie pinigus kaip apie kažką žymiai daugiau arba žymiai mažiau už prekę. Pinigas nėra abstraktus atsiskaitymo vienetas, kurį galima atskirti nuo konkrečios prekės; tai nėra bevertis ženklas, tinkantis tik mainams; tai nėra „skolinis raštas“; tai nėra fiksuoto kainų lygio garantas. Pinigas yra paprasčiausiai prekė. Nuo kitų prekių ji skiriasi tuo, kad turi paklausą daugiausia kaip mainų tarpininkė. Bet ji taip pat yra prekė – ir kaip visų kitų prekių, jos yra tam tikros atsargos, yra tam

tikra jos paklausa žmonėms ją perkant ir laikant ir t.t. Kaip ir visų kitų prekių, jos „kainą“ – kitų prekių atžvilgiu – lemia bendros pasiūlos arba atsargų santykis su bendra pirkimo bei kaupimo paklausa. (Žmonės pinigus „perka“ parduodami už juos savo prekes ir paslaugas, ir jie juos „parduoda“ pirkdami už pinigus prekes ir paslaugas).

4. Pinigų nauda

Pinigų atsiradimas davė neprilygstamos naudos žmonijai. Be pinigų – be visuotinio mainų tarpininko – negalėtų būti nei tikros specializacijos, nei ekonomikos kilimo nuo žemiausio, primityviausio jos lygmens. Pinigai išsprendžia tokias tiesioginių mainų visuomenės problemas kaip nedalumas ir „norų nesutapimas“. Dabar Džonsas gali pasisamdyti darbininkų ir mokėti jiems... pinigais. Smitas gali parduoti savo arklą už... piniginius vienetus. Piniginė prekė dalinasi į smulkias dalis ir ji yra visuotinai priimama. Tokiu būdu visos prekės ir paslaugos parduodamos už pinigus, o po to pinigai naudojami kitoms geidžiamoms prekėms ir paslaugoms pirkti. Pinigų dėka gali atsirasti išplėtota „gamybinė struktūra“, kur žemė, darbas ir kapitalas sąveikauja kiekvienoje gamybos proceso stadijoje ir gauna atlygį pinigais.

Pinigų atsiradimas teikia dar vieną didžiulę naudą. Kadangi visuose mainuose dalyvauja pinigai, visi mainų santykiai išreiškiami pinigais; todėl žmonės gali palyginti kiekvienos prekės rinkos vertę su bet kurių kitų prekių rinkos verte. Jeigu televizorius keičiamas į tris uncijas aukso, o automobilis keičiamas į šešiasdešimt aukso uncijų, tai kiekvienas gali suprasti, jog automobilis rinkoje „vertas“ dvidešimties televizorių. Šios mainų proporcijos yra *kainos*, ir piniginė prekė tarnauja kaip bendras visų kai-

nų vardiklis. Tik piniginių kainų atsiradimas rinkoje leidžia atsirasti civilizuotai ekonomikai, nes tik jos leidžia verslininkams remtis ekonominiais *išskaičiavimais*. Lygindami savo gaminių pardavimo kainas su gamybos faktorių kainomis („kaštais“) verslininkai gali spręsti, ar jie tenkina pirkėjų poreikius. Kadangi visos kainos išreiškiamos pinigais, verslininkas gali apskaičiuoti, ar jis gauna pelną ar patiria nuostolį. Tokie skaičiavimai verslininkams, darbininkams ir žemės savininkams padeda orientuotis ieškant rinkoje piniginių pajamų šaltinių. Tik tokie skaičiavimai leidžia kreipti išteklius naudingiausia kryptimi – kryptimi, kur jie geriausiai tenkina pirkėjų poreikius.

Daugelyje vadovėlių teigiama, kad pinigai atlieka skirtingas funkcijas: mainų tarpininko, apskaitos arba „vertės mato“, „vertės kaupimo“ ir t. t. Tačiau turėtų būti aišku, jog visos šios funkcijos tėra vienos didžiosios funkcijos – tarpininkavimo mainuose – padariniai. Kadangi auksas yra visuotinis mainų tarpininkas, jo perkamumas yra didžiausias, jis gali būti kaupiamas, naudojamas tarpininkavimui dabartyje ir ateityje, ir juo gali būti reiškiamos visos kainos.[2] Kadangi auksas yra prekė-tarpininkė visiems mainams, jis gali tarnauti apskaitos vienetu dabarties ir spėjamoms ateities kainoms. Svarbu suprasti, kad pinigas negalėtų būti abstraktus apskaitos ar atsiskaitymo vienetas, jeigu jis nebūtų naudojamas kaip mainų tarpininkas.

5. Piniginis vienetas

Supratę, kaip atsirado ir kam reikalingi pinigai, dabar galime paklausti, kaip naudojama ši piniginė prekė? Konkrečiai, kas sudaro pinigų atsargą arba pasiūlą visuomenėje ir kaip ja mainomasi?

Pirmiausia, dauguma fizinių prekių parduodamos ir perkamos pagal svorį. Svoris yra skiriamasis fizinės prekės mato vienetas, todėl ja prekiaujama tokiais vienetais kaip tonos, svarai, uncijos, granai, gramai ir t. t.[3] Auksas nėra išimtis. Auksu, kaip ir kitomis prekėmis, prekiaujama svorio vienetais.[4]

Akivaizdu, kad ekonomistui neturi reikšmės, kokio dydžio vienetas pasirenkamas prekybai. Šalyse, kur galioja metrinė sistema, skaičiuojama gramais; Anglijoje ir Amerikoje įprasta skaičiuoti granais arba uncijomis. Visi svorio vienetai išverčiami vieni į kitus: vienas svaras lygus šešiolikai uncijų; viena uncija lygi 437,5 granų arba 28,35 gramų ir t. t.

Tarus, kad pinigu pasirinktas auksas, mums visai nesvarbu, kokio dydžio aukso vienetas naudojamas atsiskaitymams. Džonsas gali parduoti švarką už vieną unciją aukso Amerikoje arba už 28,35 gramų Prancūzijoje; abi kainos yra tapačios.

Tai gali atrodyti kaip akivaizdžių dalykų aiškinimas, tačiau pasaulis būtų patyręs kur kas mažiau vargų, jeigu žmonės būtų tikrai supratę šias paprastas tiesas. Antai beveik visi suvokia pinigus kaip kažkokius abstrakčius vienetus, pritaikytus atskirai šaliai. Žmonės panašiai galvojo net tada, kai dauguma šalių dar laikėsi „aukso standarto“. Amerikos pinigai buvo „doleriai“, Prancūzijos – „frankai“, Vokietijos – „markės“ ir t. t. Buvo pripažįstama, kad visi jie pririšti prie aukso, tačiau visi jie buvo laikomi suvereniais ir nepriklausomais pinigais, ir dėl to visoms šalims buvo nesunku „atsipalaiduoti nuo aukso standarto“. *Tačiau visi šie pavadinimai buvo tik aukso ir sidabro svorio vienetų pavadinimai.*

Britanijos „svaras sterlingų“ iš pradžių reiškė vieną svarą sidabro svorio. Ką reiškė doleris? Doleris atsirado

kaip vienos uncijos svorio sidabro monetos pavadinimas – monetos, kurią XVI amžiuje kaldino Bohemijos grafas Schlickas. Grafas Schlickas gyveno Joachimo slėnyje, arba Joachimstalyje. Jo monetos pelnė gerą vardą dėl savo vienodumo ir grynumo ir buvo vadinamos „Joachimo taleriais“, vėliau – „taleriais“. Ilgainiui iš „talerio“ kilo „dolerio“ pavadinimas.

Taigi, laisvoje rinkoje skirtingi vienetų pavadinimai tėra *svorio vienetų apibrėžimai*. Kol iki 1933 metų laikėmės aukso standarto, žmonės sakydavo, kad „aukso kaina“ yra „nustatyta kaip dvidešimt dolerių už unciją aukso“. Bet tai buvo pavojingai klaidinantis požiūris į mūsų pinigus. Iš tikrųjų „doleris“ buvo *apibrėžtas* kaip 1/20 aukso uncijos *pavadinimas*. Štai kodėl klaidinga buvo kalbėti apie nacionalinių valiutų „keitimo kursus“. Iš tikrųjų ne „svaras sterlingų“ buvo „keičiamas“ į penkis „dolerius“.[5] Doleris buvo apibrėžtas kaip 1/20 aukso uncijos pavadinimas, o svaras sterlingų – tuo metu kaip 1/4 aukso uncijos vardas – buvo keičiamas į 5/20 aukso uncijos. Suprantama, kad toks kursų ir pavadinimų chaosas painiojo ir klaidino. Toliau, skyriuje apie valdžios kišimąsi į piniginius reikalus, bus parodyta, kaip tas chaosas atsirado. Visiškai laisvoje rinkoje auksas būtų keičiamas tiesiog gramais, granais arba uncijomis, o tokie klaidinantys pavadinimai kaip doleriai, frankai ir pan. būtų nereikalingi. Tad šiame skyriuje tarsime, jog pinigai keičiami tiesiog kaip uncijos ar gramai.

Žinoma, laisvoji rinka pasirinks visuotiniu vienetu tokį piniginės prekės dydį, kuris bus patogiausias. Jeigu pinigas būtų platina, ji būtų matuojama uncijos dalimis; jeigu būtų naudojama geležis, ji būtų skaičiuojama svarais arba tonomis. Tad aišku, jog pats dydis ekonomistui neturi reikšmės.

6. Pinigų pavidalas

Kaip piniginio vieneto dydis ar pavadinimas, taip ir piniginio metalo pavidalas neturi didesnės ekonominės reikšmės. Jeigu tam tikras metalas yra pinigas, tai visos to metalo atsargos, kiek jos prieinamos žmogui, sudaro pasaulines pinigų atsargas. Visai nesvarbu, kokiu pavidalu tas metalas laikomas konkrečiu metu. Jeigu geležis yra pinigas, tai visa geležis yra pinigas, nesvarbu ar ji būtų luitų, gabalų pavidalu, ar panaudota kokiuose nors mechanizmuose.[6] Bet kokio pavidalo auksas buvo naudojamas kaip pinigas: ir natūralūs grynuoliai, ir aukso dulkės maišeliuose, ir net juvelyriniai dirbiniai. Nieko keista, kad auksu ir kitais pinigais gali būti prekiaujama jų įvairiais pavidalais, nes svoris yra jų esminis bruožas.

Tiesa, kai kurie pavidalai dažnai būna patogesni už kitus. Pastaraisiais šimtmečiais auksas ir sidabras buvo lydomas į monetas smulkesniems kasdieniams sandoriams ir į didesnius luitus – stambesniems. Kitas auksas paverčiamas juvelyriniais dirbiniais ir kitokiais papuošalais. Tačiau bet kuri vieno pavidalo transformacija į kitą reikalauja laiko, darbo ir kitokių išteklių sąnaudų. Šis užsiėmimas yra toks pat verslas kaip bet kuris kitas, ir kainos už jį nustatomos įprasta tvarka. Dauguma žmonių pripažįsta, kad juvelyrai turi teisę gaminti papuošalus iš aukso žaliavos, tačiau jie paprastai neigia, kad tas pat galioja ir monetų gamybai. Tačiau laisvoje rinkoje monetų kaldinimas iš principo yra toks pat verslas kaip ir kiti.

Aukso standarto laikais daugelis tikėjo, kad monetos yra „tikresni“ pinigai už nekaldintą aukso masę (luitus, liejinius ir bet kuriuos kitus pavidalus). Iš tikrųjų, monetos buvo vertinamos labiau už luitus, tačiau tai lėmė ne kokia

nors mistinė monetų savybė, o tai, kad nukalti monetas iš liejinio kainuoja žymiai brangiau nei jas vėl išlydyti. Dėl šio skirtumo monetos buvo labiau vertinamos rinkoje.

7. Privati pinigų kalyba

Privačios pinigų kalybos idėja šiandieną atrodo tokia keista, kad ją verta atidžiau panagrinėti. Esame įpratę pinigų kalybą laikyti „suvereniteto bruožu". Bet galų gale mes juk nesame „karališkosios prerogatyvos" šalininkai, o ir amerikiečių supratimu suverenitetas priklauso ne valdžiai, o žmonėms.

Kaip veiktų privati pinigų kalyba? Jau sakėme – lygiai taip pat, kaip bet koks kitas verslas. Kiekvienas auksakalys galėtų gaminti tokio dydžio ir pavidalo monetas, kokios labiausiai tenkina jo klientus. Kainą nustatytų laisvoji rinkos konkurencija.

Paprastai prieštaraujama, kad būtų pernelyg sudėtinga auksą sverti ar tikrinti kiekvieno sandėrio metu. Tačiau kas trukdo privatiems monetų kalėjams monetas žymėti ir laiduoti už jų svorį ir grynumą? Privatūs kalėjai gali tai garantuoti bent jau ne blogiau už valstybinę kalyklą. Nutrinti metalo gabaliukai nebūtų pripažįstami monetomis. Žmonės naudotųsi tų kalėjų monetomis, kurių gaminių kokybė pelnytų didžiausią pasitikėjimą. Jau matėme, kad būtent taip išgarsėjo „doleris" – konkurencinga sidabro moneta.

Privačios pinigų kalybos oponentai baiminasi, kad tokiu atveju įsisiautėtų sukčiavimas. Bet tie patys oponentai patiki pinigų kalybą valdžiai. Tačiau jeigu valdžia apskritai galima pasitikėti, tai, be abejo, esant privačiai kalybai galima bent tikėtis, kad ji užkirs kelią apgaulei

arba baus apgavikus. Paprastai pripažįstama, kad būtent kova su apgaule, vagyste ir kitais nusikaltimais yra tikroji valdžios paskirtis. Bet jeigu valdžia nepajėgia išaiškinti nusikaltėlio esant privačiai pinigų kalybai, tai ar yra vilties, kad bus galima pasitikėti pinigų kalyba tada, kai privačių rinkos dalyvių garbingumą pakeis valdiškas pinigų kalybos monopolis? Jeigu netikima, kad valdžia gebės išaiškinti atsitiktinį nusikaltėlį laisvoje monetų rinkoje, kodėl ja galima bus pasitikėti tada, kai ji visiškai kontroliuos pinigus ir galės piginti, klastoti pinigą ir apskritai, turėdama visą įstatymo sankciją, galės elgtis kaip vienintelis nusikaltėlis visoje rinkoje? Juk tikra nesąmonė sakyti, jog valdžia turi kolektyvizuoti visą nuosavybę tam, kad galėtų užkirsti kelią nuosavybės vogimui. Tačiau privačios pinigų kalybos draudimas grindžiamas būtent tokiu argumentu.

Be to, visas šiuolaikinis verslas remiasi standartų garantijomis. Vaistinė parduoda aštuonių uncijų vaistų buteliuką; mėsininkas parduoda svarą jautienos. Pirkėjas tikisi, kad šių garantijų griežtai laikomasi, ir jų išties laikomasi. Pagalvokime apie tūkstančius tūkstančių specializuotų, gyvybiškai svarbių pramonės gaminių, kurie turi atitikti labai tikslius standartus ir specifikacijas. Pirkėjas, perkantis pusės colio varžtą, turi gauti būtent pusės colio, o ne 3/8 colio varžtą.

Ir vis dėlto, verslas nesužlunga. Mažai kam ateina į galvą idėja, kad valdžia turi nacionalizuoti visą mašinų gamybos pramonę tam, kad apsaugotų standartus nuo sukčių. Šiuolaikinėje rinkoje gausu sudėtingų mainų, kurie labai priklauso nuo tam tikrų kiekybės ir kokybės standartų. Tačiau apgaulės atvejai minimalūs, o ir šis minimumas, bent jau teoriškai, turi būti baudžiamas. Tas pat būtų privačios pinigų kalybos atveju. Galima neabejoti,

kad kalėjo klientai ir konkurentai budriai saugotųsi sukčiavimo monetų svoriu ar grynumu.[7]

Pinigų kalybos valstybinio monopolio šalininkai atskiria pinigus nuo visų kitų prekių tuo pagrindu, kad esą pagal „Greshamo dėsnį" „blogi pinigai išstumia gerus pinigus" iš apyvartos. Todėl laisvajai rinkai negalima patikėti mūsų aprūpinimo gerais pinigais. Tačiau ši formuluotė remiasi visiškai klaidinga garsiojo Greshamo dėsnio interpretacija. Dėsnis iš tikrųjų teigia, kad „valdžios dirbtinai pervertinti pinigai išstumia iš apyvartos dirbtinai nuvertintus pinigus". Tarkime, pavyzdžiui, kad apyvartoje yra vienos uncijos auksinės monetos. Taip pat tarkime, kad po kelių metų kai kurios monetos nusidėvi ir dabar sveria tik 0,9 uncijos. Akivaizdu, kad laisvoje rinkoje nusidėvėjusios monetos vertė bus lygi tik 90% pilno svorio monetos vertės, ir jos nominali vertė nebus pripažįstama.[8] Laikui bėgant ji bus išstumta iš rinkos kaip „blogas" pinigas. Bet tarkime, jog valdžia paskelbia, kad susidėvėjusios monetos turi būti vertinamos kaip naujos ir kad visi privalo jas imti atsiskaitymams. Ką iš tikrųjų valdžia padaro? Taikydama prievartinį dviejų tipų monetų „keitimo kursą", ji įveda *kainų kontrolę*. Reikalaudama lygiavertiškumo ten, kur susidėvėjusios monetos turėtų būti keičiamos su 10% nuolaida, ji dirbtinai pervertina nusidėvėjusias monetas ir nuvertina naujas. Dėl to visi leis į apyvartą nusidėvėjusias monetas, o naujas kaups arba eksportuos. Tad „blogi pinigai išstumia gerus" ne laisvoje rinkoje, bet dėl valdžios kišimosi į rinką.

Nepaisant begalinių valdžios trukdymų, darančių sąlygas itin nepalankias, privatūs pinigai istorijoje klestėjo ne vieną kartą. Beveik dėsnis, kad visas naujoves sukuria privatūs asmenys, o ne valstybė, ir jį patvirtina tai, kad

pirmosios monetos buvo kaldinamos privačių asmenų bei auksakalių. Tiesą sakant, kai valdžia tik pradėjo monopolizuoti pinigų kalybą, karališkosios monetos buvo ženklinamos privačių bankininkų garantijomis, ir tai liudija, kad visuomenė jiems reiškė didesnį pasitikėjimą nei valdžiai. Privačiai nukaltos aukso monetos Kalifornijoje cirkuliavo net iki 1848 metų.[9]

8. „Derama“ pinigų pasiūla

Dabar galime paklausti: kas yra pinigų pasiūla visuomenėje ir kaip toji pasiūla naudojama? Konkrečiai, galime iškelti amžinąjį klausimą, kiek pinigų „mums reikia“. Ar pinigų pasiūla turi būti reguliuojama atsižvelgiant į tam tikrą „kriterijų“, ar ji gali būti palikta laisvai rinkai?

Pirma, bet kuriuo metu bendros visuomenės *pinigų atsargos, arba pasiūla, yra bendras piniginės medžiagos svoris*. Tarkime, kad tik viena prekė įsitvirtina rinkoje kaip pinigas. Toliau tarkime, kad toji prekė yra *auksas* (nors ja galėjo būti sidabras ar net geležis; tik *rinka* sprendžia, o ne mes sprendžiame, kokiai prekei geriausiai tinka būti pinigu). Kadangi pinigai yra auksas, tai bendroji pinigų pasiūla yra bendras visuomenėje esančio aukso svoris. Aukso *pavidalas* neturi reikšmės – nebent vienoks pavidalo keitimo būdas kainuoja daugiau negu kitoks (pavyzdžiui, monetų kalimas yra brangesnis už jų išlydimą). Tokiu atveju rinka pasirinks vieną iš pavidalų kaip atsiskaitymų pinigą, o kiti pavidalai bus brangesni arba pigesni priklausomai nuo jų santykinių kainų rinkoje.

Bendrų aukso atsargų kitimą lems tos pačios priežastys, kurios lemia ir kitų prekių atsargų pokyčius. Padidėjimą gali lemti didesnis aukso kasyklų našumas; sumažėji-

mą – aukso nusidėvėjimas, pramoninis jo naudojimas ir t. t. Kadangi rinka pinigu pasirinks ilgaamžę prekę ir kadangi pinigas nėra sunaudojamas tokiu pat mastu kaip kitos prekės – jis tarnauja kaip mainų tarpininkas – kasmetinė pinigų gamyba, lyginant su bendromis jų atsargomis, bus gana maža. Tad bendros aukso atsargos kinta labai lėtai.

Kokia „turėtų" būti pinigų pasiūla? Buvo siūlomi patys įvairiausi kriterijai: kad pinigų dinamika atitiktų gyventojų dinamiką, „verslo apimtis", „pagamintų prekių kiekį", kad ji padėtų palaikyti stabilų „kainų lygį" ir t. t. Išties nedaug kas siūlė palikti reikalą spręsti rinkai. Tačiau pinigai skiriasi nuo kitų prekių viena esmine savybe. Ir šio skirtumo suvokimas duoda raktą visų piniginių reikalų supratimui. Kai auga pasiūla kokios nors kitos prekės, tai yra naudinga visuomenei; tai yra džiuginantis reiškinys. Daugiau vartojimo prekių reiškia aukštesnį žmonių gyvenimo lygį; daugiau kapitalinių prekių reiškia geresnį ir tikresnį gyvenimo lygį ateityje. Naujų derlingų žemių ar gamtinių išteklių atradimas taip pat žada geresnį gyvenimą, dabar arba ateityje. O kaip su pinigais? Ar pinigų pasiūlos augimas visuomenei taip pat naudingas?

Vartojimo prekės sunaudojamos vartojimui; kapitalinės prekės ir gamtiniai ištekliai sunaudojami vartojimo prekių gamybai. Tačiau pinigai nesunaudojami; jų funkcija – tarpininkauti mainams, t.y. padėti prekėms ir paslaugoms tikslingiau keliauti iš vieno asmens pas kitą. Visi šie mainai vyksta piniginių kainų pagrindu. Antai jeigu televizorius mainomas į tris uncijas aukso, tai sakoma, jog televizoriaus „kaina" – trys uncijos aukso. Bet kuriuo metu visos prekės ekonomikoje mainomos pagal šį jų santykį su auksu, arba kainą. Kaip buvo sakyta, pinigai arba auksas yra bendras visų kainų vardiklis. O kaip su pačiais pinigais? Ar jie turi

„kainą“? Kadangi kaina yra tiesiog keitimo santykis, jie, be abejo, tokią kainą turi. Bet šiuo atveju „pinigų kaina“ yra jų begalinių keitimo santykių su visomis įvairiomis prekėmis rinkoje *aibė*.

Tarkime, kad televizorius kainuoja tris uncijas aukso, automobilis – šešiasdešimt uncijų, duonos kepalas – 1/100 uncijos, o pono Džonso teisinių paslaugų valanda – vieną unciją. Tokiu atveju „pinigų kaina“ bus alternatyvių mainų aibė. Viena uncija aukso bus „verta“ arba 1/3 televizoriaus, arba 1/60 automobilio, arba 100 duonos kepalų, arba vienos valandos pono Džonso teisinių paslaugų. Ir taip toliau. Tad pinigų kaina yra piniginio vieneto (šiuo atveju, uncijos aukso) „perkamoji galia“. Ji rodo, kiek už tą unciją galima nusipirkti, kaip ir televizoriaus kaina rodo, kiek pinigų galima gauti už televizorių.

Kas lemia pinigų kainą? Tos pačios jėgos, kurios lemia visas kainas rinkoje – senas, bet amžinai galiojantis dėsnis: „pasiūla ir paklausa“. Visi žinome, kad jeigu kiaušinių pasiūla didėja, jų kaina turi tendenciją smukti; jeigu didėja kiaušinių paklausa, kaina turi tendenciją kilti. Tas pat galioja ir pinigams. Pinigų pasiūlos didėjimas turės tendenciją jų „kainą“ mažinti, jų paklausos augimas ją didinti. Tačiau kas yra pinigų paklausa? Kiaušinių atveju suprantame, kas yra „paklausa“; ji yra pinigų kiekis, kurį pirkėjai pasiruošę išleisti kiaušiniams, plius kiaušiniai, kurie tiekėjų pasilaikomi ir neparduodami. Panašiai pinigų atveju „paklausa“ reiškia įvairias prekes, siūlomas už pinigus, plius pinigus, kurie pasilaikomi gryni ir tam tikrą laiko tarpą neišleidžiami. Abiem atvejais „pasiūla“ gali reikšti bendras prekės atsargas rinkoje.

Tad kas atsitinka, kai aukso pasiūla padidėja, o pinigų paklausa lieka ta pati? „Pinigų kaina“ smunka, t. y.

sumažėja piniginio vieneto perkamoji galia visoje alternatyvų grandinėje. Dabar uncija aukso bus verta mažiau nei 100 duonos kepalų, mažiau nei 1/3 televizoriaus ir t. t. Ir priešingai, jeigu aukso pasiūla smunka, uncijos aukso perkamoji galia kyla.

Kokie yra pinigų pasiūlos kitimo padariniai? Pasinaudoję vieno iš pirmųjų ekonomistų, Davido Humeʻo, pavyzdžiu, galime paklausti, kas atsitiktų, jeigu naktį kokia nors geroji fėja papildytų mūsų kišenes, pinigines ir bankų saugyklas padvigubindama mūsų pinigų atsargas. Mūsų pavyzdyje ji stebuklingai padvigubintų aukso pasiūlą. Ar taptume dvigubai turtingesni? Žinoma, kad ne. Turtingus mus daro prekių gausa, o šią gausą riboja išteklių – žemės, darbo ir kapitalo – ribotumas. Monetų padaugėjimas nesukurs šių išteklių. Mes galime kurį laiką *jaustis* dvigubai turtingesni, tačiau iš tikrųjų mes tik *atskiedžiame* pinigų pasiūlą. Kai tik žmonės nuskubės išleisti savo naujai atsiradusius pinigus, kainos, apskritai imant, padvigubės – arba bent jau kils kol paklausa bus patenkinta ir pinigai nustos varžęsi dėl esamų prekių.

Tad matome, kad nors pinigų, kaip ir kitų prekių, pasiūlos didėjimas mažina jų kainą, šis pokytis *neduoda – skirtingai nuo kitų prekių – jokios naudos visuomenei*. Visuomenė kaip visuma nepraturtėja. Jeigu naujos vartojimo arba kapitalinės prekės pakelia gyvenimo lygį, tai nauji pinigai pakelia tik kainas, t. y. atskiedžia savo pačių perkamąją galią. Šio paradokso priežastis ta, kad pinigai *naudingi tik dėl savo mainomosios vertės*. Kitos prekės turi daug „realių“ panaudojimų galimybių, todėl jų pasiūlos didėjimas patenkina daugiau vartotojų poreikių. Vienintelis pinigų naudojimas – numatomi mainai; jų naudą lemia jų mainomoji vertė arba „perkamoji galia“.

Mūsų dėsnis – kad pinigų daugėjimas neduoda naudos visuomenei – išplaukia iš jų unikalaus kaip mainų tarpininkų naudojimo.

Tad pinigų pasiūlos didėjimas tik mažina kiekvienos aukso uncijos efektyvumą; kita vertus, pinigų pasiūlos mažėjimas didina kiekvienos aukso uncijos galią atlikti savo funkciją. Iš čia išplaukia netikėta išvada, kad *visiškai nesvarbu, kokia yra pinigų pasiūla*. Tiks bet kokia pasiūla, vienokia ar kitokia. Laisvoji rinka paprasčiausiai prie jos prisitaikys keisdama kiekvieno aukso vieneto perkamąją galią arba efektyvumą. Nėra reikalo kištis į rinką keičiant jos nustatomą pinigų pasiūlą.

Šioje vietoje gali būtu paprieštarauta: „Gerai, tarkime, kad pinigų pasiūlą keisti beprasmiška, bet argi aukso gavyba nėra išteklių švaistymas? Argi valdžia neturėtų palaikyti stabilią pinigų pasiūlą ir drausti naują aukso gavybą?“ Tiems, kurie iš principo nestoja prieš valdžios kišimąsi į rinką, šis argumentas gali atrodyti įtikinamas, nors jis negali įtikinti nuoseklių laisvės šalininkų. Tačiau argumentas neatsižvelgia į svarbų dalyką: kad auksas nėra vien pinigas, jis neišvengiamai yra ir *prekė*. Padidėjusi aukso pasiūla gali neduoti jokios *piniginės* naudos, bet ji duoda *nepiniginę* naudą, t. y. ji didina aukso, naudojamo vartojimui (papuošalams, stomatologijoje ir pan.) ir gamybai (pramoniniams tikslams) pasiūlą. Todėl aukso kasyba visuomenės požiūriu nėra švaistymas.

Tad prieiname išvados, kad pinigų, kaip ir kitų prekių, pasiūlą geriausia palikti laisvosios rinkos nuožiūrai. Šalia bendrų moralinių ir ekonominių laisvės pranašumų palyginti su prievarta, joks diktuojamas pinigų kiekis neduos geresnių rezultatų, o laisvoji rinka nustatys tokį aukso gavybos mastą, kuris priklausys nuo aukso santykinio

pajėgumo tenkinti vartotojų poreikius palyginti su visomis kitomis produktyviomis gėrybėmis.[10]

9. „Pinigų kojinėse" problema

Tačiau monetarinės laisvės kritikas lengvai nepasiduoda. Jis gąsdina, pavyzdžiui, tradiciniu „pinigų kaupimo" baubu. Įsivaizduojamas savanaudis šykštus senis, kuris iracionaliai arba kokiais nors blogais kėslais slepia sukauptą auksą savo rūsyje ar seife – taip stabdydamas apyvartos ir prekybos srautą, sukeldamas nuosmukius ir kitas problemas. Ar toks pinigų kaupimas iš tiesų pavojingas?

Pirmiausia, įvyksta tik tai, kad šykštuolis padidina pinigų paklausą. Dėl to prekių kainos sumažėja, o aukso uncijos perkamoji galia padidėja. Visuomenė nepatiria jokio nuostolio; ji pasitenkina mažesne „galingesnių" aukso uncijų pasiūla. Net blogiausiu įmanomu atveju nieko blogo neįvyksta, monetarinė laisvė nesukelia jokių problemų. Tačiau čia verta dar kai ką pridurti. Žmonių noras turėti *daugiau* arba *mažiau* grynų pinigų yra visiškai racionalus.

Pažvelkime į grynus pinigus plačiau. Kodėl žmonės apskritai laiko grynus pinigus? Tarkime, kad visi galėtume absoliučiai tiksliai numatyti ateitį. Tokiu atveju niekam nereikėtų turėti kišenėje grynų pinigų. Kiekvienas tiksliai žinotų, kiek išleis ir kiek gaus pajamų bet kuriuo ateities momentu. Jam nereikėtų laikyti grynų pinigų, ir savo auksą jis galėtų skolinti taip, kad gautų reikiamo dydžio išmokas būtent tomis dienomis, kai daro išlaidas. Bet, žinoma, mes neišvengiamai gyvename *netikrumo* pasaulyje. Žmonės tiksliai nežino, kas jiems nutiks, kokios bus ateities pajamos ir išlaidos. Kuo labiau jie baiminasi

ir nuogąstauja dėl ateities, tuo daugiau jie nori turėti grynų pinigų; kuo saugesni jie jaučiasi, tuo mažiau jie jų nori turėti. Kita grynų pinigų laikymo priežastis taip pat priklauso nuo realaus pasaulio netikrumo. Jeigu žmonės spėja, kad artimiausiu metu pinigų kaina smuks, jie leis savo pinigus dabar, kol jie vertingesni – „eikvodami" savo pinigų atsargas ir mažindami savąją pinigų paklausą. Ir atvirkščiai, jeigu jie spėja, kad pinigų kaina kils, jie neskubės jų leisti, laukdami jų vertės pakilimo, ir jų paklausa pinigams didės. Taigi grynųjų pinigų paklausa kyla ir smunka dėl blaivių ir pagrįstų motyvų.

Ekonomistai klysta galvodami, kad kažkas yra negerai, jeigu pinigai nėra nuolatinėje, aktyvioje „cirkuliacijoje". Iš tiesų, pinigai naudingi tik dėl savo mainomosios vertės, tačiau jie yra *naudingi ne vien konkrečiu mainų momentu*. Ši tiesa dažnai nesuvokiama. Pinigai yra tiek pat naudingi, kai guli „be naudos" piniginėje ar net šykštuolio „kojinėje".[11] Juk tie pinigai dabar laikomi tam, kad pasitarnautų galimiems mainams ateityje – jų savininkui jie naudingi jau dabar tuo, kad leidžia vykdyti mainus bet kuriuo metu, dabar arba ateityje, kada tik jis panorės.

Reikia neužmiršti, kad visas auksas kam nors priklauso ir todėl visas auksas žmonių laikomas grynųjų pinigų pavidalu. Jeigu visuomenėje yra 3000 tonų aukso, tai visi 3000 tonų kam nors priklauso, ir bet kuriuo metu yra laikomi atskirų žmonių atsargose. Bendroji grynų pinigų suma visuomenėje visada lygi bendrai pinigų pasiūlai. Tad nors tai skamba keistai, jeigu pasaulyje nebūtų netikrumo, tai negalėtų būti jokios pinigų sistemos! Pasaulyje be netikrumo niekas nenorėtų laikyti grynųjų pinigų, todėl jų paklausa be galo smuktų, kainos kiltų iki begalybės, ir bet kokia pinigų sistema sužlugtų. Grynųjų pinigų laikymas turi būti vertinamas ne kaip erzinantis ir nepageidaujamas

dalykas, trikdantis piniginius mainus, o kaip absoliuti bet kokios piniginės ekonomikos būtinybė.

Be to, netikslu sakyti, kad pinigai „cirkuliuoja“. Kaip visos iš fizikos mokslo pasiskolintos metaforos, ši metafora kalba apie mechaninį, nuo žmonių valios nepriklausomą, tam tikru greičiu vykstantį procesą. Bet iš tikrųjų pinigai ne „cirkuliuoja“; laikas nuo laiko jie *perduodami* iš vieno asmens kitam asmeniui. Pinigų egzistavimas, kaip jau sakyta, priklauso nuo žmonių noro laikyti grynų pinigų atsargas.

Šio skyriaus pradžioje matėme, kad „kaupimas“ niekada nekenkia visuomenei. Dabar galime suprasti, kad pinigų kainos pokyčiai, kuriuos sukelia pinigų paklausos pokyčiai, visuomenei net naudingi – taip pat naudingi, kaip bet kurie kiti pokyčiai, kuriuos sukelia padidėjusi prekių ar paslaugų pasiūla. Matėme, kad bendroji grynų pinigų suma visuomenėje lygi bendrai pinigų pasiūlai. Tarkime, kad pasiūla išlieka nepakitusi, pavyzdžiui, 3000 tonų. Dabar įsivaizduokime, kad dėl kokios nors priežasties – galbūt dėl augančio nerimo – grynųjų pinigų paklausa padidėja. Žinoma, šio poreikio tenkinimas naudingas visuomenei. Bet kaip jis gali būti patenkintas, jeigu bendra grynųjų pinigų suma išlieka ta pati? Labai paprastai: žmonėms pradėjus labiau vertinti grynus pinigus, pinigų paklausa padidėja, o kainos sumažėja. Todėl ta pati grynų pinigų suma „realiai“ tampa didesne suma, t. y. padidėja lyginant su prekių kainomis – funkcija, kurią pinigai turi atlikti. Žodžiu, žmonių turimų grynųjų pinigų efektyvumas padidėja. Ir atvirkščiai, paklausos gryniems pinigams mažėjimas skatina leisti pinigus ir pakelia kainas. Žmonių norą turėti mažiau efektyvius grynus pinigus patenkins tai, kad tas pats grynųjų pinigų kiekis būtinai atliks didesnį darbą.

Taigi, pinigų kainos kaita, atsirandanti dėl pasiūlos pokyčių, tik keičia piniginio vieneto efektyvumą neduodama jokios visuomeninės naudos, tuo tarpu kilimas ar kritimas, kurį sukelia grynų pinigų *paklausos* pokyčiai, visuomenei *naudingas* – nes jis tenkina žmonių norą naudotis santykinai didesne ar mažesne grynų pinigų dalimi grynųjų pinigų funkcijai atlikti. Kita vertus, padidėjusi pinigų *pasiūla* visada nuvilia visuomenės norą turėti *efektyvesnę* bendrą grynųjų pinigų sumą (efektyvesnę perkamosios galios požiūriu).

Paklaustas žmogus beveik visada pasakys, kad jis nori turėti tiek pinigų, kiek tik gali gauti! Bet iš tikrųjų jis nori ne daugiau piniginių vienetų – uncijų aukso ar „dolerių" – o daugiau *efektyvių* vienetų, t. y. leidžiančių nusipirkti už juos daugiau prekių ir paslaugų. Matėme, kad visuomenė negali patenkinti šio poreikio didindama pinigų pasiūlą – nes padidėjusi pasiūla paprasčiausiai *atskies* kiekvienos uncijos efektyvumą ir pinigų realiai bus ne daugiau nei iki tol. Žmonių pragyvenimo lygis (išskyrus nepiniginio aukso panaudojimo sritį) negali pakilti didinant aukso gavybą. Jeigu žmonės nori turėti savo rankose efektyvesnes aukso uncijas, jie gali jas gauti tik mažėjant kainoms ir didėjant kiekvienos uncijos efektyvumui.

10. Stabilizuoti kainų lygį?

Kai kurie teoretikai aiškina, jog laisvoji monetarinė sistema būtų neracionali dėl to, kad ji „nestabilizuotų kainų lygio", t. y. piniginio vieneto kainos. Pinigai, anot jų, turi būti fiksuotas etalonas, kuris niekada nekinta. Todėl jų vertė, arba perkamoji galia, turi būti stabilizuota. Kadangi laisvoje rinkoje pinigų kaina neišvengiamai svyruos, laisvė turi nusileisti valstybiniam valdymui, garantuojančiam

stabilumą.[12] Stabilumas užtikrins teisingumą – pavyzdžiui, santykiuose tarp skolininkų ir skolintojų taip, kad skolos bus grąžinamos tokios pat perkamosios galios doleriais ar aukso uncijomis, kaip ir skolinant.

Tačiau jeigu skolintojai ir skolininkai nori apsisaugoti nuo būsimų perkamosios galios pokyčių, jie tai gali nesunkiai padaryti ir laisvoje rinkoje. Sudarydami sandorius jie gali suderėti, kad grąžinant skolą suma bus koreguojama atsižvelgiant į sutartą pinigų vertės pokyčio indeksą. Nors stabilizuotojai jau seniai siūlo panašias priemones, gana keista, kad būtent skolintojai ir skolininkai, kuriems žadama didžiausia nauda iš stabilumo, retai naudojasi šia galimybe. Ar valdžia gali prievarta suteikti žmonėms „naudą“, kurios jie savo noru jau atsisakė? Matyt, dauguma verslininkų šiame neišvengiamo netikrumo pasaulyje labiau kliaujasi savo gebėjimu numatyti būsimas rinkos sąlygas. Galiausiai pinigų kaina niekuo nesiskiria nuo visų kitų rinkos kainų. Visos jos kinta atsiliepdamos į paklausos pokyčius; tad kodėl pinigų atveju turėtų būti kitaip?

O iš tikrųjų dirbtinis stabilizavimas rimtai trikdytų ir išderintų rinkos funkcionavimą. Kaip jau nurodėme, žmonės būtų neišvengiamai nuviliami jiems siekiant pakeisti realią grynųjų pinigų proporciją; nebūtų jokios galimybės keisti grynųjų pinigų kiekį proporcingai kainoms. Be to, pragyvenimo lygis visuomenėje kyla dėl sėkmingų kapitalinių įdėjimų. Didėjantis produktyvumas mažina kainas (ir kaštus) ir tokiu būdu paskleidžia laisvos verslininkystės vaisius visai visuomenei, keldamas visų vartotojų pragyvenimo lygį. Kainų lygio prievartinis palaikymas stabdo šio aukštesnio pragyvenimo lygio sklaidą.

Žodžiu, pinigas nėra „fiksuotas etalonas“. Jis yra prekė, tarnaujanti kaip mainų tarpininkė. Pinigo vertės lankstumas, atsiliepiantis į vartotojų paklausą, lygiai taip pat svarbus ir naudingas, kaip bet kuri kita laisva kainodara rinkoje.

11. Koegzistuojantys pinigai

Jau susidarėme tam tikrą pinigų vaizdą visiškai laisvoje rinkoje: auksas arba sidabras pradedamas naudoti kaip mainų tarpininkas; aukso monetos kaldinamos privačių konkuruojančių firmų; jos vertinamos pagal svorį; kainos rinkoje laisvai svyruoja, priklausomai nuo vartotojų paklausos ir produktyvių išteklių pasiūlos. Kainų laisvė būtinai implikuoja piniginio vieneto perkamosios galios kaitą; neįmanoma jėga kištis į pinigų vertės pokyčius, kartu neiškraipant visų prekių laisvas kainas. Laisvoji ekonomika nebūtų chaotiška. Priešingai, ekonomika veiktų sklandžiai ir efektyviai, tenkindama vartotojų norus. Pinigų rinka taip pat gali būti laisva.

Iki šiol problemą buvome supaprastinę tardami, kad pinigų funkciją atlieka tik vienas metalas, auksas. Bet tarkime, kad pasaulio rinkoje cirkuliuoja dvejetas ar daugiau pinigų rūšių, pavyzdžiui, auksas ir sidabras. Galbūt auksas bus pinigas viename regione, o sidabras kitame, arba jie gali cirkuliuoti kartu. Auksas, kurio uncija brangesnė, gali būti naudojamas stambesniems sandoriams, sidabras – smulkesniems. Ar dveji pinigai neišvengiamai sukeltų painiavą? Ar valdžia turėtų įsikišti ir nustatyti fiksuotą jų santykį („bimetalizmas“) arba demonetizuoti vieną iš metalų (įvesti „vieningą standartą“)?

Labai galimas dalykas, kad rinka, būdama laisva, lai-

kui bėgant paliktų tik vieną metalą kaip pinigą. Tačiau pastaraisiais amžiais sidabras atkakliai priešinosi aukso įsiviešpatavimui. Ir vis dėlto valdžiai visai nebūtina kištis ir gelbėti rinką nuo jos pačios įgeidžio turėti dvejopus pinigus. Sidabras liko apyvartoje būtent todėl, kad buvo patogus (pavyzdžiui, smulkiai grąžai). Auksas ir sidabras galėtų kuo puikiausiai cirkuliuoti kartu, kaip jau buvo praeityje. Dviejų metalų santykinė pasiūla ir paklausa nustatys jų keitimo santykį ir šis santykis, *kaip bet kokia kita kaina*, nuolat svyruos, atsiliepdamas į šiuos kintančius veiksnius. Tam tikru metu aukso ir sidabro uncijos gali keistis santykiu 16:1, kitu metu – 15:1 ir t. t. Kuris metalas taps atsiskaitymų vienetu, priklausys nuo konkrečių rinkos sąlygų. Jeigu auksas bus toks pinigas, tai dauguma sandėrių bus apskaičiuojami aukso uncijomis, o sidabro uncijos bus keičiamos į aukso uncijas laisvai svyruojančiu kursu.

Turėtų būti aišku, kad dviejų metalų keitimo kursas ir perkamoji galia visada links į proporcingumą. Jeigu prekių kainos sidabro atžvilgiu penkiolika kartų aukštesnės nei aukso atžvilgiu, keitimo kursas turėtų būti maždaug 15:1. Jeigu ne, tada apsimokės keisti vieną metalą į kitą, kol nusistovės pusiausvyra. Antai jeigu kainos sidabro atžvilgiu bus penkiolika kartų aukštesnės nei aukso atžvilgiu, o aukso/sidabro kursas – 20:1, tada žmonės skubės parduoti savo prekes už auksą, pirkti sidabrą ir po to vėl perpirkti prekes už sidabrą, tokiu būdu iš šios operacijos gražiai pasipelnydami. Tai greitai atstatys keitimo kurso „perkamosios galios paritetą“; kai auksas nupigs sidabro atžvilgiu, „sidabrinės“ kainos pakils, o „auksinės“ prekių kainos nusmuks.

Žodžiu, laisvoji rinka yra neprilygstamai *tvarkinga* ne tik tada, kai pinigai laisvi, bet net tada, kai apyvartoje

yra daugiau nei viena pinigų rūšis.

Kokį „standartą“ sukurs laisvi pinigai? Svarbiausia, kad tas standartas nebūtų primetamas valdžios įsaku. Pati savaime rinka gali padaryti auksą vieninteliu pinigu („aukso standartas“), sidabrą vieninteliu pinigu („sidabro standartas“) arba galbūt, ir greičiausiai, paliktų juos abu, nustatydama laisvai svyruojantį jų keitimo kursą („paraleliniai standartai“).[13]

12. Pinigų saugyklos

Tarkime, kad laisvoji rinka pinigu pasirinko auksą (paprastumo dėlei vėl užmirškime sidabrą). Tačiau auksas, net monetų pavidalu, dažnai yra nepatogus ir gremėzdiškas jį nešiojant ir tiesiogiai naudojant mainuose. Didesniems sandoriams nepatogu ir brangu gabentis kelis šimtus svarų aukso. Bet čia vėl gelbsti laisvoji rinka, visada pasiruošusi tenkinti visuomenės poreikius. Pirmiausia, auksas turi būti kur nors saugomas, o kadangi, kaip ir kitose verslo šakose, specializacija yra efektyviausia, ji bus efektyviausia ir saugykliniame versle. Todėl kai kurios firmos rinkoje pradės sėkmingai teikti saugojimo paslaugas. Kai kurios taps aukso saugyklomis, kur laikomas daugybės savininkų auksas. Kaip visose saugyklose, savininko teisę į saugomas prekes patvirtina *saugyklos kvitas*, kuris išduodamas saugomoms prekėms. Kvitas suteikia savininkui teisę atsiimti savo prekę bet kuriuo pageidaujamu laiku. Tokia saugykla gaus savo pelną tuo pat būdu, kaip ir kitos, t. y. nustatydama tam tikrą savo paslaugos kainą.

Galima neabejoti, kad aukso saugyklos, arba pinigų saugyklos, laisvoje rinkoje klestėtų ne blogiau nei kitos saugyklos. Tiesą sakant, pinigų atveju saugyklos atlieka net

svarbesnį vaidmenį. Juk visos kitos prekės eina vartojimui, tad po tam tikro laiko išimamos iš saugyklos vartojimo arba gamybos reikmėms. Bet pinigai, kaip matėme, fizine prasme paprastai nėra „vartojami"; vietoje to jie naudojami keitimui į kitas prekes arba guli laukdami tokių mainų ateityje. Žodžiu, pinigai yra ne tiek „vartojami", kiek paprasčiausiai perduodami iš vieno asmens kitam.

Tokioje padėtyje patogumo sumetimai neišvengiamai skatins *keitimąsi saugyklos kvitais, o ne pačiu fiziniu auksu*. Tarkime, pavyzdžiui, kad Smitas ir Džonsas abu laiko savo auksą toje pačioje saugykloje. Džonsas parduoda Smitui automobilį už 100 aukso uncijų. Jie gali atlikti visą brangią procedūrą: Smitas atsiima savo auksą ir atneša jį Džonsui, po to Džonsas gabena auksą atgal deponavimui į saugyklą. Bet, žinoma, jie pasirinks daug patogesnę procedūrą: Smitas paprasčiausiai duos Džonsui saugyklos kvitą šimtui uncijų aukso.

Tokiu būdu pinigų saugyklų kvitai vis labiau pradeda funkcionuoti kaip *pinigų pakaitalai*. Vis mažiau ir mažiau sandorių atliekama transportuojant patį auksą; vis dažniau vietoje aukso naudojami popieriniai aukso pakvitavimai. Vystantis rinkai šį pakaitalų diegimo procesą kontroliuos trys apribojimai. Pirmas bus tai, kokiu mastu žmonės naudosis šiomis pinigų saugyklomis – *bankais* – o ne grynais pinigais. Suprantama, jeigu Džonsas kokiais nors sumetimais nenorės naudotis banku, tai Smitui teks jam gabenti patį auksą. Antras apribojimas – *kiekvieno banko* klientūros dydis. Kitaip sakant, kuo daugiau mainų vyksta tarp *skirtingų* bankų klientų, tuo daugiau aukso tenka transportuoti. Kuo daugiau mainų vyksta tarp to paties banko klientų, tuo mažiau reikia tokio transportavimo. Jeigu Džonsas ir Smitas būtų

skirtingų saugyklų klientai, Smito bankas (arba pats Smitas) turėtų gabenti auksą į Džonso banką. *Trečia*, klientai turi būti tikri savo bankų patikimumu. Jeigu jie staiga sužinos, kad, pavyzdžiui, banko pareigūnai yra padarę nusikaltimų, bankas veikiausiai kaip mat žlugs. Šiuo požiūriu, visos saugyklos – kaip ir visos reputacija grindžiamos verslovės – yra panašios.

Augant bankams ir pasitikėjimui jais, jų klientams gali pasirodyti patogiau atsisakyti popierinių kvitų – vadinamųjų *banknotų* – ir vietoje jų savo nuosavybę įforminti sąskaitų pavidalu. Pinigų pasaulyje jos vadinamos *banko depozitais*. Vietoje popierinio kvito klientas turi sąskaitą banke; jis vykdo mainus duodamas savo bankui pavedimą pervesti šios sąskaitos dalį kam nors kitam. Antai mūsų pavyzdyje Smitas nurodys bankui pervesti iš jo aukso sąskaitos 100 uncijų Džonsui. Šis raštiškas nurodymas vadinamas *čekiu*.

Turbūt aišku, kad ekonominiu požiūriu nėra jokio skirtumo tarp banknoto ir banko depozito. Abu jie yra saugomo aukso nuosavybės dokumentai; abu gali būti perleisti kaip pinigų pakaitalai ir abiem galioja tie patys trys jų naudojimo masto apribojimai. Klientas gali rinktis, kaip jam patogiausia fiksuoti savo nuosavybę – banknotų ar depozito forma.[14]

O kaip visos šios operacijos atsiliepia pinigų pasiūlai? Jeigu banknotai arba banko depozitai naudojami kaip „pinigų pakaitalai“, ar tai reiškia, kad reali pinigų pasiūla ekonomikoje padidėja, nepaisant nepakitusių aukso atsargų? Žinoma, ne. Juk pinigų pakaitalai tėra saugyklos kvitai realiai deponuotam auksui. Jeigu Džonsas savo saugykloje laiko 100 uncijų aukso ir gauna atitinkamą kvitą, šis kvitas rinkoje gali būti naudojamas kaip pinigas, bet tik

kaip patogus turimo aukso ženklas, ne kaip papildomas auksas. Tad nors banko rūsiuose laikomas auksas tokiu atveju nustoja būti efektyvios pinigų pasiūlos dalis, jis laikomas kaip *rezervas* jo kvitui ir gali būti bet kada jo savininko pareikalautas. Taigi, pakaitalų daugėjimas ar mažėjimas niekaip nekeičia pinigų pasiūlos. Keičiasi tik pasiūlos *forma*, ne jos apimtis. Pavyzdžiui, visuomenės pinigų pasiūlą gali sudaryti dešimt milijonų uncijų aukso. Kai šeši milijonai bus deponuoti bankuose, pakeitus juos aukso kvitais, efektyvi pasiūla bus tokia: keturi milijonai aukso uncijų ir šeši milijonai aukso uncijų jų popieriniais kvitais. Bendra pinigų pasiūla išlieka ta pati.

Keista, bet daugelis žmonių mano, kad bankai negalėtų užsidirbti pinigų, jeigu laikytųsi šio „100-procentinio rezervo“ principo (kvitus visada padengiant auksu). Tačiau iš tikrųjų tai nėra jokia problema, ir ją išsprendžia bet kokia saugykla. Beveik visos saugyklos be išlygų saugo savo klientų prekes (100-procentinis rezervas); antraip jos yra kaltinamos apgaule ir vagyste. Savo pelną jos užsidirba imdamos iš klientų mokestį už paslaugas. Bankai gali lygiai taip pat imti mokestį už savo paslaugas. Jeigu prieštaraujama, kad klientai nenorės mokėti didelių kainų, tai reikš, kad bankų paslaugos neturi didelės paklausos ir kad naudojimasis jomis mažės iki to lygmens, kuris klientus tenkins.

Dabar prieiname turbūt kebliausios monetarinės problemos, kurią tenka spręsti ekonomistui: turime įvertinti „dalinio rezervo bankininkystę“. Turime iškelti klausimą: ar laisvosios rinkos sąlygomis galėtų būti leista dalinio rezervo bankininkystė, ar ji turėtų būti uždrausta kaip apgaulė. Gerai žinoma, kad bankai retai laikydavosi „100%“ principo. Kadangi pinigai gali ilgam likti sau-

gykloje, bankas susiduria su pagunda panaudoti dalį tų pinigų savo tikslams; pagundą didina ir tai, kad žmonėms paprastai nėra svarbu, ar iš saugyklos atsiimtos auksinės monetos yra tos pačios, kurias jie ten padėjo. Tad bankas yra gundomas noro pasidaryti pelno pasinaudojant kitų žmonių pinigais.

Jeigu bankai tiesiogiai paskolina tą auksą, tai kvitai, be abejo, dalinai nustoja savo vertės. Kai kurie kvitai tokiu atveju netenka padengimo auksu; žodžiu, bankas iš tikrųjų tampa nemokiu, nes negalėtų įvykdyti savo įsipareigojimų, jeigu to iš jo būtų pareikalauta. Jis nesugebėtų savo klientams grąžinti jų nuosavybę, jeigu jie visi to panorėtų.

Paprastai bankai ima auksą ne tiesiogiai, o atspausdina nepadengtus arba „pseudo“ saugyklos kvitus, t.y. kvitus auksui, kurio saugykloje nėra ir negali būti. Ir jie juos skolina už palūkanas. Žinoma, ekonominiu požiūriu tai yra tas pats – atspausdinama daugiau sandėlio kvitų nei rūsiuose saugoma aukso. Bankas padaro štai ką: jis atspausdina aukso saugyklos kvitų, kurie niekuo nepadengti, visiems tikint, kad jų nominali vertė yra 100% padengta auksu. Šie pseudokvitai įsilieja į patiklią rinką kaip tikri kvitai ir tokiu būdu padidina realią šalies pinigų pasiūlą. Minėtame pavyzdyje, jeigu bankai išleis netikrus, auksu nepadengtus kvitus dviems milijonams uncijų, šalies pinigų pasiūla pakils nuo dešimties iki dvylikos milijonų uncijų aukso – bent jau kol šis triukas nebus išaiškintas ir ištaisytas. Dabar, šalia keturių milijonų aukso uncijų, esančių pas žmones, yra dar aštuoni milijonai pinigų pakaitalų, iš kurių tik šeši padengti auksu.

Pseudokvitų spausdinimas, kaip ir monetų klastojimas, yra *infliacijos* pavyzdys; ji bus dar nagrinėjama vėliau. *Infliaciją* galima apibrėžti kaip bet kokį *pinigų pa-*

siūlos didėjimą ekonomikoje, kurį nelemia piniginio metalo atsargų didėjimas. Tad pačia savo prigimtimi dalinio rezervo bankai yra infliacinės institucijos.

Bankų gynėjai atsako: bankai veikia kaip bet koks kitas verslas – jie rizikuoja. Iš tiesų, jeigu visi indėlininkai pareikalautų grąžinti indėlius, bankai bankrutuotų dėl žymaus kvitų perviršio palyginti su saugyklose saugomu auksu. Bankai tiesiog kliaujasi tuo, kad ne visi iškart pareikalaus savo aukso (ir tai paprastai pasiteisina). Tačiau tarp „dalinio rezervo“ banko ir bet kokios kitos verslovės yra didžiulis skirtumas: kiti verslininkai rizikuoja savo pačių arba skolintu kapitalu, ir jeigu jie skolinasi, tai pasižada po tam tikro laiko skolą grąžinti ir pasirūpina, kad turėtų pakankamai pinigų savo įsipareigojimą įvykdyti laiku. Jeigu Smitas metams pasiskolins 100 aukso uncijų, jis susitvarkys taip, kad turėtų 100 aukso uncijų reikiamu metu. Tačiau bankas nesiskolina iš savo indėlininkų; jis neįsipareigoja grąžinti auksą nustatytu laiku ateityje. Veikiau jis įsipareigoja apmokėti kvitą auksu kada tik bus pareikalauta. Žodžiu, banknotas ar sąskaita nėra paskolos raštas; jis yra saugyklos kvitas svetimai nuosavybei. Be to, kai verslininkas skolinasi arba skolina pinigus, jis nepadidina pinigų pasiūlos. Paskolintos lėšos yra sutaupytos lėšos, dalis esamos pinigų pasiūlos, kuri pereina iš taupytojo skolininkui. Tačiau banko emisija dirbtinai didina pinigų pasiūlą, nes į rinką pumpuojami pseudokvitai.

Taigi, bankas rizikuoja ne taip, kaip įprasta verslui. Skirtingai nuo verslininko jis nederina savo aktyvų laiko struktūros su pasyvų laiko struktūra, t. y. nesirūpina turėti pakankamai pinigų laiku apmokėti savo skoloms. Priešingai, dauguma jo pasyvų yra momentalūs, bet jo aktyvai tokie nėra.

Toks bankas kuria pinigus iš nieko, ir jam nereikia, kaip visiems kitiems, užsidirbti pinigų kuriant bei parduodant savo paslaugas. Žodžiu, toks bankas *yra* ir visada buvo bankrotas; tačiau jo bankrotas *atsiskleidžia* tik tada, kai klientai pradeda jį įtarti ir jį „apgula". Joks kitas verslas nesusiduria su tokiu reiškiniu kaip „apgultis". Joks kitas verslas negali būti įvarytas į bankrotą pernakt vien todėl, kad klientai nusprendžia atsiimti savo nuosavybę. Joks kitas verslas nekuria fiktyvių pinigų, kurie išgaruoja, kai jie tikrai paskaičiuojami.

Baisius ekonominius padarinius, kuriuos sukelia dalinio rezervo bankų pinigai, nagrinėsime kitame skyriuje. Čia tik padarysime išvadą, kad tokia bankininkystė, kaip ir bet kuri kita užslėptos vagystės forma, neturi moralinės teisės egzistuoti laisvoje rinkoje. Tiesa, ant banknoto ar sąskaitos nėra parašyta, kad saugykla įsipareigoja bet kuriuo metu turėti visą padengimą auksu. Tačiau bankas pasižada pareikalavus jį grąžinti; todėl kai jis išleidžia bent vieną fiktyvų kvitą, jis jau sukčiauja, nes iškart tampa nepajėgus vykdyti savo įsipareigojimus ir padengti visus banknotų ir indėlių sąskaitas.[15] Tad apgaulė vykdoma būtent tada, kai išleidžiami pseudokvitai. Kurie konkretūs kvitai yra apgaulingi, gali išaiškėti tik po įvykusios banko apgulties (nes visi kvitai atrodo vienodai), kai pavėlavę klientai lieka nieko nepešę.[16]

Jeigu laisvoje visuomenėje turi būti draudžiama apgaulė, tai dalinio rezervo bankininkystė turi būti draudžiama.[17] Tačiau tarkime, kad apgaulė ir dalinio rezervo bankininkystė nedraudžiama, o iš bankų reikalaujama tik to, kad jie dengtų savo įsipareigojimus auksu pagal pirmą pareikalavimą. Nepajėgumas tai padaryti iškart reikštų bankrotą. Tokia sistema yra žinoma kaip

„laisvoji bankininkystė“. Ar ji sukeltų apgaulingų piniginių pakaitalų masinę emisiją, tad ir dirbtinį naujų pinigų kūrimą? Daugelis žmonių yra tuo įsitikinę, manydami, kad „laukinė bankininkystė“ tiesiog astronomiškai padidintų pinigų pasiūlą. Bet iš tikrųjų būtų priešingai – „laisvoji bankininkystė“ sukurtų kur kas „tvirtesnę“ pinigų sistemą nei dabartinė.

Bankus varžytų minėtieji trys apribojimai, ir varžytų pakankamai griežtai. Visų pirma, kiekvieno banko ekspansiją ribotų aukso praradimas kito banko naudai. Juk bankas gali imtis pinigų ekspansijos tik *savo* klientūros ribose. Tarkime, pavyzdžiui, kad bankas A, turintis 10 000 uncijų aukso indėlių, išleis 2000 fiktyvių aukso uncijų kvitų ir paskolins juos įvairioms įmonėms arba investuos į vertybinius popierius. Skolininkas arba ankstesnis vertybinių popierių savininkas naujus pinigus išleis įvairioms prekėms ir paslaugoms. Galiausiai šie pinigai pasieks savininką, kuris yra *kito*, B, banko klientas.

Tada bankas B pareikalaus, kad bankas A padengtų savo kvitą auksu taip, kad tas auksas būtų pergabentas į banko B rūsius. Suprantama, kuo platesnis yra kiekvieno banko klientų ratas ir kuo daugiau jo klientai prekiauja tarpusavyje, tuo daugiau yra galimybių bankui plėsti savo kredito ir pinigų pasiūlą. Juk jeigu banko klientūra nedidelė, tai labai greitai po padirbtų pinigų išleidimo iš jo bus pareikalauta juos padengti – bet, kaip matėme, turimų lėšų jam pakaks tik dalies įsipareigojimų įvykdymui. Tad bankui vengiant bankroto pavojaus iš šios pusės, kuo mažesnė bus jo klientūra, tuo didesnę aukso dalį jis turės laikyti rezerve ir tuo mažiau turės galimybių ekspansijai. Jeigu kiekvienoje šalyje yra tik vienas bankas, tai erdvės ekspansijai yra žymiai daugiau nei tuo atveju,

jeigu bendruomenėje būtų po vieną banką kas dviems žmonėms. Kitoms sąlygoms esant lygioms, kuo daugiau yra bankų ir kuo jie smulkesni, tuo „griežtesnė“ (ir geresnė) bus pinigų pasiūla. Panašiai, banko klientūrą riboja ir tie, kurie apskritai nesinaudoja bankais. Kuo daugiau žmonių naudojasi pačiu auksu, o ne bankiniais pinigais, tuo mažiau erdvės lieka bankinei infliacijai.

Tačiau tarkime, kad bankai sudaro kartelį ir susitaria apmokėti vienas kito kvitus nereikalaudami jų padengimo. Ir dar tarkime, kad bankiniais pinigais naudojasi visi. Ar išlieka kokie nors apribojimai bankų ekspansijai? Taip, nes išlieka klientų pasitikėjimo bankais stabdis. Nuolat didėjant banko kredito ir pinigų pasiūlai vis daugiau klientų pradės nerimauti dėl rezervo dalies mažėjimo. O tikrai laisvoje visuomenėje tie, kurie suvokia realų bankų sistemos nemokumą, gali kurti antibankines sąjungas, raginančias klientus atsiimti savo pinigus kol ne vėlu. Žodžiu, tokių sąjungų raginama bankų apgultis ar net vien tokių sąjungų atsiradimo grėsmė leidžia stabdyti ir sukti atgal piniginę ekspansiją.

Šiais svarstymais nesiekiame pasmerkti *kredito* praktiką, gyvybiškai svarbią funkciją laisvoje rinkoje. Kreditiniame sandoryje pinigų (dabartyje naudingos gėrybės) savininkas iškeičia juos į skolos grąžinimo pasižadėjimą, kuris turi būti įvykdytas sutartu laiku ateityje (pasižadėjimas kaip „ateities gėrybė“), o palūkanų dydis atspindi skirtumą tarp dabarties ir ateities gėrybių vertinimo rinkoje. Tačiau banknotai ar banko depozitai *nėra* kreditas; jie yra saugyklos kvitai, suteikiantys teisę pagal pirmą pareikalavimą atsiimti pinigus (t. y. auksą) iš banko saugyklų. Skolininkas tvarkosi taip, kad galėtų grąžinti skolą nustatytu laiku; dalinio rezervo bankinin-

kas niekada negali įvykdyti daugiau nei tik menką dalį savo įsipareigojimų.

Kitame skyriuje nagrinėsime įvairias valdžios kišimosi į pinigų sistemą formas, daugumos kurių tikslas yra ne tramdyti apgaulingą pinigų leidybą, bet priešingai – šalinti šiuos ir kitus natūralius infliacijos stabdžius.

13. Santrauka

Ką sužinojome apie pinigus laisvoje visuomenėje? Išsiaiškinome, kad *visi* pinigai kilo ir turi kilti iš naudingos prekės, kurią rinka pasirinko mainų tarpininku. Piniginis vienetas – tai tiesiog piniginės prekės, dažniausiai metalo, tokio kaip auksas arba sidabras, svorio vienetas. Laisvės sąlygomis prekės pasirinkimas pinigu, jos išvaizda ir pavidalas priklauso nuo neprievartaujamų individų laisvo sprendimo. Todėl privati pinigų kalyba yra tokia pat teisėta ir pelninga, kaip bet kokia kita verslo veikla. Pinigų „kaina“ yra jų perkamoji galia visų prekių ekonominėje sistemoje atžvilgiu, ir ją apsprendžia jų pasiūla bei kiekvieno individo pinigų poreikiai. Bet koks valdžios mėginimas fiksuoti kainą trikdo žmonių paklausos pinigams tenkinimą. Jeigu žmonėms patogiau naudoti kaip pinigus daugiau nei vieną metalą, jų keitimo kursą rinkoje lems santykinė paklausa ir pasiūla, ir šis kursas turės tendenciją atitikti jų lyginamąją perkamąją galią. Jeigu metalo pasiūla pakankama tam, kad rinka pasirinktų jį pinigų funkcijai, joks jo pasiūlos didėjimas negali pagerinti jo piniginės funkcijos. Pinigų pasiūlos padidėjimas paprasčiausiai sumažins kiekvienos pinigų uncijos efektyvumą, neduodamas jokios naudos ekonomikai. Tačiau padidėjusios aukso ar sidabro atsargos ten-

kina *nepiniginius* poreikius (papuošalai, pramonės poreikiai ir t. t.), todėl visuomenei tai naudinga. Infliacija (pinigų pakaitalų daugėjimas, nepadengtas metalo atsargų didėjimu) niekada nėra visuomenei naudingas, jis tik leidžia vieniems pelnytis kitų sąskaita. Infliacija – kėsinimasis apgaule į nuosavybę – laisvoje rinkoje būtų negalima.

Žodžiu, laisvė gali tvarkyti pinigų sistemą taip pat puikiai, kaip ji tvarko visą likusią ekonomiką. Priešingai daugelio autorių įsitikinimui, pinigai nėra išskirtinė sritis, kuri reikalautų valdžios diktato. Ir šioje srityje laisvi žmonės gali geriausiai ir sklandžiausiai tenkinti visus savo ekonominius poreikius. Pinigams, kaip ir visai kitai žmogaus veiklai, „laisvė yra tvarkos motina, o ne dukra".

III. VALDŽIOS KIŠIMASIS Į PINIGINIUS REIKALUS

1. Valstybės pajamos

Valdžia, kitaip nei visos kitos organizacijos, pajamas gauna ne kaip užmokestį už jos paslaugas. Todėl valdžios ekonominė problema skiriasi nuo bet kieno kito ekonominės problemos. Privatūs asmenys, norintys gauti iš kitų daugiau gėrybių ir paslaugų, turi kurti ir parduoti kitiems daugiau to, ko tiems reikia. Tačiau valdžiai pakanka susirasti būdą, kaip be savininko sutikimo eksproprijuoti daugiau jo gėrybių.

Natūrinių mainų ekonomikoje valdžios pareigūnai gali eksproprijuoti išteklius tik vienu būdu – grobdami gėrybes *natūra*. Piniginėje ekonomikoje jiems lengviau

grobti *piniginį* turtą, po to už pinigus įsigyjant gėrybių ir paslaugų arba pinigais subsidijuojant privilegijuotas grupes. Toks grobimas vadinamas *mokesčiais*.[18]

Tačiau mokesčiai nėra populiarūs ir mažiau romiais laikais jie dažnai sukeldavo revoliucijas. Pinigų atsiradimas, davęs žmonių giminei didžiulės naudos, atvėrė ir valdžiai rafinuotesnį kelią ištekliams nusavinti. Laisvoje rinkoje pinigai gali būti įsigyti tik kuriant ir parduodant žmonėms jų geidžiamas gėrybes bei paslaugas arba iš aukso kasybos (pramonės, kuri ilgainiui nėra pelningesnė už kitas). Tačiau jeigu valdžia randa būdą pinigams *klastoti* – kurti naujus pinigus iš nieko – ji gali greitai apsirūpinti pinigais nesivargindama paslaugų pardavimu ar aukso kasyba. Tada ji gali nusavinti išteklius slapčia ir beveik nepastebimai, nesukeldama mokesčių žadinamo priešiškumo. Tiesą sakant, pinigų klastojimas pačioms jo aukoms gali sukelti malonią neregėtos gerovės iliuziją.

Klastojimas yra tik kitas infliacijos pavadinimas – abiem atvejais sukuriami nauji „pinigai", kurie nėra standartinis auksas ar sidabras, nors jie funkcionuoja panašiai. Dabar matome, kodėl valdžia yra iš prigimties infliacionistė: todėl, kad infliacija yra veiksmingas ir rafinuotas būdas valdžiai savintis visuomenės išteklius, neskausmingas ir todėl juolab pavojingas apmokestinimo būdas.

2. Ekonominiai infliacijos padariniai

Norėdami išsiaiškinti ekonominius infliacijos padarinius panagrinėkime, kas atsitinka, kai grupė pinigų padirbinėtojų imasi savo darbo. Tarkime, kad tam tikros ekonomikos pinigų pasiūlą sudaro 10 000 aukso uncijų.

Klastotojams pavyksta nepastebimai į ją išvirkšti 2000 naujų "uncijų". Kokie bus padariniai? Pirmiausiai, žinoma, klastotojai pasipelnys. Turėdami naujai sukurtus pinigus jie pasinaudos jais prekėms ir paslaugoms pirkti. Atkartojant frazę garsioje *New Yorker* karikatūroje, kur grupė klastotojų gėrisi savo rankdarbiu: "Puiki injekcija vartojimo išlaidoms paskatinti". Būtent. Išlaidos vietiniam vartojimui išties gauna skatinančią injekciją. Nauji pinigai palaipsniui, žingsnis po žingsnio įsilieja į ekonominę sistemą. Naujiems pinigams sklindant sukeliamos kainos – kaip matėme, nauji pinigai gali tik atskiesti kiekvieno dolerio perkamąją galią. Tačiau šis atskiedimo procesas užima laiko ir todėl yra netolygus; kai kurie žmonės išlošia, kai kurie pralošia. Trumpai, klastotojai ir jų vietiniai mažmenininkai padidina savo pajamas iki pakylant jų perkamų daiktų kainoms. Iš kitos pusės, žmonės atokesnėse ekonomikos srityse, kurie dar negavo naujų pinigų, susiduria su didesnėmis jų perkamų daiktų kainomis, jų pajamoms dar nepadidėjus. Antai mažmenininkai kitame šalies gale patirs nuostolius. Pirmieji naujų pinigų gavėjai laimi daugiausia – vėliausiai juos gavusių sąskaita.

Tad infliacija neduoda jokios bendros visuomeninės naudos; ji tik perskirsto turtą pirmaujantiems šiose lenktynėse vėluojančių sąskaita. Ir infliacija išties yra lenktynės – kas anksčiausiai gaus naujų pinigų. Vėluojantieji – kurie turi pakelti nuostolį – dažnai vadinami "fiksuotų pajamų grupėmis". Dvasininkai, mokytojai, visi gyvenantieji iš algų šiose lenktynėse neišvengiamai atsilieka nuo kitų grupių. Ypač nukenčia tie, kurie priklauso nuo fiksuotų piniginių kontraktų – kontraktų, sudarytų iki infliacinio kainų pakilimo. Draudėjai ir įvairūs pensininkai, žemės savininkai, atidavę žemę ilgalaikei nuomai, obligacijų savininkai ir kiti kreditoriai, grynųjų pinigų turėtojai – visi jie patiria

didžiausią nuostolį dėl infliacijos. Būtent jie tokiu būdu yra "apmokestinami".[19]

Infliacija sukelia ir kitus pragaištingus padarinius. Ji sujaukia pagrindinį mūsų ekonomikos elementą – verslo apskaitą. Kadangi kainos kinta netolygiai ir nevienodu greičiu, verslui tampa labai sunku atskirti tvarius pokyčius nuo laikinų ir teisingai įvertinti tiek vartotojų paklausą, tiek savo operacijų kaštus. Pavyzdžiui, apskaitos praktika tam tikro aktyvo "kaštus" nustato kaip tą sumą, kurią verslovė už jį sumokėjo. Tačiau įsiterpiant infliacijai nusidėvėjusių aktyvų keitimo kaštai bus daug didesni nei jie užfiksuoti apskaitoje. Todėl infliacijos metu verslovė smarkiai pervertins pelną – ir net gali švaistyti kapitalą įsivaizduodama, kad didina įdėjimus.[20] Panašiai akcijų ir nejudamo turto savininkai infliacijos metu gaus kapitalo prieaugį, kuris iš tikrųjų nėra joks „prieaugis". Bet jie gali išeikvoti jo dalį nesuvokdami, kad tokiu būdu jie suvartoja savo pagrindinį kapitalą.

Sukurdama iliuzinį pelną ir iškreipdama ekonominę apskaitą infliacija sutrikdo rinkos mechanizmą, baudžiantį neefektyvias ir skatinantį efektyvias įmones. Beveik visi verslai tariamai klesti. Bendroji "pardavėjo rinkos" atmosfera smukdo vartotojams tiekiamų prekių ir paslaugų kokybę, nes vartotojai paprastai mažiau priešinasi kainų augimui, kai jis vyksta kokybės bloginimo pavidalu.[21] Darbo kokybė infliacijos metu smunka dėl subtilesnės priežasties: žmonės pasigauna greito praturtėjimo planų, neva lengvai įgyvendinamų nuolat kylančių kainų epochoje, ir pradeda niekinti rimtas pastangas. Infliacija taip pat baudžia taupiuosius ir malonina skolininkus, nes bet kuri paskolintų pinigų suma bus grąžinama mažesnės perkamosios galios dole-

riais nei ji buvo juos skolinant. Todėl atsiranda paskatų veikiau skolintis ir mokėti vėliau, negu taupyti ir skolinti. Tokiu būdu infliacija smukdo bendrą pragyvenimo lygį vyraujant iliuzinei „klestėjimo“ nuotaikai.

Laimei, infliacija negali tęstis be galo. Žmonėms palaipsniui atsiskleidžia šios apmokestinimo formos esmė; jie pastebi nuolatinį pinigo perkamosios galios mažėjimą.

Iš pradžių, kai kainos kyla, žmonės galvoja: “Tai nenormalu, tai yra kokio nors atsitiktinumo padarinys. Turiu atidėti pirkimus ir palaukti kol kainos nusmuks.” Tokia yra įprastoji nuostata per pirmąją infliacijos fazę. Tokia nuostata kiek pristabdo patį kainų augimą ir dar labiau nuslepia infliaciją, nes dėl jos pinigų paklausa padidėja. Tačiau infliacijai tęsiantis žmonės pradeda suprasti, jog kainos toliau kils dėl nesiliaujančios infliacijos. Dabar jie galvos: „Pirksiu dabar, nors kainos aukštos, nes jeigu ilgiau lauksiu, jos dar labiau pakils.“ Todėl pinigų paklausa pradeda mažėti ir kainos pakyla daugiau, proporcingumo požiūriu, nei padidėja pinigų pasiūla. Šioje fazėje iš valdžios paprastai pradedama reikalauti “sumažinti pinigų stygių”, atsiradusį dėl spartėjančio kainų kilimo; tad valdžia griebiasi dar didesnės infliacijos. Greit šalis pasiekia „lūžio bumo“ fazę, kai žmonės sako: „Turiu pirkti bet ką ir dabar – kad tik atsikratyčiau pinigų, kurie nuvertėja mano rankose.“ Pinigų pasiūla milžiniškai didėja, jų paklausa katastrofiškai smunka, kainos pasiekia astronominį aukštį. Gamyba smunka, nes žmones vis daugiau savo laiko skiria paieškoms būdų, kaip atsikratyti savo pinigų. Šalies pinigų sistema faktiškai sužlunga ir ekonomika pereina prie kitų pinigų, jeigu jie yra prieinami – prie kitų metalų ir užsienio valiutų, jeigu infliacija vykdoma vienoje šalyje, arba net grįžta prie natūrinių mainų. Pinigų sistema palūžta nuo infliacinio smūgio.

Ši *hiperinfliacijos* padėtis yra žinoma iš istorijos: ją rodo Prancūzijos revoliucijos "asignatų" ir Amerikos revoliucijos "kontinentalų" baigtis, ypač 1923 metų Vokietijos krizė, o taip pat Kinijos ir kitų šalių valiutų krizės po Antrojo pasaulinio karo.[22]

Dar vienas kaltinimas infliacijai yra tas, kad jeigu naujai išleisti pinigai pirmiausia naudojami verslui kredituoti, tai infliacija sukelia baisųjį „verslo ciklą". Šis beveik nepastebimas, bet pragaištingas procesas vyksta taip: nauji pinigai išleidžiami valdžios globojamos bankinės sistemos ir jie yra skolinami verslui. Verslininkams šios naujos lėšos atrodo tinkamos investicijoms. Tačiau kitaip nei investicijos laisvoje rinkoje šios lėšos atsiranda ne iš savanoriškų santaupų. Naujieji pinigai verslininkų investuojami į įvairius projektus, jie išmokami aukštesniais atlyginimais darbininkams ir didesnėmis kainomis už kitus gamybinius faktorius. Naujiesiems pinigams persmelkus visą ekonomiką žmonės grįžta prie senųjų savanoriškų vartojimo/taupymo proporcijų. Žodžiu, jeigu žmones yra linkę taupyti ir investuoti maždaug 20% savo pajamų suvartodami likusias, tai naujieji verslui paskolinti bankų pinigai iš pradžių sukuria iliuziją, kad toji santaupų dalis didėja. Kai nauji pinigai nusėda visuomenėje, joje atsistato 20/80 proporciją, ir tada daugelis įdėjimų pasirodo nuostolingi. Infliacinio bumo suviliotų nuostolingų įdėjimų likvidavimas yra *depresinė* verslo ciklo fazė.[23]

3. Prievartinis pinigų emisijos monopolis

Iki klastojimui tampant valdžios pajamų šaltiniu turi būti jau gerokai pažengta kelyje tolyn nuo laisvosios rinkos. Valdžia negali paprasčiausiai įsiveržti į veikiančią rinką su

savo atsispausdintais popieriniais bilietais. Jai veikiant tokiu būdu nedaugelis žmonių imtų jos pinigus. Net šiais laikais daugybė žmonių „atsilikusiose šalyse“ paprasčiausiai atsisako imti popierinius pinigus ir prekyboje naudojasi tik auksu. Todėl valstybinė intervencija turi būti labiau rafinuota ir palaipsnė.

Prieš keletą šimtmečių dar nebuvo bankų ir todėl valdžia negalėjo masinei infliacijai panaudoti bankinę sistemą, kaip ji tai gali šiandieną. Ką ji galėjo padaryti, kai apyvartoje buvo tik auksas ir sidabras?

Pirmas žingsnis, kurį tvirtai žengia bet kuri valdžia, yra absoliutus pinigų kalybos monopolizavimas. Tai yra būtinoji priemonė perimant į savo rankas pinigų pasiūlos kontrolę. Monetose būdavo įspaudžiamas karaliaus arba valdovo atvaizdas ir skleidžiamas mitas, kad pinigų kalyba esanti išimtinė karališkojo „suverenumo“ prerogatyva. Kalyklų monopolis leido valdžiai kaldinti tokias monetų denominacijas, kokių norėjo ji, o ne visuomenė. Dėl šios priežasties monetų įvairovė rinkoje buvo prievarta apribota. Be to, kalykla dabar galėjo reikalauti kainos, didesnės už savo kaštus („senjoražas“), kainos, vos padengiančios kaštus („brasažas“) arba tiekti monetas nemokamai. Senjoražas yra monopolinė kaina, ir ji ypač apsunkino lydinių konvertavimą į monetas; kita vertus, nemokamas kaldinimas dirbtinai stimuliavo monetų gamybą iš lydinių ir vertė visus mokesčių mokėtojus mokėti už kaldinimo paslaugas.

Įsigijusios kaldinimo monopolį valstybės pradėjo diegti piniginio vieneto *pavadinimo* vartojimą, siekdamos monetos pavadinimą atskirti nuo jos tikrojo pagrindo – monetos svorio. Tai irgi buvo labai svarbus žingsnis, nes jis kiekvieną valstybę atpalaidavo nuo būtinybės laikytis

bendrų pasaulinės rinkos pinigų. Užuot naudojusi aukso arba sidabro granais ar gramais kiekviena valstybė tariamo piniginio patriotizmo vardan susikūrė savo nacionalinių pinigų pavadinimus: dolerius, markes, frankus ir pan. Šiuo žingsniu buvo paruošta svarbiausioji valstybinio monetų klastojimo priemonė: nuvertinimas (*debasement*).

4. Nuvertinimas

Nuvertinimas tapo valstybės priemone padirbinėti monetas, kurias pinigo grynumo palaikymo dingstimi ji draudė gaminti privačiam verslui. Kartais valdžia griebdavosi paprastos apgaulės, slapčia atmiešdama auksą pigesniais metalais. Tačiau dažniausiai kalykla lydydavo ir naujai kaldindavo visas valstybės monetas grąžindama valdiniams tą patį – bet jau lengvesnių – „svarų“ arba „markių“ skaičių. Likęs aukso arba sidabro svoris buvo pasisavinamas karaliaus ir naudojamas jo išlaidoms. Tokiu būdu valdžia nuolat darkė ir kaitaliojo piniginį standartą, kurį buvo pasižadėjusi saugoti. Pajamos iš pinigų nuvertinimo buvo arogantiškai laikomos valdovų „senjoražo“ teise.

Spartus ir drastiškas pinigų nuvertinimas viduramžiais buvo būdingas reiškinys beveik visoms Europos šalims. Antai 1200 po K. prancūzų *livre tournois* buvo apibrėžtas kaip devyniasdešimt aštuoni gramai gryno sidabro; 1600 po K. jo vertė buvo tik vienuolika gramų. Pažymėtinas *dinaro*, Ispanijos saracėnų monetos atvejis. Iš pradžių, jį pirmąkart nukaldinus septintojo amžiaus pabaigoje dinaras reiškė šešiasdešimt penkis aukso granus. Saracėnai garsėjo griežtumu piniginiuose reikaluose, ir XII amžiaus viduryje dinaras vis dar buvo šešiasdešimties

granų. Tačiau tuo metu krikščionių karaliai užkariavo Ispaniją, ir XIII amžiaus pradžioje dinaras (vadinamas jau *maravedi*) palengvėjo iki keturiolikos granų. Netrukus ši auksinė moneta tapo perdaug lengva apyvartai ir buvo pakeista sidabrine moneta, sveriančia dvidešimt šešis granus. Ši moneta taip pat buvo nuvertinta, ir XV amžiaus viduryje *maravedi* tesudarė 1,5 sidabro granų, vėl tapdama per lengva apyvartai.[24]

5. Greshamo dėsnis ir pinigų kalyba
a. Bimetalizmas

Valdžia įveda kainų kontrolę dažniausiai tam, kad nukreiptų visuomenės dėmesį nuo savo vykdomos infliacijos į tariamas laisvosios rinkos ydas. Kaip matėme, „Greshamo dėsnis“ – kad dirbtinai pervertintas pinigas paprastai išstumia dirbtinai nuvertintą pinigą iš apyvartos – yra bendrųjų kainos kontrolės padarinių pavyzdys. Valdžia faktiškai įveda kainos maksimumą vienam pinigo tipui kito atžvilgiu. Kainos maksimumas sukelia pinigo, kuriam uždedama maksimali kaina (kuris dirbtinai nuvertinamas), stygių – jis nusėda „kojinėse “ arba užsieniuose – ir tokiu būdu pervertintas pinigas jį išstumia iš apyvartos.

Matėme, kaip tai įvyksta naujų ir susidėvėjusių monetų atveju, kuris yra vienas pirmųjų Greshamo dėsnio pavyzdžių. Pakeitusi pinigo prasmę nuo svorio iki paprasto užrašo ir standartizavusi denominacijas savo pačios, o ne visuomenės patogumui, valdžia vadino tiek naujas, tiek nusidėvėjusias monetas tuo pačiu vardu, nors jos buvo skirtingo svorio. Todėl žmonės slėpdavo į atsargas arba eksportuodavo pilno svorio naujas monetas leisdami į apy-

vartą nusidėvėjusias – valdžiai keikiant „spekuliantus“, svetimtaučius, laisvąją rinką apskritai dėl padėties, sukeltos pačios valdžios.

Ypač svarbus Greshamo dėsnio atvejis buvo amžinoji „standarto“ problema. Matėme, kad laisvoje rinkoje klostėsi aukso ir sidabro „paraleliniai standartai“, kiekvienam laisvai svyruojant kito atžvilgiu pagal rinkos pasiūlą ir paklausą. Tačiau valstybės nusprendė padėti rinkai ir savo įsikišimu „supaprastinti“ dalykus. Kaip viskas būtų aiškiau, – mąstė tūlas valdovas, – jeigu aukso ir sidabro keitimo kursas būtų užfiksuotas, pavyzdžiui, kaip dvidešimt uncijų sidabro už vieną unciją aukso! Tada abu pinigai galėtų visada cirkuliuoti nustatytu santykiu ir, kas dar svarbiau, valdžia pagaliau išsivaduotų nuo būtinybės vertinti pinigą pagal svorį, o ne pagal užrašą. Įsivaizduokime piniginį vienetą „rurą“, kurį ruritaniečiai apibrėžia kaip 1/20 aukso uncijos. Matėme, kaip valdžiai svarbu įtikinti visuomenę žvelgti į „rurą“ kaip į abstraktų vienetą, tik atsitiktinai susietą su auksu. Ar gali būti geresnis būdas tam pasiekti kaip fiksuoti aukso/sidabro keitimo kursą? Tada „ruras“ tampa ne tik lygus 1/20 aukso uncijos, bet taip pat – vienai uncijai sidabro. Griežtoji žodžio „ruras“– aukso svorio vardo – reikšmė dabar prarandama, ir žmonės pradeda galvoti apie „rurą“ kaip apie kažką apčiuopiamą savaime, kaip apie kažkokią gėrybę, valdžios sukurtą kilniems ir naudingiems tikslams, kaip tapačią tam tikram aukso ir sidabro svoriui.

Dabar matome, kaip svarbu atsiriboti nuo patriotinių arba valstybinių aukso uncijų ar granų pavadinimų. Kai tokia etiketė pakeičia pasaulyje pripažįstamus svorio vienetus, valdžiai tampa daug lengviau manipuliuoti piniginiu vienetu suteikiant jam tariamai savarankišką egzistavimą. Fiksuotas aukso-sidabro santykis, žino-

mas kaip *bimetalizmas*, puikiai atliko šią užduotį. Tačiau jis neatliko savo kitos užduoties – nesupaprastino šalies piniginės sistemos. Nes vėl pradėjo veikti Greshamo dėsnis. Valdžia paprastai nustatydavo pradinį bimetalinį santykį (tarkime, 20/1) pagal einamąjį laisvosios rinkos kursą. Tačiau rinkos kursas, kaip visos rinkos kainos, laikui bėgant neišvengiamai kinta kintant pasiūlos ir paklausos sąlygoms. Pokyčiams įvykus fiksuotas bimetalinis kursas neišvengiamai pasensta. Dėl šių pokyčių auksas arba sidabras tampa pervertintas. Auksas tada dingsta nukeliaudamas į grynųjų pinigų atsargas, į juodąją rinką arba į užsienį, o sidabras atkeliauja iš užsienio ir iš grynųjų pinigų atsargų ir tampa vienintele mokėjimo priemone Ruritanijoje. Šimtmečiais visos šalys kovojo su niokojančiais metalinių pinigų kaitaliojimosi padariniais. Pirmiausia atplūsdavo sidabras, o auksas išnykdavo; po to, rinkos kursui pasikeitus, atplūsdavo auksas ir dingdavo sidabras.[25]

Galiausiai, po varginančių bimetalizmo sukrėtimų šimtmečių, valstybės savo standartu ėmė rinktis vieną metalą, paprastai auksą. Sidabras buvo nustumtas į pažemintą nepilno svorio „simbolinės monetos“ statusą, mažoms denominacijoms. (Simbolinių monetų kalyba buvo taip pat monopolizuota valstybių, o kadangi ji nebuvo 100% dengiama auksu, ji tapo priemone pinigų pasiūlai didinti.) Sidabro piniginio statuso panaikinimas padarė daug žalos žmonėms, savo operacijose teikusiems pirmenybę sidabrui. Buvo tiesos bimetalistų karo šūkyje apie , kad įvykdytą „nusikaltimą prieš sidabrą“; tačiau tikrasis nusikaltimas buvo pats bimetalizmo primetimas vietoje paralelinių standartų. Bimetalizmas sukūrė nepakeliamai sunkią padėtį, kurią valdžia galėjo įveikti arba grįždama prie visiškos pinigų laisvės (paralelinių standartų) arba

pasirinkdama pinigu vieną iš metalų (aukso arba sidabro standartą). Visiška pinigų laisvė, po viso šio laikotarpio, jau buvo laikoma absurdiška ir utopine; ir todėl visuotinai buvo priimtas aukso standartas.

b. Teisėta mokėjimo priemonė

Kaip valdžia sugebėjo primesti savąją kainų kontrolę pinigų keitimo kursams? – Pasiremdama išradimu, kuris žinomas kaip *teisėta mokėjimo priemonė*. Pinigai naudojami tiek praeities įsiskolinimams dengti, tiek dabarties atsiskaitymams „grynais". Apskaitoje pradėjus figūruoti nacionaliniams pinigų vardams vietoje realaus jų svorio, kontraktuose mokėjimus pradėta reikšti „pinigų" sumomis. *Teisėtos mokėjimo priemonės* įstatymai diktavo, kas laikytina „pinigu". Kai iš pradžių auksas arba sidabras buvo skelbiami „teisėtomis mokėjimo priemonėmis", žmonės neįžiūrėdavo čia jokio pavojaus, nors jiems vertėjo suvokti, kad tokiu būdu kuriamas pavojingas precedentas valstybinei pinigų kontrolei. Juk jeigu valdžia laikosi originaliųjų pinigų, mokėjimo priemonės įstatymai yra pertekliniai ir nereikalingi.[26] Bet, iš kitos pusės, valdžia gali paskelbti žemesnės kokybės pinigą teisėta mokėjimo priemone, lygia greta su originaliuoju pinigu. Pavyzdžiui, ji gali paskelbti nusidėvėjusias monetas lygiavertėmis naujoms, arba paskelbti sidabro ir aukso lygiavertiškumą pagal fiksuotą kursą. Tada teisėtos mokėjimo priemonės įstatymai sukelia Greshamo dėsnio numatytus padarinius.

Kai teisėtos mokėjimo priemonės įstatymai įšventina pervertintą pinigą, jie sukelia dar vieną padarinį: skolininkai išlošia skolintojų sąskaita. Juk tokiu atveju

skolininkams leidžiama atsiskaityti už skolas daug prastesniais pinigais nei buvo tie, kuriuos skolinosi, nusukant iš skolintojų dalį jų pinigų. Tačiau šis skolintojų nuosavybės konfiskavimas duoda naudos tik dabartiniams skolininkams; *būsimieji* skolininkai nukenčia dėl kredito pabrangimo, kurį sukelia valdiško susidorojimo su skolintojais precedentas.

6. Santrauka: valdžia ir pinigų kalyba

Prievartinis pinigų kalybos monopolis ir teisėtos mokėjimo priemonės įstatymai buvo pagrindinės gairės valdžioms perimant kontrolėn savo šalių pinigus. Įtvirtindama šias priemones kiekviena valdžia ėmėsi žygių panaikinti konkuruojančių užsienio monetų apyvartą.[27] Kiekvienoje šalyje dabar galėjo būti naudojamos tik jos suvereno monetos; prekyboje tarp šalių buvo naudojami nekaldinti aukso ir sidabro lydiniai. Tai dar labiau apsunkino ryšius tarp įvairių pasaulinės rinkos dalių, dar labiau atskyrė šalis vieną nuo kitos trikdant tarptautinį darbo pasidalijimą. Tačiau „tvirti“ pinigai vis dar nepalikdavo didesnės erdvės valdiškai infliacijai. Buvo ribos pinigų nuvertinimui, kurio valdžia galėjo griebtis, o tai, kad visos šalys naudojo auksą ir sidabrą, ribojo kiekvienos valdžios kontrolę savo pačios teritorijoje. Valdovus vis dar tramdė tarptautinių metalinių pinigų drausmė.

Valstybinė pinigų kontrolė galėjo tapti absoliuti, o valstybinis pinigų klastojimas nesaistomas tik pastaraisiais amžiais įsigalint pinigų pakaitalams. Popierinių pinigų ir bankinių sąskaitų atsiradimas – tikra ekonominė palaima, kai jie pilnutinai padengti auksu ar sidabru – tapo atviru sezamu valdžiai užvaldant pinigus, o per juos – ir visą ekonominę sistemą.

7. Bankų nemokumo toleravimas

Šiuolaikinė ekonomika su jos bankiniu tinklu bei pinigų pakaitalais teikia valdžiai auksinę galimybę įtvirtinti savo kontrolę pinigų pasiūlai ir vykdyti infliaciją savo nuožiūra. Kaip matėme 12 skirsnyje, „laisvosios bankininkystės“ sistemoje yra trys rimti stabdžiai bet kurio banko galiai vykdyti infliaciją: (1) kiekvieno banko klientūros dydis; (2) visos bankinės sistemos klientūros dydis, t. y. žmonių naudojamų piniginių pakaitalų masė; ir (3) klientų pasitikėjimas savo bankais. Kuo siauresnė kiekvieno banko ar visos bankinės sistemos klientūra arba kuo mažesnis pasitikėjimas, tuo griežtesnės ribos infliacijai. Valstybinė bankinės sistemos globa ir kontrolė pasitarnavo tam, kad šie apribojimai būtų pašalinti.

Visi šie apribojimai, žinoma, remiasi viena pamatine pareiga: bankų pareiga vykdyti savo įsipareigojimus pagal pareikalavimus. Matėme, kad joks dalinio rezervo bankas negali įvykdyti visų savo įsipareigojimų; ir matėme, jog šį rizikingą lošimą lošia kiekvienas bankas. Suprantama, bet kokiai privačios nuosavybės sistemai būtina, kad kontraktiniai įsipareigojimai būtų vykdomi. Tad grubiausias būdas valdžiai skatinti infliaciją – tai suteikti bankams ypatingą teisę nevykdyti savo įsipareigojimų nenutraukiant savo veiklos. Nors kiekvienas kitas privalo mokėti savo skolas arba bankrutuoti, bankams leidžiama atsisakyti mokėti pagal savo įsipareigojimus – jų pačių skolininkus verčiant mokėti skolas laiku. Paprastai tai vadinama „mokėjimo grynais suspendavimu“. Tikslesnis terminas būtų „licencija vagystei“, nes kaip kitaip galima pavadinti leidimą išlikti versle nevykdant sutarčių?

Jungtinėse Valstijose, bankams susiduriant su problemomis, atsiskaitymo grynais suspendavimas tapo

beveik tradicija. Tai prasidėjo per 1812 metų karą. Dauguma šalies bankų buvo Naujoje Anglijoje, toje šalies dalyje, kuri nepritarė Amerikos įsitraukimui į karą. Šie bankai atsisakydavo teikti paskolas karo reikalams, todėl valdžia skolinosi iš naujų bankų kitose valstijose. Paskoloms šie bankai spausdino naujus popierinius pinigus. Infliacija buvo tokia didžiulė, kad į naujus bankus pasipylė atsiskaitymų reikalavimai, ypač iš konservatyvių neinfliacinių bankų Naujoje Anglijoje, kur valdžia daugiausia leido pinigus karo amunicijai. Todėl 1814 m. prasidėjo masinis „suspendavimas“, trukęs ilgiau nei du metus (karui seniai pasibaigus); per tą laiką pridygo bankų, spausdinusių banknotus be jokio įsipareigojimo juos dengti auksu ar sidabru.

Šis suspendavimas padėjo užtaisą 1819, 1837, 1857 metų ir vėlesnėms ekonominėms krizėms. Įsiviešpataujant šiai tradicijai bankai susivokė, jog jiems negresia bankrotas dėl jų vykdomos infliacijos, o tai, žinoma, skatino infliaciją ir avantiūristinę bankininkystę. Tie autoriai, kurie nurodo XIX amžiaus Ameriką kaip baisųjį „laisvos bankininkystės“ pavyzdį, nesuvokia, kokią didžiulę reikšmę kiekvienoje finansinėje krizėje atliko valstijų sankcionuotas įsipareigojimų nevykdymas.

Valdžia ir bankai įtikino visuomenę savo veiksmų teisingumu. Faktiškai kiekvienas, krizės metu mėgindavęs atsiimti savo pinigus, buvo laikomas „nepatriotišku” piliečiu, o bankai buvo dažnai giriami dėl patriotiško visuomenės gelbėjimo sunkiais laikais. Vis dėlto nemažai žmonių piktinosi šia praktika ir dėl to kilo garsusis Jacksono „tvirtų pinigų“ sąjūdis, stiprėjęs iki Pilietinio karo.[28]

Nepaisant Jungtinių Valstijų pavyzdžio, toks periodiškas bankų protegavimas netapo visuotinai pripažinta

politika šiuolaikiniame pasaulyje. Tai buvo grubi, pernelyg padrika priemonė (ji ir negalėjo būti tvari, nes nedaug žmonių naudotųsi bankų paslaugomis, jeigu tie *niekada* nevykdytų savo įsipareigojimų). Be to, ji nesuteikė valstybėms bankinės sistemos kontrolės. O juk valdžia galiausiai siekia ne paprastos infliacijos, bet jos pačios vykdomos ir valdomos infliacijos. Bankams neleistina čia griežti pirmaisiais smuikais. Taigi, buvo išrasta kur kas rafinuotesnė, sklandesnė ir tvaresnė priemonė, visuomenei pateikta kaip pačios civilizacijos viršūnė – centralizuota bankininkystė.

8. Centralizuota bankininkystė: stabdžių infliacijai pašalinimas

Centralizuota bankininkystė dabar aukštinama lygia greta su šiuolaikiniais santechniniais tinklais ir greitkeliais: jos neturinti ekonomika laikoma beviltiškai „atsilikusia“ ir „primityvia“. Federalinės rezervų sistemos – mūsų centrinio banko – įsteigimas Amerikoje 1913 metais buvo sveikinamas kaip seniai lauktas mūsų šalies įstojimas į „pažangių“ tautų gretas.

Centriniai bankai dažnai nominaliai priklauso privatiems asmenims arba, kaip Jungtinėse Valstijose, keliems privatiems bankams, tačiau jie visada yra valdomi valdžios paskirtų pareigūnų ir veikia kaip valstybiniai organai. Jeigu jie išlieka privatūs, kaip iš pradžių Anglijos Bankas arba Jungtinių Valstijų Antrasis Bankas, tai pelno perspektyvos tik papildomai skatina valdžiai įprastą infliacijos siekį.

Centrinis bankas įgyja komandinę padėtį dėl valstybės jam suteikiamo *monopolio banknotų emisijai*. Tai yra

pagrindinis jo galių šaltinis. Privatiems bankams besąlygiškai draudžiama leisti banknotus šią privilegiją paliekant centriniam bankui. Privatūs bankai gali kurti tik depozitus. Todėl jeigu jų klientai nori pereiti nuo depozitų prie banknotų, bankai turi kreiptis į centrinį banką, kad jų gautų. Centrinis bankas įgyja „bankininkų banko“ statusą, nes bankininkai yra priversti su juo bendrauti. Taigi, bankų depozitai dabar dengiami ne tik auksu, bet ir centrinio banko banknotais. Ir šie nauji banknotai jau nėra tik paprasti bankiniai kvitai. Jie išreiškia centrinio banko įsipareigojimus – įsipareigojimus institucijos, kurią gobia didinga pačios valstybės aureole. Juk galiausiai valstybė skiria centrinio banko pareigūnus ir derina jo politiką su bendra valstybės politika. Ji gauna banknotus per mokesčius, ir ji paskelbia juos teisėta mokėjimo priemone.

Įgyvendinus šias priemones visi šalies bankai tapo centrinio banko klientais.[29] Auksas iš privačių bankų plaukė į centrinį banką, o visuomenė mainais gavo centrinio banko banknotus ir mažėjančią aukso monetų apyvartą. „Oficialioji“ nuomonė niekino aukso monetas kaip nepatogią ir neekonomišką praeities liekaną, kaip atgyvenusį „fetišą“, tinkamą nebent vaikiškoms kalėdinėms dovanoms. Daug saugiau, patogiau, ekonomiškiau laikyti auksą lydiniuose galinguose centrinio banko saugyklų skliautuose! Veikiama šios propagandos ir tikėdama valstybės banknotų padengimu visuomenė galiausiai nustojo naudoti aukso monetas kasdieniame gyvenime. Auksas nesustabdomai plaukė į centrinį banką, kur jį „centralizavus“ atsirado daug daugiau galimybių vykdyti piniginių pakaitalų infliaciją.

Jungtinėse Valstijose Federalinių rezervų įstatymas reikalauja, kad bankai savo depozitams laikytų tam tikrą

rezervo minimumą; nuo 1917 m. šie rezervai turi būti laikomi kaip depozitai Federalinėje rezervų sistemoje. Auksas jau negali būti banko teisėto rezervo dalimi; jis turi būti deponuojamas Federaliniame rezervų banke.

Viso šio proceso eigoje žmonės buvo pamažu atpratinti nuo aukso, o jų auksas atsidūrė ne itin rūpestingos Valstybės globoje – ir galėjo būti konfiskuojamas beveik be skausmo. Tarptautiniai prekeiviai stambiuose sandėriuose vis dar naudojosi aukso lydiniais, bet jie buvo nereikšmingai maža šalies elektorato dalis.

Viena iš priežasčių, kodėl visuomenė galėjo būti nuviliota nuo aukso prie banknotų, buvo didžiulis *pasitikėjimas*, kurį žmonės jautė centriniam bankui. Atrodo, kaip galėtų žlugti ir bankrutuoti centrinis bankas, sukaupęs beveik visą šalies auksą, palaikomas valstybės galios ir jos prestižo? Ir išties, istorijoje nėra buvę, kad žlugtų nors vienas centrinis bankas. Kodėl? Todėl, kad galioja nerašyta, bet labai aiški taisyklė – jam *negalima* leisti žlugti! Jeigu valdžia kartais leidžia privatiems bankams suspenduoti mokėjimus, tai kaip ji gali neleisti centriniam bankui – savo pačios organui – juos suspenduoti iškilus sunkumams? Precedentas centralizuotos bankininkystės istorijoje buvo padarytas tada, kai Anglija XVIII amžiaus pabaigoje leido Anglijos Bankui suspenduoti mokėjimus ir tęsė šią praktiką daugiau nei dvidešimt metų.

Tokiu būdu centrinis bankas apsiginklavo beveik beribiu visuomenės pasitikėjimu. Visuomenė tuomet dar nesuvokė, kad centriniam bankui leidžiama panorėjus griebtis pinigų klastojimo nesibaiminant ieškinių kam nors suabejojus jo *bona fides*. Centrinį banką ji suvokė kaip didelį šalies banką, kuris teikia viešąją paslaugą ir

kuris yra apsaugotas nuo žlugimo dėl to, kad faktiškai yra valstybės organas.

Po to centrinis bankas visuomenės pasitikėjimą ėmėsi investuoti į privačius bankus. Tai buvo sunkesnis uždavinys. Centrinis bankas leido suprasti, kad jis visada veiks kaip „paskutinis skolintojas“ bankams, t. y. kad jis bus visada pasiruošęs paskolinti pinigų bet kuriam sunkumus patiriančiam bankui, ypač jeigu iš daugelio bankų bus vienu metu reikalaujama atsiskaitymo.

Be to, valdžia ir toliau gelbėjo bankus nuo „apgulties“ (t. y. nuo atvejų, kai daugelis klientų, pajutę sukčiavimą, reikalauja jiems grąžinti jų nuosavybę). Kartais ji vis dar leisdavo bankams suspenduoti mokėjimus, kaip antai 1933 m. įvesdama privalomas bankų „išeigines“. Buvo leidžiami įstatymai, draudžiantys viešai skatinti bankų apgultį, o 1929 m. depresijos Amerikoje metu valdžia vykdė kampaniją prieš „savanaudiškus“ ir „nepatriotiškus“ aukso supirkinėtojus. Galiausiai Amerika „išsprendė“ šią keblią bankų apgulties problemą 1933 m. priimdama Federalinį indėlių draudimo įstatymą. Federalinė indėlių draudimo korporacija disponuoja nereikšmingu „padengimo“ rezervu savo „apdraustiems“ bankams. Tačiau visuomenei buvo sudarytas įspūdis (kuris gali būti teisingas), kad federalinė valdžia yra pasiruošusi atspausdinti pakankamai naujų pinigų visiems apdraustiems indėliams padengti. Tokiu būdu valdžiai pavyko visuomenės didžiulį pasitikėjimą ja pačia perkelti visai bankinei sistemai su centriniu banku priešakyje.

Matėme, kad įsteigdama centrinį banką valdžia labai susilpnino ar net pašalino du bankinio kredito infliacijos stabdžius iš trijų pagrindinių jos stabdžių. O kaip su trečiuoju stabdžiu – su kiekvieno banko klientūros ribotu-

mo problema? Šio stabdžio pašalinimas yra viena pagrindinių centrinio banko egzistavimo priežasčių. Laisvosios bankininkystės sistemoje kurio nors banko vykdoma infliacija tuojau pat pažadintų padengimo reikalavimus iš kitų bankų, nes kiekvieno banko klientūra yra labai ribota. Tačiau centrinis bankas, pumpuodamas rezervus į visus bankus, gali užtikrinti, kad visi jie vykdys ekspansiją kartu ir vienodu mastu. Kai ekspansiją vykdo visi bankai, tada neiškyla bankų tarpusavio atsiskaitymų problema, nes kiekvienas bankas suvokia, jog jo klientūrą iš tikrųjų sudaro visa šalis. Žodžiu, bankinės ekspansijos erdvė beveik neribotai išsiplečia nuo kiekvieno atskiro banko klientūros iki visos bankinės sistemos klientūros. Žinoma, tai reiškia, kad joks bankas negali vykdyti didesnę ekspansiją nei nori centrinis bankas. Tokiu būdu valdžia galiausiai įgijo galią vykdyti ir valdyti bankinės sistemos infliaciją.

Centrinio banko įsteigimas ne tik pašalino infliacijos stabdžius; pats jo atsiradimas turėjo tiesioginį infliacinį poveikį. Iki atsirandant centriniam Bankui bankai savo rezervus laikė aukso pavidalu; o dabar auksas suplaukia į centrinį banką mainais į depozitus Banke, ir šie depozitai yra komercinių bankų rezervas. Tačiau pats Bankas laiko tik mažą dalį aukso atsargų savo paties įsipareigojimams dengti! Tokiu būdu centrinio banko įsteigimas labai padidina šalies infliacinį potencialą.[30]

9. Centralizuota bankininkystė: vadovavimas infliacijai

Kaip konkrečiai centrinis bankas vykdo privačių bankų reguliavimą? Jis kontroliuoja bankų „rezervus“, t.y. jų depozitines sąskaitas centriniame banke. Bankai

paprastai pasilaiko tam tikrą rezervą savo depozitinių įsipareigojimų visumai, o Jungtinėse Valstijose valstybinę kontrolę palengvina įstatymiškai primestas bankinių rezervų minimumas. Taigi, centrinis bankas gali skatinti infliaciją pumpuodamas rezervus į bankinę sistemą, o taip pat mažindamas rezervinę dalį ir tokiu būdu leisdamas visoje šalyje vykti bankinei kredito ekspansijai. Jeigu bankų rezervų/depozitų santykis yra 1:10, tai dešimties milijonų dolerių „pertekliniai rezervai" (virš reikalaujamo santykio) leidžia ir skatina šalyje 100 milijonų bankinę infliaciją. Kadangi bankai turi pelno iš kredito ekspansijos ir kadangi valstybė saugo juos nuo žlugimo, jie paprastai būna „įsiskolinę iki ausų", iki leistino minimumo.

Centrinis bankas didina bankinių rezervų kiekį pirkdamas aktyvus rinkoje. Kas įvyksta, kai Bankas, pavyzdžiui, nusiperka 1000 dolerių vertės aktyvą (bet kokį aktyvą) iš Džonso? Centrinis bankas susimokėdamas išrašo 1000 dolerių čekį misteriui Džonsui. Kadangi centrinis bankas nelaiko asmeninių sąskaitų, Džonsas deponuoja gautą čekį savo banke. Džonso bankas atidaro jam 1000 dolerių sąskaitą ir pateikia jo čekį centriniam bankui, kuris turi kredituoti šį banką papildomu 1000 dolerių rezervu. Šis 1000 dolerių rezervas leidžia įvykdyti keleriopą bankinio kredito ekspansiją, ypač jeigu papildomi rezervai tokiu būdu pumpuojami daugeliui šalies bankų.

Jeigu centrinis bankas perka tam tikrą aktyvą tiesiai iš banko, tai rezultatas yra dar aiškesnis: bankas papildo savo rezervus ir taip sukuria pagrindą keleriopai kreditinei ekspansijai.

Be abejo, mėgiamiausi centrinio banko perkami aktyvai yra valstybės vertybiniai popieriai. Valdžia tokiu būdu užsitikrina rinką savo vertybiniams popieriams.

Valdžia gali lengvai vykdyti pinigų pasiūlos infliaciją leisdama naujas obligacijas ir po to įsakydama centriniam bankui jas pirkti. Dažnai centrinis bankas įsipareigoja palaikyti valstybės vertybinių popierių rinkos kainą tam tikrame lygmenyje, taip skatindamas vertybinių popierių plaukimą į Banką ir keldamas nuolatinę infliaciją.

Šalia aktyvų pirkimo centrinis bankas gali kurti naujus bankinius rezervus ir kitokiu būdu: juos skolindamas. Kaina, kurios centrinis bankas už juos reikalauja, yra „rediskonto kursas". Suprantama, pasiskolinti rezervai bankus tenkina mažiau nei nuosavi, nes tokiu atveju juos slegia atsiskaitymo našta. Rediskonto kurso svyravimai patraukia gyvą visuomenės dėmesį, bet jie neturi didelės reikšmės palyginti su bankinių rezervų dydžio ir jų rezervo santykinės dalies pokyčiais.

Kai centrinis bankas parduoda aktyvus bankams arba plačiajai visuomenei, jis sumažina bankų rezervus ir taip sukelia kredito kontrakciją ir defliaciją – pinigų pasiūlos mažėjimą. Tačiau, kaip matėme, valdžia savo prigimtimi yra infliacionistė; istoriškai defliacinė jos veikla buvo nereikšminga ir trumpalaikė. Vienas dalykas dažnai pamirštamas: defliacija gali įvykti tik po įvykdytos infliacijos; tik pseudo-kvitai, o ne aukso monetos, gali būti išimti iš apyvartos ir likviduoti.

10. Atsipalaidavimas nuo aukso standarto

Centralizuotos bankininkystės įsteigimas pašalina stabdžius bankinio kredito ekspansijai ir įjungia infliacinį mechanizmą. Tačiau jis nepašalina visų kliūčių infliacijai. Išlieka paties centrinio banko problema. Piliečiai gali apgulti net centrinį banką, nors tai mažai tikėtina. Rimtesnė

grėsmė yra aukso nutekėjimas į užsienį. Juk panašiai kaip atskiro banko ekspansija sekina jo aukso atsargas kitų, ekspansijos nevykdančių bankų klientūros naudai, atskiros šalies pinigų infliacija skatina aukso nutekėjimą į užsienį. Šalims, kurios vykdo spartesnę infliaciją, gresia aukso netektis jų bankinei sistemai vykdant dengimo auksu įsipareigojimus. Tokia buvo klasikinė ciklinė XIX amžiaus schema: šalies centrinis bankas įvykdydavo bankinio kredito ekspansiją; kainos pakildavo; naujiems pinigams sklindant nuo vietinės iki užsienio klientūros, užsieniečiai vis labiau reikalaudavo atsiimti pinigus auksu. Galiausiai centrinis bankas turėdavo stabdyti savo ekspansiją ir riboti kreditavimą, kad išsaugotų piniginį standartą.

Vienas iš būdų išvengti padengimo reikalavimų iš užsienio yra centrinių bankų kooperavimasis. Jeigu visi centriniai bankai susitartų vykdyti infliaciją daugmaž vienodu mastu, tai jokia šalis neprarastų savo aukso kitų šalių naudai ir visas pasaulis galėtų vykdyti infliaciją beveik be jokių apribojimų. Tačiau kadangi kiekviena valdžia pavydžiai sergsti savo pačios galią ir yra veikiama vidinių įtakų, tokio darnaus kooperavimosi iki šiol buvo beveik neįmanoma pasiekti. Didžiausias ligšiolinis pasiekimas buvo Amerikos Federalinės rezervų sistemos sutikimas trečiajame dešimtmetyje įvykdyti vidaus infliaciją siekiant padėti Didžiajai Britanijai sustabdyti jos aukso nutekėjimą į Jungtines Valstijas.

XX amžiuje, susidurdamos su vis didėjančia aukso paklausa, valstybės vietoje defliacijos arba infliacijos ribojimo paprasčiausiai „atsipalaidavo nuo aukso standarto“. Žinoma, tai garantuoja centrinio banko mokumą, nes jo banknotai tampa standartiniais pinigais. Žodžiu, valdžia galiausiai atsisakė mokėti savo skolas ir faktiškai atleido bankinę sistemą nuo šios varginančios pareigos.

Pirmiausia buvo spausdinami aukso pseudokvitai be realaus padengimo, o kai artėjo atsiskaitymo diena, buvo begėdiškai įvykdomas bankrotas paprasčiausiai išsižadant dengimo auksu. Taip buvo atliktas galutinis įvairių nacionalinių valiutų pavadinimų (dolerio, svaro, markės) atskyrimas nuo aukso ir sidabro.

Iš pradžių valstybės vengė pripažinti, kad tai bus pastovi priemonė. Jos kalbėjo apie „mokėjimo grynais suspendavimą“ visada leisdamos suprasti, kad anksčiau ar vėliau, po karo ar kitokios „ypatingos padėties“ šalies valdžia įvykdys savo įsipareigojimus. Kai XVIII a. pabaigoje Anglijos Bankas atpalaidavo savo pinigus nuo aukso standarto, šią savo nuostatą jis išlaikė dvidešimtį metų, visuomet skelbdamas, kad mokėjimas auksu bus atnaujintas pasibaigus Prancūzijos karams.

Tačiau iš tikrųjų laikini „suspendavimai“ veda tiesiai į atvirą mokėjimo išsižadėjimą. Juk galiausiai aukso standartas nėra sklendė, kuri gali būti atidaroma arba uždaroma savavališkais valdžios įsakais. Aukso kvitai dengiami arba nedengiami; kartą jų dengimą suspendavus pats aukso standartas tampa farsu.

Dar vienas žingsnis naikinant auksinius pinigus buvo „aukso lydinių standarto“ įvedimas. Šioje sistemoje valiuta nėra dengiama monetomis; ji gali būti dengiama tik dideliais, labai brangiais aukso lydiniais. Tokiu būdu dengimas auksu koncentruojamas saujelės užsienio prekybos specialistų rankose. Tikrasis aukso standartas nebeveikia, nors valdžia vis dar gali skelbtis prisirišusi prie aukso. Europos „aukso standartai“ po 1920 m. buvo būtent tokie pseudostandartai.[31]

Galiausiai valstybės oficialiai ir visiškai „atsipalaidavo nuo aukso“ – griaudėdamos prakeiksmais prieš užsie-

niečius ir „nepatriotiškus aukso supirkinėtojus“. Valstybinis popierius tapo dekretiniu (*fiat*) pinigu. Kartais dekretinius pinigus leisdavo iždas, o ne centrinis bankas, ypač iki įsigalint centralizuotos bankininkystės sistemoms. Amerikos „kontinentalai“, „žalianugariai“ (*greenbacks*), konfederatų banknotai pilietinio karo metais, prancūzų „asignatai“ – visi jie buvo dekretiniai pinigai, kuriuos leido iždas. Tačiau nepriklausomai nuo to, ar jie leidžiami iždo ar centrinio banko, dekretinių pinigų emisija turi tuos pačius padarinius: piniginis standartas dabar priklauso nuo valdžios malonės, ir banko depozitai dabar dengiami paprasčiausiu valstybiniu popieriumi.

11. Dekretiniai pinigai ir aukso problema

Kai šalis atsipalaiduoja nuo aukso standarto ir pereina prie dekretinio standarto, ji padidina apyvartoje esančių „valiutų“ kiekį. Šalia pinigų-prekių (*commodity moneys*) – aukso ir sidabro – dabar pridygsta nepriklausomų pinigų, valdomų pagal kiekvienos valdžios nustatytą tvarką. Ir panašiai kaip auksas bei sidabras turi mainomąjį kursą laisvoje rinkoje, taip rinka nustato mainomuosius kursus visoms šioms skirtingoms valiutoms. Dekretinių valiutų pasaulyje kiekviena valiuta, jeigu jai tai leidžiama, laisvai svyruoja visų kitų valiutų atžvilgiu. Matėme, kad bet kurių dviejų valiutų atžvilgiu mainomasis kursas nusistovi pagal atitinkamus perkamosios galios paritetus ir kad šiuos savo ruožtu lemia įvairių valiutų pasiūla ir paklausa. Kai valiuta pakeičia savo statusą – iš aukso pakvitavimo virsdama popieriniu pinigu – tikėjimas jos stabilumu ir kokybe susvyruoja, tad jos paklausa smunka. Be to, ją atpalaidavus nuo aukso jos perteklinis kiekis ankstesniojo aukso stan-

darto atžvilgiu tampa akivaizdus. Jos pasiūlai viršijant aukso pasiūlą ir mažėjant jos paklausai, perkamoji jos galia ir, atitinkamai, mainomasis kursas aukso atžvilgiu sparčiai smunka. O kadangi valdžia yra iš prigimties infliacionistė, šis pinigų nuvertėjimas vyksta nuolatos.

Toks pinigų nuvertėjimas valdžiai yra labai nemalonus; ir jis daro žalos piliečiams, kurie mėgina importuoti gėrybes. Aukso egzistavimas ekonomikoje yra nuolatinis priminimas apie prastą valstybinių popierinių pinigų kokybę, ir jis visada kelia pavojų, kad popierius bus išstumtas iš šalies pinigo vaidmens. Net valdžiai remiant savo dekretinius pinigus visu savo prestižu ir teisėtos mokėjimo priemonės įstatymais, aukso monetų išlikimas žmonių rankose yra nuolatinis priekaištas ir grėsmė valdžios galiai kontroliuoti šalies pinigus.

Per pirmąją Amerikos depresiją 1819-1821 m. keturios vakarų valstijos (Tenesio, Kentukio, Ilinoiso ir Misūrio) įsteigė valstybinius bankus, leidžiančius dekretinius pinigus. Jiems buvo suteiktas valstijų teisėtos mokėjimo priemonės statusas, kartais numatantis įstatyminį jų nuvertinimo draudimą. Ir vis dėlto visi šie eksperimentai, kurių buvo griebtasi su didžiausiomis viltimis, greit sužlugo naujiems pinigams sparčiai nuvertėjus beveik iki nulio. Šių projektų teko paskubomis atsisakyti. Vėliau šiaurėje per Pilietinį karą ir po karo dekretinių pinigų vaidmenį atliko "žalianugariai". Tačiau Kalifornijoje žmonės atsisakydavo imti žalianugarius ir toliau naudojo auksą kaip pinigą. Kaip rašė žymus ekonomistas:

„Kalifornijoje, kaip ir kitose valstijose, popieriniai pinigai buvo teisėta mokėjimo priemonė ir ji buvo naudojama atsiskaitymams už viešas prievoles; jokio nepasitikėjimo ar priešiškumo federalinei valdžiai nebuvo.

Tačiau vyravo tvirtas nusistatymas ... už auksą ir prieš popierinį pinigą. ... Kiekvienas skolininkas turėjo įstatyminę teisę atsiskaityti už skolas nuvertėjančiu popieriumi. Tačiau jeigu jis tai darė, jis buvo baigtas žmogus (kreditorius paprastai skelbdavo jo pavardę laikraščiuose) ir patirdavo beveik visuotinį boikotą. Per visą šį laikotarpį popieriniai pinigai Kalifornijoje nebuvo naudojami. Valstijos gyventojai savo sandorius vykdydavo auksu, nors likusioji Jungtinių Valstijų dalis naudojosi konvertuojamais popieriniais pinigais."[32]

Valdžia suprato, kad gyventojams negalima leisti turėti savo nuosavybėje auksą. Ji niekada negali perimti savo žinion šalies pinigus, jeigu žmonės turi galimybę prireikus atsisakyti popierinių pinigų ir grįžti prie aukso pinigo. Todėl valdžia įstatymiškai uždraudė piliečiams turėti auksą. Auksas, išskyrus nereikšmingą jo kiekį, leistą naudoti pramoniniams bei puošybos tikslams, buvo visuotinai nacionalizuotas. Reikalavimas, kad visuomenei būtų grąžinta iš jos konfiskuota nuosavybė, dabar laikomas beviltiško atsilikimo ir senamadiškumo požymiu.[33]

12. Dekretiniai pinigai ir Greshamo dėsnis

Įvedus dekretinius pinigus ir auksą paskelbus už įstatymo ribų atsiveria kelias valstybės vykdomai masinei infliacijai. Lieka tik vienas labai bendro pobūdžio stabdys: galutinės hiperinfliacijos ir valiutos žlugimo grėsmė. Hiperinfliacija prasideda tada, kai visuomenei susivokus, jog valdžia vykdo infliaciją, ji mėgina išvengti infliacinio savo išteklių apmokestinimo leisdama savo pinigus kuo greičiau, kol jie dar turi šiokią tokią vertę. Ta-

čiau iki hiperinfliacijos valdžia gali visiškai netrikdomai manipuliuoti pinigais ir infliacijos mastu. Vis dėlto iškyla naujų problemų. Kaip visada, valdžios įsikišimas gydant vieną problemą sukelia begalę naujų, netikėtų problemų. Dekretinių pinigų pasaulyje kiekviena šalis turi savo valiutą. Tarptautinis darbo pasidalinimas, pagrįstas tarptautine valiuta, žlunga ir šalys vis labiau pasidalina į atskirus autarkinius vienetus. Pasitikėjimo pinigais stoka dar labiau sujaukia prekybą. Todėl pragyvenimo lygis kiekvienoje šalyje pradeda smukti. Kiekviena šalis laikosi laisvai svyruojančio keitimo kurso su visomis kitomis valiutomis. Šalis, vykdanti didesnę infliaciją palyginti su kitomis, jau nesibaimina aukso nutekėjimo, bet ji susiduria su kitais nemaloniais padariniais. Jos valiutos keitimo kursas smunka užsienio valiutų atžvilgiu. Tai yra ne tik nemalonus, bet ir grėsmingas ženklas piliečiams, besibaiminantiems tolesnio nuvertėjimo. Dėl to labai padidėja importuojamų gėrybių kainos, o tai turi didelės reikšmės toms šalims, kurių didelę prekybos dalį sudaro tarptautinė prekyba.

Dėl šios priežasties valstybės pradėjo atsisakyti laisvai svyruojančių keitimo kursų ir nustatinėti savivališkus savo valiutos keitimo į kitas valiutas kursus. Greshamo dėsnis tiksliai nusako tokios kainų kontrolės padarinius. Joks pasirinktas kursas nebus laisvosios rinkos kursas, nes pastarasis gali būti nustatomas tik diena iš dienos rinkoje. Todėl viena valiuta visada bus dirbtinai pervertinama, o kita nuvertinama. Valstybės paprastai sąmoningai pervertina savo valiutą – prestižo sumetimais, o taip pat dėl padarinių, kuriuos tai sukelia. Kai valiuta dekretu pervertinama, žmonės puola ją keisti į nuvertintą valiutą; taip atsiranda

pervertintos valiutos perteklius ir nuvertintos valiutos stygius. Žodžiu, neleidžiama, kad besikeičiantys kursai subalansuotų valiutų rinką. Dabarties pasaulyje užsienio valiutos dažniausiai pervertinamos dolerio atžvilgiu. To padarinys yra garsusis „dolerių stygiaus“ reiškinys – dar vienas Greshamo dėsnio veikimo liudijimas.

Užsienio valstybės, šaukiančios apie „dolerių stygių“, sukėlė jį savo pačių vykdoma politika. Galimas dalykas, jas iš tikrųjų tenkino tokia padėtis, nes (a) ji suteikė joms dingstį prašyti Amerikos dolerinės paramos „šalinant dolerių stygių laisvame pasaulyje“ ir (b) ji suteikė joms pasiteisinimą riboti importą iš Amerikos. Dolerio nuvertinimas dirbtinai brangina importą iš Amerikos. Rezultatas: prekybos deficitas ir vargai dėl dolerio nutekėjimo.[34] Tada užsienio valstybė kreipiasi į savo piliečius ir su liūdesiu praneša, kad, štai, deja, būtina riboti importą: reikia įvesti licencijas importuotojams ir nustatyti, kad importuojama būtų „pagal realius poreikius“. Ribodamos importą daugelis valstybių konfiskuoja savo piliečių užsienio valiutos atsargas dirbtinai pervertindamos vietos valiutą ir taip versdamos juos įsigyti kur kas mažiau vietos valiutos nei jie jos įsigytų laisvoje rinkoje. Tokiu būdu užsienio valiutos ištekliai, kaip ir auksas, yra nacionalizuojami, o eksportuotojai baudžiami. Šalyse, kurioms užsienio prekyba yra gyvybiškai svarbi, valstybinė „užsienio valiutų kursų kontrolė“ praktiškai reiškia ekonomikos socializavimą. Taigi, dirbtinis valiutų kursas suteikia šalims dingstį reikalauti užsienio paramos ir įvesti socialistinę prekybos kontrolę.[35]

Dabartiniu metu pasaulis skendi valiutų keitimo kontrolės, valiutinių blokų, konvertavimo apribojimų

ir kursų sistemų chaose. Kai kuriose šalyse įstatymiškai skatinama užsienio valiutų „juodoji rinka“ siekiant sužinoti tikrąjį kursą, ir įvairiausi diskriminaciniai kursai nustatomi skirtingoms sandorių rūšims. Beveik visos šalys laikosi dekretinių pinigų standarto, bet kadangi joms trūksta drąsos atvirai tai pripažinti, jos skelbiasi besilaikančios tokių nebūtų dalykų kaip „ribotas aukso lydinių standartas“. Realiai, auksas naudojamas ne kaip tikrasis valiutų pagrindas, o kaip patogus įrankis valstybėms, nes (a) valiutos kurso fiksavimas aukso atžvilgiu lengvina jos keitimo į kitas valiutas apskaitą; (b) auksas vis dar naudojamas valstybių. Kadangi keitimo kursai yra fiksuoti, *koks nors* atsiskaitymo vienetas turi veikti subalansuojant kiekvienos šalies mokėjimus, o auksas tam yra idealus kandidatas. Žodžiu, auksas jau nėra pasaulio pinigas; jis yra *valstybių* pinigas, naudojamas jų tarpusavio atsiskaitymams.

Žinoma, infliacionistai svajoja apie pasaulinius popierinius pinigus, kuriais manipuliuotų pasaulinė valdžia ir pasaulinis centrinis bankas, vykdantis visur infliaciją vienodu mastu. Tačiau ši svajonė vis dar skendi migloje ateityje; mums dar labai toli iki pasaulinės valdžios, o nacionalinės valiutinės problemos vis dar yra perdaug skirtingos ir prieštaringos, kad leistųsi sutvarkomos vieningo piniginio vieneto. Tačiau pasaulis juda šia kryptimi. Pavyzdžiu gali būti Tarptautinis valiutos fondas – institucija, skirta, apskritai imant, valiutų valstybinės kontrolės stiprinimui ir, specifiškai, dolerio pervertinimui užsienyje. Fondas iš savo narių-valstybių reikalauja fiksuoti savo valiutų keitimo kursus ir po to kaupti auksą bei dolerius – skolinimui toms iš jų, kurios susiduria su tvirtos valiutos stygiumi.

13. Valdžia ir pinigai

Daugelis žmonių galvoja, kad laisvoji rinka, nepaisant kai kurių jos privalumų, yra betvarkės ir chaoso viešpatija. Nėra jokio „plano“, viskas vyksta stichiškai. Iš kitos pusės, valstybinis diktatas atrodo paprastas ir tvarkingas; nuleidžiami įsakai ir jie yra vykdomi. Jokioje ekonomikos srityje šis mitas nėra taip paplitęs kaip pinigų srityje. Atrodo, kad bent jau pinigai turi būti griežtai kontroliuojami valdžios. Tačiau pinigas yra gyvybinis ekonomikos kraujas; jis yra visų mainų tarpininkas. Jeigu valdžia pradeda valdyti pinigus, ji užima gyvybiškai svarbią komandinę aukštumą visai ekonomikai užvaldyti parūpindama placdarmą visiškam socializmui. Matėme, kad laisvoji pinigų rinka, priešingai vyraujantiems įsitikinimams, nebūtų chaotiška; iš tikrųjų ji būtų tvarkos ir efektyvumo pavyzdys.

Tad ką sužinojome apie valdžią ir pinigus? Matėme, kaip šimtmečių bėgyje žingsnis po žingsnio braudamasi į rinką valdžia galutinai užgrobė pinigų sistemą. Matėme, kad kiekviena nauja kontrolės priemonė, kartais atrodanti visai nereikšminga, gimdė naujas ir tolesnes kontrolės priemones. Matėme, kad valdžia pačia savo prigimtimi yra infliacionistė, nes infliacija yra gundantis būdas gauti įplaukų valstybei ir pajamų jos proteguojamoms grupėms. Lėtas, bet užtikrintas piniginių vadžių perėmimas į valstybės rankas leido (a)vykdyti pinigų infliaciją valdžios nustatytu mastu; (b)pasukti visą ekonomiką link socializmo.

Valdžios kišimasis į piniginius reikalus ne tik paleido į pasaulį neregėtas tironijas; jis sukėlė chaosą, o ne tvarką. Jis suskaidė taikingą, produktyvią pasaulinę rinką į tūkstančius lūženų, luošindamas ir trikdydamas prekybą bei investavimą begale ribojimų, kontrolių, dirbti-

nių kursų, valiutinių krizių ir t. t. Jis prisidėjo sukeliant karus, paverčiant taikingo bendravimo pasaulį priešiškų valiutinių blokų džiunglėmis. Žodžiu, matėme, kad piniginiuose reikaluose, kaip ir kituose reikaluose, prievarta sukuria ne tvarką, bet konfliktus ir chaosą.

Išnašos

[1] Apie pinigų kilmę žr. Carl Menger, *Principles of Economics* (Glencoe, III.: Free Press, 1950), p. 257-71; Ludwig von Mises, *Theory of Money and Credit*, 3rd ed. (New Haven: Yale University Press, 1951), p. 97-123.

[2] Pinigai „nematuoja" kainų ar verčių; jie yra jų išraiškos bendras vardiklis. Žodžiu, kainos išreiškiamos pinigais; jos nėra jais matuojamos.

[3] Net ir tos prekės, kurios nominaliai keičiamos pagal tūrį (bušeliais ir pan.), netiesiogiai numato, kad tūrio vieneto svoris yra standartinis.

[4] Viena iš esminių aukso kaip pinigo vertybių yra jo homogeniškumas; skirtingai nuo daugelio kitų prekių, jis nesiskiria savo kokybe. Visame pasaulyje uncija gryno aukso prilygsta kitai uncijai gryno aukso.

[5] Iš tikrųjų svaras sterlingų keičiamas į 4,87 dolerio, nors skaičiavimo patogumui naudojame 5 dolerius.

[6] Geležiniai kauptukai buvo plačiai naudojami kaip pinigai Azijoje ir Afrikoje.

[7] Žr. Herbert Spencer, *Social Statics* (New York: D.Appleton & Co., 1890), p. 438.

[8] Spręsdami susidėvėjimo problemą, privatūs monetų kalėjai gali garantiniuose įspauduose nustatyti laiko ribas arba sutikti perkalti monetą iš naujo – pradinio ar mažesnio svorio. Galime pastebėti, kad laisvoje ekonomikoje nebus prievartinio monetų standartizavimo, vykdomo pinigų kalybos valstybinio monopolio sąlygomis.

[9] Apie istorinius privačios monetų kalybos pavyzdžius žr. B.W.Barnard, „The Use of Private Tokens for Monetary in the United States", *Quarterly Journal of Economics* (1916-1917), p. 617-26; Charles A.Conant, *The Principles of Money and Banking* (New York: Harper Bros., 1905) I, 127-32; Lysander Spooner, *A Letter to Grover Cleveland* (Boston: B.R.Tucker, 1886) p. 79; bei J.Laurence Laughlin, *A New Exposition of Money, Credit and Prices* (Chicago: University of Chicago Press, 1931) I, 47-51. Apie monetų kalybą taip pat žr. Mises, op. cit., p. 65-67; ir Edwin Cannan, Money, 8th ed. (London: Staples Press, Ltd., 1935) p. 33.

[10] Be abejo, aukso kasyba nėra pelningesnė už bet kokį kitą verslą; laikui bėgant, jos pelno norma prilygsta gryno pelno normai bet kurioje kitoje šakoje.

[11] Nuo kokios ribos žmogaus turima grynųjų pinigų suma tampa gėdingais „pinigais kojinėje", o taupus žmogus tampa šykštuoliu? Neįmanoma nustatyti jokio griežto kriterijaus: paprastai toks kaltinimas reiškia, kad A laiko daugiau grynųjų pinigų nei, B nuomone, jam reikia.

[12] Šiuo atveju nesvarbu, kaip valdžia tai darys. Daugiausia tai bus vadžios reguliuojamos pinigų pasiūlos pokyčiai.

[13] Apie istorinius paralelinių standartų pavyzdžius žr. W. Stanley Jevons, *Money and the Mechanism of Exchange* (London: Kegan Paul, 1905), p. 88-96 ir Robert S. Lopez, „Back to Gold, 1252", *The Economic History Review* (December 1956), p. 224. Auksakalystė naujųjų amžių Europoje beveik vienu metu atsirado Genujoje ir Florencijoje. Florencija įsivedė bimetalizmą, o „Genuja, priešingai, laikydamasi valdžios apribojimo principo, nemėgino prievarta nustatyti skirtingų metalų monetų mainomojo santykio", ibid. Apie paralelinių standartų teoriją žr. Mises, op. cit., p. 179. Apie JAV Valstybinės prabų laboratorijos pareigūno siūlymą Jungtinėms Valstijoms pereiti prie paralelinių standartų žr. I.W.Sylvester, *Bullion Certificates as Currency* (New York, 1882).

[14] Trečia pinigų pakaitalų forma yra simbolinės monetos (*token coins*) labai smulkiems pirkimams. Iš principo, jie nesiskiria nuo banknotų, tik yra "spausdinami" ant pigaus metalo, o ne ant popieriaus.

[15] Žr. Amasa Walker, *The Science of Wealth*, 3rd ed. (Boston: Little, Brown, and Co., 1867) p. 139-41; o p. 126-232 – puikią dalinio rezervo bankininkystės analizę.

[16] Galbūt libertarinėje sistemoje „bendros garantijos depozitas" (*general warrant deposit*) (leidžiantis grąžinti savininkui bet kokią homogenišką prekę) taptų „specifinės garantijos depozitu", kuris, panašiai kaip lydraščiai, užstato kvitai, dokų kvitai ir t.t., nustato nuosavybės teisę į konkrečius, specifiškai žymimus objektus. Juk bendros garantijos depozito atveju saugykla gundoma pasinaudoti saugomomis prekėmis kaip *savo*, o ne kaip klientų nuosavybe. Būtent taip elgiasi bankai. Žr. Jevons, op. cit., p. 207-12.

[17] Apgaulė yra *užslėpta* vagystė, nes ji reiškia, kad jau gavus vertybę sandoris nevykdomas. Trumpai, jeigu A parduoda B dėžę su etikete „kukurūzų dribsniai", o atidarius ten pasirodo šiaudai, tai A apgaulė yra ne kas kita, kaip B nuosavybės vagystė. Panašiai ir saugyklos kvitų nesamam auksui, panašių į tikrus kvitus, spausdinimas yra turto savininkų apgaudinėjimas.

[18] Todėl tiesioginis gėrybių grobimas dabar nėra taip plačiai paplitęs kaip pinigų ekspropriacija. Pirmojo pavyzdžiai, kuriuos vis dar sutinkame – tai „įstatymo tvarka" vykdomas žemės grobimas „visuomenės poreikiams", kariuomenės apgyvendinimas okupuotoje šalyje ir ypač prievartinis darbo paslaugų konfiskavimas (pavyzdžiui, karinė prievolė, privaloma prisiekusiųjų tarnyba, verslui privaloma mokesčių apskaita ir jų surinkimas).

[19] Tapo madinga "pažangiečiams" šaipytis iš "konservatorių" rūpinimosi našlėmis ir našlaičiais, nukenčiančiais dėl infliacijos. Ir vis dėlto būtent tai yra viena rimčiausių problemų. Ar iš tikrųjų yra "pažangus" dalykas – plėšti našles ir našlaičius, po to naudojant gautas lėšas fermerių ir karo pramonės subsidijavimui?

[20] Ši klaida bus rimčiausia įmonėse su labiausiai nusidėvėjusia įranga ir labiausiai kapitalizuotose pramonėse. Todėl infliacijos metu daugybė suklaidintų įmonių įsilies į šias pramonės šakas. Smulkiau apie šią kaštų apskaitos klaidą žr. W.T. Baxter, „The Accountant's Contribution to the Trade Cycle," *Economica* (May, 1955), p. 99-112.

[21] Šiais laikais, kai taip rūpinamasi dėl "pragyvenimo lygio indeksavimo", atsiranda stiprių paskatų kelti kainas tokiais būdais, kad jos neatsispindėtų indekse.

[22] Apie Vokietijos atvejį žr. Constantino Bresciani-Turroni, *The Economics of Inflation* (London: George Allen and Unwin, Ltd., 1937).

[23] Plačiau žr. Murray N. Rothbard, *America's Great Depression* (Princeton: D. Van Nostrand Co., 1963), Part I.

[24] Apie nuvertinimą žr. Elgin Groseclose, *Money and Man* (New York: Frederick Ungar, 1961), p. 57-76.

[25] Daugybė nuvertinimų iš tikrųjų buvo vykdomi slapčia – vyriausybėms tvirtinant, kad jos tik derina oficialųjį aukso-sidabro kursą prie rinkos kurso.

[26] „Įprastoji kontraktų teisė atlieka visa kas reikalinga – be jokio įstatymo, suteikiančio ypatingas funkcijas tam tikroms pinigų formoms. Aukso suvereną priėmėme kaip mūsų piniginį vienetą. ... Jeigu esu pasižadėjęs sumokėti 100 suverenų, tai nereikalingas joks specialus mokėjimo priemonės įstatymas, nustatantis, kad privalau sumokėti 100 suverenų ir kad privalėdamas sumokėti 100 suverenų, negaliu savo prievolės išvengti atsiskaitydamas kuo nors kitu." Lord Farrer, *Studies in Currency* 1898 (London: Macmillan and Co., 1898), p. 43. Apie teisėtos mokėjimo priemonės įstatymus žr. taip pat Mises, *Human Action* (New Haven: Yale University Press, 1949), p. 432, 444.

[27] Naudojimasis užsienio monetomis buvo paplitęs Viduramžiais, taip pat Jungtinėse Valstijose iki XIX amžiaus vidurio.

[28] Žr. Horace White, *Money and Banking*, 4th ed. (Boston: Ginn and Co., 1911), p. 322-27.

[29] Jungtinėse Valstijose bankai buvo įstatymiškai verčiami jungtis prie Federalinės rezervų sistemos ir laikyti savo sąskaitas šios sistemos bankuose. (Tie „valstijų bankai", kurie nėra Federalinės rezervų sistemos nariai, laiko savo rezervus jai priklausančiuose bankuose.)

[30] Tokiu būdu Federalinės rezervų sistemos įsteigimas tris kartus padidino ekspansinį Jungtinių Valstijų bankinės sistemos potencialą. Federalinė rezervų sistema taip pat įstatymiškai sumažino vidutinį visų bankų rezervų procentą nuo 21% 1913 m. iki 10% 1917 m., padvigubindama infliacinį potencialą – o iš viso padidindama tą potencialą šešis kartus. Žr. Chester A. Phillips, T.F. McManus, and R.W. Nelson, *Banking and the Business Cycle* (New York: The Macmillan Co., 1937), p. 23ff.

[31] Žr. Melchior Palyi, „The Meaning of the Gold Standard", *The Journal of Business* (July 1941), p. 299-304.

[32] Frank W. Taussig, *Principles of Economics*, 2nd ed. (New York: The MacMillan Company, 1916) I, 312. Taip pat žr. J.K. Upton, *Money in Politics*, 2nd ed. (Boston: Lothrop Publishing Company, 1895), p. 69 ir toliau.

[33] Kruopščią analizę žingsnių, kuriais Amerikos valdžia 1933 m. konfiskavo žmonių auksą ir atsipalaidavo nuo aukso standarto, pateikia Garet Garett, *The People's Pottage* (Caldwell, Idaho: The Caxton Printers, 1953), p. 15-41.

[34] Pastaruoju metu doleris yra pervertinamas kitų valiutų atžvilgiu, todėl prasidėjo dolerio nutekėjimas iš JAV.

[35] Puikią užsienio valiutų kursų ir jų kontrolės analizę pateikia George Winder, *The Free Convertibility of Sterling* (London: The Batchworth Press, 1955).

„Austrų“ verslo ciklo teorija*

Ludwig von Mises

Šiandien ekonomikoje jau tapo įprasta kalbėti apie austrų verslo ciklo teoriją. Šis apibūdinimas ypač malonus mums, austrų ekonominės mokyklos atstovams, ir esame dėkingi už taip reiškiamą pripažinimą. Vis dėlto šiuolaikinė ekonominių krizių teorija, kaip ir kiti mokslo laimėjimai, nėra tik vienos tautos nuopelnas. Kaip ir kitos mūsų dabartinio ekonominio išmanymo dalys, ši teorija yra įvairių šalių ekonomistų bendradarbiavimo vaisius.

Monetarinis verslo ciklo aiškinimas nėra kažkas visiškai nauja. Jau anglų „monetarinė mokykla“ (*currency school*) mėgino ekonominį bumą aiškinti kaip kredito ekspansijos –metalu nepadengtų banknotų spausdinimo – padarinį. Tačiau šiai mokyklai stigo supratimo, jog bankiniai depozitai, iš kurių pinigai gali būti išrašomi čekiais bet kuriuo momentu – t. y. einamosios sąskaitos – kredito ekspansijoje atlieka tokį pat vaidmenį kaip banknotai. Todėl kredito ekspansiją gali sukelti ne tik perteklinis banknotų spausdinimas, bet ir perteklinis einamųjų sąskaitų kūrimas. Kadangi „monetarinė“ mokykla nesuprato šios tiesos, jos atstovai manė, jog siekiant užkirsti kelią ekonominių krizių kartojimuisi pakanka įstatymu apriboti banknotų be metalo padengimo spausdinimą, netram-

dant einamųjų sąskaitų kredito ekspansijos. 1844 m. Peelo bankų įstatymas Britanijoje, o ir panašūs įstatymai kitose šalyse nedavė siekiamų rezultatų. Todėl buvo padaryta klaidinga išvada, neva anglų „monetarinės mokyklos“ mėginimas verslo ciklą aiškinti nuorodomis į monetarinius veiksnius nepasitvirtino.

Antrasis „monetarinės mokyklos“ trūkumas yra tai, kad analizuodama kredito ekspansijos mechanizmą ir jo sukeliamą krizę ji apsiriboja tuo atveju, kai kredito ekspansiją vykdo tik viena šalis, o visų kitų šalių bankinė politika išlieka konservatyvi. Reakcija, kuri šiuo atveju įvyksta, kyla dėl užsienio prekybos padarinių. Vidaus rinkoje kylančios kainos skatina importą ir paralyžiuoja eksportą. Metaliniai pinigai pradeda išplaukti į užsienį. Dėl to bankai tampa vis labiau spaudžiami atsiskaityti už finansinius instrumentus, kuriuos paleido į apyvartą (nepadengtus banknotus ir einamuosius depozitus), kol jie susivokia, jog būtina riboti kreditą. Metalinių pinigų nutekėjimas į užsienį galiausiai sustabdo kainų kilimą. „Monetarinė mokykla“ analizavo tik šį specifinį atvejį; ji nenagrinėjo tarptautinio masto kredito ekspansijos, kurią vienu metu vykdo visos kapitalistinės šalys.

Antroje XIX a. pusėje ši verslo ciklo teorija prarado turėtą įtaką įsivyravus idėjai, jog verslo ciklas neturi nieko bendra su pinigais ir kreditu. Wicksello mėginimas (1898) atgaivinti „monetarinę mokyklą“ nebuvo sėkmingas.[1]

Austrų ekonominės mokyklos pradininkai – Carlas Mengeris, Böhm-Bawerkas ir Wieseris – nesidomėjo verslo ciklo problema. Šios problemos analizės užduoties ėmėsi antroji austrų ekonomistų karta.[2]

Leisdami apyvarton finansinius pasitikėjimo (*fiduciary*) instrumentus – banknotus be aukso padengimo

arba einamuosius depozitus, tik dalinai padengtus aukso rezervu – bankai turi galimybę stipriai išplėsti kreditą. Šių papildomų finansinių instrumentų kūrimas bankams leidžia išplėsti kreditą toli už tos ribos, kurią nubrėžia jų aktyvai bei klientų jiems patikėtos lėšos. Jie ateina į rinką su jų pačių sukurta papildoma kredito „pasiūla“ ir tokiu būdu palūkanų normą nusmukdo žemiau to lygmens, kuriame ji būtų be šio įsikišimo. Palūkanų normos mažėjimas skatina ekonominį veiklumą. Projektai, kurie nebūtų laikomi „pelningais“, jeigu palūkanų norma nebūtų paveikta bankinių manipuliacijų, dabar atrodo potencialiai „pelningi“ ir todėl jų imamasi. Padidėjęs verslo aktyvumas didina gamybos medžiagų ir darbo paklausą. Gamybos priemonių kainos ir darbo atlyginimai kyla, o didėjantys uždarbiai savo ruožtu kelia vartojimo gėrybių kainas. Jeigu bankai susilaikytų nuo tolesnės kredito ekspansijos apsiribodami tuo, ką jau padarė, ekonominis bumas greit pasibaigtų. Tačiau bankai nekeičia savo kurso; jie tęsia kredito ekspansiją vis didesniais mastais, tad kainos bei atlyginimai atitinkamai toliau kyla.

Tačiau šis kilimas negali tęstis be galo. Nei materialių gamybos priemonių, nei darbo pasiūla nepadidėjo; padidėjo tik finansinių instrumentų, kurie atlieka pinigų vaidmenį gėrybių apyvartoje, kiekis. Gamybos priemonės ir darbas buvo nukreipti į naujas įmones ir atitraukti nuo kitų įmonių. Visuomenė nėra tokia turtinga, kad leistų kurtis naujoms įmonėms neatitraukdama joms išteklius iš kitų įmonių. Šis faktas lieka nepastebimas kol kredito ekspansija tęsiasi, tačiau ji negali vykti amžinai. Juk jeigu vengiant staigaus kilimo sustojimo (ir kainų kolapso, kuris dėl to įvyktų) būtų kuriama vis daugiau ir daugiau kredito, tai kainos nuolat ir spartėjančiai kiltų. Tačiau infliacija ir bumas gali sklandžiai tęstis tik tol, kol visuomenė tiki,

jog kainų kilimas liausis artimoje ateityje. Kai tik žmonės suvokia, kad nėra pagrindo tikėtis infliacijos baigties, kad kainos kils toliau, prasideda panika. Niekas nenori laikyti savo pinigų, nes jų laikymas diena iš dienos neša vis didesnius nuostolius; tad kiekvienas stengiasi iškeisti savo pinigus į gėrybes. Žmonės perka net jiems mažai reikalingus daiktus, nepaisydami kainos, kad tik atsikratytų turimų pinigų. Toks reiškinys vyko Vokietijoje ir kitose šalyse, kurios vykdė ilgalaikę infliaciją, ir jis yra žinomas kaip „bėgimas į realias vertes". Prekių kainos ir užsienio valiutų kursai pakyla į astronomines aukštumas, o šalies pinigo vertė smunka beveik iki nulio. Šalies valiuta žlunga, kaip tai įvyko Vokietijoje 1923 metais.

Jeigu, priešingai, siekdami išvengti pinigų žlugimo bankai nuspręstų sustabdyti kredito ekspansiją, tokiu būdu nuslopindami bumą, tai greitai atsiskleistų, jog būtent kredito ekspansijos sukelti iliuzinio „pelno" lūkesčiai paskatino nepateisinamas investicijas. Daugelis verslo projektų, kurių buvo imtasi dėl dirbtinai sumažinto palūkanų dydžio ir kurie buvo palaikomi lygiai taip pat dirbtinai padidintų kainų, jau neatrodo pelningi. Kai kurios įmonės pradeda mažinti gamybos apimtis, kitos užsidaro arba bankrutuoja. Kainos sparčiai smunka; po bumo ateina krizė ir depresija. Krizė ir ją lydintis depresijos periodas yra klaidingo investavimo, sužadinto kredito ekspansijos, kulminacija. Projektai, kurių buvo imtasi dėl to, kad jie atrodė „pelningi" dirbtinėmis rinkos sąlygomis, sukurtomis kredito ekspansijos ir jos sąlygotomis aukštesnėmis kainomis, nustoja būti „pelningi". Kapitalas, investuotas į šiuos verslo projektus, prarandamas tuo didesniu mastu, kuo labiau jis yra surakintas ir nelikvidus. Ekonomikai tenka prisitaikyti prie šių praradimų ir situacijos, kuri

dėl to susiklosto. Pirmiausia, kas šiuo atveju darytina, yra vartojimo ribojimas ir, taupant, naujų kapitalo fondų kūrimas siekiant gamybos aparatą pritaikyti prie realių, o ne dirbtinių norų, kurie niekada nebūtų pasireiškę ir nebūtų suvokiami kaip realūs nesant klaidingų „pelno“ išskaičiavimų, sužadintų kredito ekspansijos.

Dirbtinis „bumas“ buvo sukeltas bankinio kredito ekspansijos ir atitinkamo palūkanų normos mažėjimo. Tiesa, per kredito ekspansijos periodą bankai pamažu kėlė palūkanų normą; grynai aritmetiniu požiūriu, bumo pabaigoje ji yra aukštesnė nei bumo pradžioje. Tačiau šis palūkanų normos kėlimas vis dėlto nėra pakankamas tam, kad rinkoje atsistatytų pusiausvyra ir nesveikas bumas būtų sustabdytas. Juk tokioje rinkoje, kur kainos nepaliaujamai kyla, bendrąjį palūkanų lygį papildomai didina palūkanos kapitalui griežtąja prasme, arba grynasis palūkanų dydis, – dar vienas komponentas, atspindintis kompensaciją už kainų kilimą per paskolos pasiėmimo laiko tarpsnį. Jeigu kainos kyla tolygiai ir jeigu dėl to paskolos gavėjas gauna papildomą pelną parduodamas prekę, kurią nusipirko skolintais pinigais, tai jis bus linkęs mokėti didesnes palūkanas nei būtų mokėjęs stabilių kainų metu; kita vertus, kapitalistas nebus linkęs skolinti šiomis sąlygomis, nebent prie palūkanų dydžio prisidės kompensacija už nuostolius, kuriuos mažėjanti perkamoji pinigų galia užkrauna skolintojams. Jeigu bankai neatsižvelgia į šias sąlygas nustatydami bendrą palūkanų lygį, tai tas lygis turi būti traktuojamas kaip dirbtinai pažemintas, net jeigu grynai aritmetiniu požiūriu jis atrodo daug aukštesnis nei tas, kuris vyravo „normaliomis“ sąlygomis. Pavyzdžiui, Vokietijoje kelių šimtų procentų palūkanų norma 1923

m. rudenį veikiausiai buvo per žema dėl spartėjančio markės nuvertėjimo.

Kai politikai pasikeitus ciklas apsiverčia, tampa labai sunku gauti paskolų dėl bendro kredito ribojimo. Palūkanų norma labai sparčiai kyla prasidedančios panikos situacijoje. Po to ji vėl smunka. Tai yra gerai žinomas reiškinys, būtent, kad depresijos metu labai žemas palūkanų dydis – aritmetine prasme – nepadeda pagyvinti ekonominės veiklos. Individų ir bankų grynųjų pinigų atsargos auga, likvidūs fondai kaupiami, bet depresija vis vien tęsiasi. Dabartinėje krizėje [1936 m.] šių „neaktyvių“ aukso atsargų kaupimas peržengia bet kokį saiką dėl specifinės priežasties. Visiškai suprantama, kad kapitalistai mėgina išvengti nuostolių, kurie jiems gresia dėl tikėtino įvairių valstybių pinigų nuvertinimo. Žinodami, kad rimta piniginė rizika, kurią turi pakelti obligacijų ir kitokių palūkaninių vertybinių popierių savininkai, nėra kompensuojama atitinkamai didesnio palūkanų procento, kapitalistai linksta savo fondus laikyti tokiu pavidalu, kuris jiems leistų nuvertėjimo grėsmės atveju juos greit konvertuoti į mažiau rizikingą valiutą ir taip apsisaugoti nuo praradimų. Tai ir yra toji paprasta priežastis, kodėl kapitalistai šiandien vengia prisirišti prie konkrečios valiutos. Todėl jie leidžia savo depozitams bankuose augti, nors gauna už juos labai menkas palūkanas, o taip pat kaupia auksą, kuris ne tik neneša palūkanų, bet dar užkrauna jo saugojimo kaštus.

Kitas veiksnys, kuris prisideda ilginant dabartinio depresijos periodo trukmę, yra darbo atlyginimų nelankstumas. Atlyginimai kyla per ekspansijos periodą. Susitraukimo periodais jie turėtų smukti, ir ne tik pinigine raiška, bet realia verte. Tačiau profesinės sąjungos,

sėkmingai pasipriešindamos atlyginimų mažėjimui depresijos metu, nedarbą pavertė masiniu ir nuolatiniu reiškiniu. Ši jų politika ekonomikos atsigavimą nukelia neapibrėžtai ateičiai. Normali padėtis negali grįžti tol, kol kainos ir atlyginimai neprisitaiko prie apyvartoje esančių pinigų kiekio.

Visuomenė visiškai pagrįstai bumo baigtį ir krizę traktuoja kaip bankų politikos padarinį. Bankai neabejotinai galėjo šiek tiek atitolinti šią nemalonią baigtį. Tam tikrą laiką jie galėjo dar tęsti kredito ekspansijos politiką. Tačiau kaip matėme, jie negalėjo ją tęsti be galo, nesužlugdydami visos pinigų sistemos. Bumas, sukeltas kredito ekspansijos, anksčiau ar vėliau turi baigtis. Jeigu bankai nenori savo ekspansine politika sugriauti pinigų ir kredito sistemos, jie turi patys ją nutraukti iki įvykstant katastrofai. Kuo ilgiau tęsiasi kredito ekspansijos periodas ir kuo ilgiau bankai atidėlioja šios savo politikos baigtį, tuo sunkesni bus bumui būdingų blogų investicijų ir besaikės spekuliacijos padariniai, tuo ilgesnis bus depresijos periodas ir netikresnė atsigavimo bei grįžimo prie normalios ekonominės veiklos eiga.

Dažnai sakoma, kad reikia „stimuliuoti“ ekonominę veiklą didinant kredito emisiją, nes tai leistų įveikti depresiją, paskatintų atsigavimą ar bent jau grįžimą prie normalesnių sąlygų. Tačiau šio siūlymo šalininkai nesuvokia, kad net jeigu tokia priemonė trumpam palengvintų dabarties sunkumus, ji tikrai sukeltų dar blogesnę situaciją netolimoje ateityje.

Galiausiai, būtina suprasti, kad mėginimai dirbtinai mažinti rinkoje susiklostančią palūkanų normą kredito ekspansijos priemonėmis gali duoti tik laikinus rezultatus ir kad pradinį pakilimą lydės gilesnis nuosmukis, kuris

pasireikš kaip visiška komercinės ir pramoninės veiklos stagnacija. Ekonomika negalės plėtotis harmoningai ir sklandžiai kol vieną kartą ir visiems laikams nebus atsisakyta visų dirbtinių priemonių, kuriomis siekiama pakeisti kainų, atlyginimų ir palūkanų lygį, besiklostantį laisvoje ekonominių jėgų sąveikoje.

Ne bankų uždavinys kredito ekspansijos priemonėmis taisyti kapitalo stygiaus ar netikusios ekonominės politikos padarinius. Tenka apgailestauti, kad grįžimą prie normalios ekonominės situacijos šiandien stabdo kenksminga prekybos varžymo politika, darbo atlyginimų nelankstumas, ginklavimasis, jau nekalbant apie visiškai pagrįstą karo baimę. Tačiau šios padėties negalima ištaisyti bankų kredito ekspansijos priemonėmis.

Čia pateikiau tik labai glaustą ir neišvengiamai supaprastintą monetarinės ekonominių krizių teorijos vaizdą. Deja, šio straipsnio apimtis neleidžia jos aptarti nuodugniau; tie, kuriuos ši tema domina, išsamesnę analizę gali rasti mano nurodytose publikacijose.

Išnašos

[*] Straipsnis buvo pirmąkart paskelbtas kaip „La Theorie dite Autrichienne de Cycle Economique," *Bulletin de la Societe Belge d'Etudes et d'Expansion* (1936), p. 459-64. Žr. taip pat Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics* (Chicago: Henry Regnery Company); Chapter XX: Interest, Credit Expansion, and the Trade Cycle. p. 538-587.

[1] Knut Wicksell, *Interest and Prices*, R.F. Kahn, trans. (New York: Augustus M. Kelley, 1965).

[2] Pagrindiniai teoriniai austrų darbai ekonominio ciklo klausimu yra šie [nurodomi prieinamesni vėlesni leidimai]: Mises, *The Theory of Money and Credit* (New York: Foundation for Economic Education, 1971; 2-jo vokiškojo leidimo, 1924, vertimas; pirmasis leidimas, 1912); Mises, *Monetary Stabilization and Cyclical*

Policy (1928), perspausdinta kn. *On the Manipulation of Money and Credit*, Percy L. Greaves, ed., Bettina Bien Greaves, trans. (Dobbs Ferry, N.Y.: Free Market Books, 1978; pirmąkart paskelbta kaip monografija vokiečių kalba); Friedrich A. von Hayek, *Monetary Theory and the Trade Cycle* (New York: Augustus M. Kelley, 1966; reprintas 1933 m. angliškojo leidimo; pirmąkart paskelbta vokiečių kalba 1929 m.); Hayek, *Prices and Production* (New York: Augustus M. Kelley, 1967; reprintas 1935 m. 2-jo pataisyto leidimo, pirmąkart paskelbta 1931 m.); Fritz Machlup, *Fuehrer durch die Krisenpolitik* (1934); Richard von Strigl, *Capital and Production*, Margaret Rudelich Hoppe and Hans-Hermann Hoppe, trans. (Auburn, Al: Ludwig von Mises Institute, 1995; 1934 m. leidimo vertimas); geriausią dabartinės krizės analizę pateikia Lionel Robbins, *The Great Depression* (Freeport, R.I.: Books for Libraries Press, 1971; reprintas 1934 m. leidimo).

Pinigai ir verslo ciklas*

Gottfried Haberler

I

Šioje paskaitoje apie verslo ciklą kalbėsiu ne tik ir ne tiek apie finansinius bei ekonominius sukrėtimus, kuriuos per pastaruosius kelerius metus patyrė visas pasaulis. Veikiausiai būtų įdomiau kalbėti apie šiuos dramatiškus įvykius – apie spekuliaciją, maklerių paskolas, fondų biržos krachą, masinius bankrotus, paniką, skausmingas finansines krizes šalyje ir pasaulyje, aukso nutekėjimą ir ekonominius bei politinius visa to padarinius. Tačiau susilaikysiu nuo dramatizavimo pagundos ir sutelksiu dėmesį į fundamentalesnius ekonominius judėjimus, nuo kurių priklauso minėtieji į akis krintantys reiškiniai.

Norint visiškai suprasti verslo ciklą, būtina pirminius ir fundamentalius judėjimus skirti nuo antrinių bei atsitiktinių. Verslo ciklas iš esmės reiškiasi kaip verslo veiklos bangavimas – jeigu leisite man pavartoti šį gana miglotą žodį. Mūsų šiuolaikinio ekonominio gyvenimo raida nėra tolydus ir tvarus augimas; ją pertraukia ne tik išoriniai trikdžiai, tokie kaip karai ir panašios negandos, jai yra būdingas ir vidinis netolydumas: sparčios pažangos periodus lydi sąstingio periodai.

Ekonomistų dėmesį pirmiausia patraukė šie antriniai ir atsitiktiniai reiškiniai – masiniai verslovių žlugimai bei

finansinės panikos. Jie mėgino juos aiškinti kaip padarinį, sukeltą atskirų bankų ir verslo įmonių nesėkmių, klaidų arba neapdairių spekuliacijų. Tačiau reguliarus šio reiškinio kartojimasis XIX amžiuje ekonomistus įtikino, jog susiduriama ne su atsitiktiniais, izoliuotais epizodais, bet su simptomais sunkios ligos, kamuojančios visą ekonomikos kūną.

Antroje XIX amžiaus pusėje pasireiškė šių sutrikimų švelnėjimo tendencija. Tokie svarbūs įvykiai kaip masiniai žlugimai, bankrotai ir panikos, tapo retesni, ir net būta verslo ciklų, kur jie visai nepasireikšdavo. Prieš karą ekonomistai buvo visuotinai įsitikinę, kad ši tendencija išliks, ir kad tokie dramatiški masinio žlugimo ir panikos epizodai, kuriuos regėjo XIX amžius, liko tik praeityje.

Dabartinė depresija rodo, kad apsidžiaugta buvo per anksti ir mes dar neatsikratėme šios kapitalistinę sistemą kamuojančios ligos.

Vis dėlto, kai ko galime ir privalome išmokti iš praeities patyrimo: jeigu norime geriau suprasti mūsų kapitalistinės sistemos vidinį mechanizmą, sąlygojantį šiuos ciklinius judėjimus, turime mėginti išsiaiškinti pamatinį reiškinį, atsietai nuo atsitiktinių įvykių, kurie gali vykti arba nevykti.

Jeigu nekreipiame dėmesio į šiuos antrinius reiškinius, tai verslo ciklas reiškiasi kaip periodinis bendras verslo aktyvumo kilimas ir smukimas, arba, tiksliau, kaip gamybos apimčių kilimas ir smukimas. Ilgalaikis gamybos augimas reiškiasi ne kaip tolydi, nepertraukiama kilimo linija, bet kaip vingiuota kreivė aplink vidurkinį metinį augimą. Neturi didelės reikšmės, ar šie verslo aktyvumo smukimai reiškiasi kaip absoliutus gamybos apimties mažėjimas ar tik kaip augimo tempo mažėjimas.

Šioje paskaitoje manęs nedomins įmantrios statistikų schemos, sukurtos mėginant ciklinius judėjimus atskirti nuo kitokių periodinių ar atsitiktinių judėjimų, su kuriais jie persipina. Postuluoju, pirma, kad turime tokį reiškinį kaip verslo ciklas, kuris nėra panašus į metinę sezonų kaitą, nėra panašus į atsitiktinius karų sukeliamus sutrikimus, nėra panašus į valdžios vykdomos infliacijos periodus ir t.t. Turiu tai pabrėžti, nes kartais keliamos abejonės dėl paties šio reiškinio egzistavimo. Antra, postuluoju, kad galime šį judėjimą izoliuoti statistiškai.

Svarbiausias mano rūpestis bus paaiškinti šį judėjimą ir ypač tą vaidmenį, kurį jame atlieka pinigai plačiausia šio termino prasme, įskaitant kreditinius bei bankinius pinigus.

II

Beveik nėra verslo ciklo aiškinimų – nedrįstu sakyti „verslo ciklo teorijų“, nes daugeliui žmonių šis terminas sukelia atmetimo alergiją – kur pinigų veiksnys nefigūruotų kaip vienas svarbiausių. Paaiškinu, kodėl neišvengiamai taip ir turi būti: atsietai nuo minėtų antrinių reiškinių pažymėtina, jog vienas ryškiausių išorinių verslo ciklo simptomų yra kainų didėjimas ekonominio kilimo metu ir jų mažėjimas depresijos metu. Kita vertus, gamybos apimtys didėja kilimo metu ir mažėja jo smukimo metu. Gaminama ir parduodama ne tik daugiau vartojimo gėrybių, bet ir kitose ekonomikos srityse – pavyzdžiui, akcijų rinkoje – daugėja sandorių. Tad galima drąsiai teigti, jog ciklo kilimo fazėje mokėjimų mastas stipriai padidėja, bet jis stipriai sumažėja depresijos metu.

Suprantama, kad dorojantis su šia padidėjusia mokėjimų apimtimi būtinos papildomos mokėjimo priemonės – mokėjimo priemonės plačiausia šio termino prasme. Turi įvykti vienas iš šių dalykų:

(a) Aukso ir teisėto mokėjimo priemonių prieaugis.

(b) Banknotų prieaugis.

(c) Bankinių depozitų ir bankinių kreditų prieaugis.

(d) Čekių, vekselių bei kitokių mokėjimo priemonių, kurios reguliariai arba kartais atstoja įprastus pinigus, apyvartos prieaugis.

(e) Vienos arba visų iš šių mokėjimo priemonių apyvartos greičio prieaugis.

Neteigiu, kad šis sąrašas yra išsamus ar sistemiškas. Jame vartoju terminus, dėl kurių reikšmės nesutariama. Antai bankinius depozitus, pagal kuriuos gali būti išrašomi čekiai, vienas autorius vadina pinigais, banko pinigais, kredito pinigais. Kiti autoriai „pinigais“ vadina tik teisėto mokėjimo priemones ir tada apie bankinius depozitus kalba kaip apie būdą taupyti pinigus arba kaip apie būdą didinti pinigų efektyvumą didinant jų apyvartos greitį. Dar kiti nemėgsta termino „apyvartos greitis“ ir veikiau kalba apie pinigų ir mokėjimo priemonių paklausos pokyčius.

Nesigilinant į šiuos techninius dalykus, tikiuosi, yra aišku, jog vienaip ar kitaip ciklo kilimo fazėje turi vykti mokėjimo priemonių ekspansija ir atitinkama jų kontrakcija smukimo fazėje.

Jokia rimta ciklo teorija, joks ciklo aiškinimas negali neatsižvelgti į šį faktą, jo nepaisyti ar jį neigti. Nesutarimai gali kilti tik dėl dviejų dalykų: (a) kokiu specifiniu būdu vyksta ši ekspansija – ar ją daugiausia lemia kreditinių, teisėto mokėjimo priemonės pinigų ar aukso prieaugis,

ar tik šių priemonių apyvartos greičio prieaugis, (b) kokia yra priežastinė seka.

Kalbant apie priežastinę seką, egzistuoja, kaip atrodo, dvi galimybės:

1. Galima manyti, kad postūmis ateina iš pinigų pusės, kad jų apyvartą didina bankų arba kitokios monetarinės valdžios sąmoningi veiksmai, kurie nulemia visą tolesnių įvykių seką. 2. Galima manyti, kad monetarinė valdžia atlieka pasyvų vaidmenį, t.y., kad iniciatyva ateina iš prekių pusės: kad tam tikrų prekių paklausos pokyčiai, gamybos struktūros pokyčiai, išradimai ir patobulinimai, gausūs derliai arba psichologiniai veiksniai, tokie kaip optimizmo ir pesimizmo bangos – kad šie reiškiniai ir jų padariniai lemia gamybos apimčių didėjimą arba mažėjimą ir kad tai savo ruožtu įtraukia apyvarton didesnį mokėjimo priemonių kiekį. Didėjantis gėrybių srautas didina pinigų srautą.

Pirmosios grupės teorijas, kurios aktyviąją ciklo priežastį įžvelgia pinigų pusėje, galima pavadinti verslo ciklo „monetarinėmis teorijomis“. Tačiau platesne prasme monetarinių teoretikų grupei taip pat galime priskirti visus tuos, kurie pripažįsta, jog pradinis impulsas gali kilti ir iš prekių pusės, bet kurie kartu tiki, jog derama monetarinės valdžios politika, efektyviai ir lanksčiai reguliuodama mokėjimo priemonių kiekį, gali užkirsti kelią rimtiems sutrikimams.

Kaip visi žinote, dažniausiai rekomenduojamas tokios politikos tikslas yra „kainų lygio stabilizavimas“ – vienokia ar kitokia šio migloto termino prasme. Turbūt sutiksite, kad neįmanoma šios problemos nuodugniai aptarti per vieną valandą. Todėl apsiribosiu tuo, kad parodysiu šio tipo monetarinės teorijos ir jos siūlomų

verslo ciklo gydymo receptų, kiek jie liečia kainų lygio pokyčius, trūkumus. Po to mėginsiu glaustai apibūdinti rafinuotesnę monetarinę ciklo teoriją, išrutuliotą per pastaruosius kelerius metus, nors ji nėra taip gerai žinoma šioje šalyje, kaip ji nusipelno. Ši rafinuotesnė teorija, kaip atrodo, paaiškina kai kuriuos ciklo bruožus, ypač paskutinįjį, kurių nepaaiškina primityvesnės monetarinės teorijos, tapatinančios monetarinius veiksnius su bendrojo kainų lygio pokyčiais.

III

Tradicinė monetarinė teorija, atstovaujama tokių žinomų autorių kaip švedų ekonomistas profesorius Casselas ir Anglijos iždo pareigūnas ponas Hawtrey, verslo ciklo kilimo ir smukimo fazes traktuoja paprasčiausiai kaip valdžios vykdomos infliacijos ir defliacijos atspindį. Žinoma, paprastai vyksta švelnesnės formos infliacija arba defliacija, bet jos esmė yra ta pati. Savo garsioje frazėje ponas Hawtrey be išlygų teigia, kad „verslo ciklas yra grynai monetarinis reiškinys“, kad iš principo tai yra toks pat reiškinys, kaip karo meto infliacija ir po to vykdoma defliacija, t.y. mokėjimo priemonių kiekio mažinimas, kurio po karo sąmoningai griebiasi kai kurios valstybės siekdamos pasiekti arba atstatyti savo valiutų kursą.

Hawtrey, žinoma, pripažįsta ir pabrėžia šių dviejų infliacijos ir defliacijos tipų laipsnio skirtumą, o būtent, kad kilimą ir smukimą verslo ciklo eigoje sukelia pirmiausia diskonto normos deformacija, o tai nėra būdas, kuriuo valdžia vykdo infliaciją. Dabar beveik visuotinai pripažįstama, kad diskonto normos mažinimas, kurį

vykdo bankinė sistema ir ypač centriniai bankai, skatina žmones daugiau skolintis, tad didėja apyvartoje esančių mokėjimo priemonių kiekis ir kainos kyla. Diskonto normos didinimas daro priešingą poveikį – smukdo kainas arba, jeigu jos kilo, stabdo jų kilimą. Žinoma, šis teiginys reikalauja tam tikrų išlygų, tačiau tikiuosi, kad tokioje kompetentingoje auditorijoje man pakanka pažymėti, jog tai yra tiesa, tik jeigu diskonto normos kaitos poveikio neatsveria kokie nors kiti veiksniai, slopinantys verslininkų norą skolintis. Atsižvelgiant į visas kitas šio pobūdžio aplinkybes, t.y. *ceteris paribus*, diskonto dydžio pokytis darys nurodytąjį poveikį kainoms. Bet kurioje konkrečioje situacijoje egzistuoja tik vienas diskonto dydis, kuris palaiko pastovų kainų lygį. Jeigu tas dydis nustumiamas žemiau šio pusiausvyros dydžio, kainos pradeda kilti; jeigu jis pakeliamas aukščiau pusiausvyros dydžio, kainos pradeda smukti.

Eikime toliau: pasak pono Hawtrey, mūsų bankinė sistema turi polinkį palūkanų normą palaikyti pernelyg žemą ciklo kilimo fazėje. Tada kainos kyla, prasideda kredito infliacija, ir anksčiau ar vėliau bankams tenka imtis veiksmų savo rezervams išsaugoti – jie didina palūkanų normą, sukeldami krizę ir depresiją.

Nėra laiko gilintis į išradingą pono Hawtrey aiškinimą, kodėl bankai visada nueina per toli, kodėl jie tarsi švytuoklė siūbuoja nuo vieno kraštutinumo prie kito ir nenurimsta normos pusiausvyros taške. Pono Hawtrey teikiamas šios keistenybės paaiškinimas skiriasi nuo to, kurį siūlo profesorius Irvingas Fisheris ir kiti šios grupės autoriai. Visi jie vadovaujasi idėja, kad destabilizuojantys veiksniai veikia per kainų lygio pokyčius. Esą būtent per kainų lygio pokyčius kredito ir pinigų ekspansija

veikia ekonominę sistemą. Ir jie visi tiki, kad kainų lygio stabilumas yra pakankamas kriterijus racionaliam kredito reguliavimui. Esą jeigu būtų galima išlaikyti stabilų kainų lygį, tai gerovės kilimo niekada nelydėtų smukimas. Jeigu kainų lygiui leidžiama kilti ir žadinti neišvengiamą reakciją, tai depresiją būtų galima sustabdyti ir pusiausvyrą atstatyti, jeigu būtų galima sulaikyti kainų smukimą.

Dabar noriu parodyti, kodėl šis aiškinimas man atrodo nepakankamas. Arba, kitaip sakant, mėginsiu parodyti, kad (a) kainų lygis dažnai yra klaidinantis monetarinės politikos orientyras ir kad jo stabilumas nėra patikimas saugiklis nuo krizių ir depresijų, nes (b) kredito ekspansija daro kur kas gilesnį ir esmingesnį poveikį visai ekonomikai, ypač gamybos struktūrai, nei daro tas poveikis, kurį išreiškia kainų lygio kaita. Principinė šių teorijų yda yra tai, kad jos neskiria kainų smukimo, kurį sąlygoja apyvartoje esančių mokėjimo priemonių *faktinė kontrakcija* nuo kainų smukimo, kurį sąlygoja *sąnaudų mažėjimas* kaip išradimų ir technologinių patobulinimų padarinys. (Tačiau turiu pažymėti, jog šis kritinis argumentas netaikytinas ponui Hawtrey, kuris, savotiškai interpretuodamas terminą „kainų lygis“, pripažįsta šį skirtumą, tačiau, kaip atrodo, nepadaro būtinų išvadų.)

Išties, jeigu absoliutus pinigų kiekis sumažėtų, tai paklausa smuktų, kainos kiltų, ir prasidėtų rimta depresija. Normali padėtis atsistatytų tik po to, kai nusmuktų visos kainos, tarp jų ir gamybos faktorių kainos, ypač darbo užmokestis. Tai gali būti ilgas ir skausmingas procesas, nes kai kurios kainos, pavyzdžiui, darbo atlyginimai, yra nelanksčios, o kai kurios kitos kainos bei skolos yra fiksuotos ilgam laikui ir išvis negali būti keičiamos.

Tačiau iš to neišplaukia, kad tą patį galima pasakyti

apie padėtį, kai kainos smunka dėl sąnaudų mažėjimo. Dabar visuotinai pripažįstama, jog periodas iki dabartinės depresijos pasižymėjo tuo, jog buvo diegiamos plataus masto technologinės naujovės, ypač žaliavų gavybos ir žemės ūkio produkcijos srityje, o taip pat pramoninėje gamyboje.

Natūralus dalykas tokioje situacijoje būtų palaipsnis kainų smukimas, ir toks kainų smukimas, kaip atrodo, nedarytų tokio pat blogo poveikio, kokį daro pinigų kiekio mažėjimas. Galima kalbėti apie pinigų kiekio „santykinę defliaciją" prekių srauto atžvilgiu, bet ne apie „absoliučią defliaciją".

Pažymėtina, jog ypač tie autoriai, kurie aukso stygių traktuoja kaip dabartinės depresijos priežastį, nesuvokia esminio skirtumo tarp *absoliučios* ir *santykinės* defliacijos. Aukso stygius gali sukelti tik *santykinę* defliaciją, kuri niekada negalėtų turėti tokių katastrofinių padarinių kaip dabartinė depresija. Dar kalbėsiu apie tai, kaip „maža" metinė aukso gavyba netiesiogiai galėjo prisidėti prie dabartinės gilios depresijos ir žiauraus kainų smukimo nebūdama jos priežastimi.

Kaip jau sakiau, 1924-1927 ir 1928 metais turėjome beprecedentį gamybos apimties augimą. Kita vertus, kaip kiekvienas žino, prekių kainos pagal visuminį kainų indeksą buvo gana stabilios. Iš čia išplaukia, ir tiesioginiai statistiniai tyrimai tai patvirtino, kad apyvartoje esančių mokėjimo priemonių kiekis didėjo. Galima sakyti, kad vyko „santykinė infliacija", t. y. kad buvo vykdoma mokėjimo priemonių ekspansija, kuri nedidino prekių kainų todėl, kad savo nedideliu mastu ji tik atsvėrė lygiagretaus gamybos apimties augimo poveikį.

Tad turime akivaizdžią prezumpciją, jog būtent ši santykinė infliacija mums atnešė dabartinius vargus. Jeigu

taip – kas man atrodo labai tikėtina – tai tampa aišku, kad kainų lygis yra klaidinantis monetarinės politikos orientyras ir kad ekonominėje sistemoje egzistuoja monetariniai veiksniai, kurių deramai neatspindi kainų lygio pokyčiai, bent jau matuojant juos pagal visuminį kainų indeksą. Ir išties, yra tokių plačiai sklindančių monetarinės kaitos įtakų ekonominei sistemai – jos gali reikštis, bet nebūtinai reiškiasi, kaip kainų lygio pokyčiai – kurias visiškai pražiūrėjo tradicinis monetaristinis aiškinimas, nors išoriniai šios įtakos simptomai buvo puikiausiai suvokiami (bet kitaip interpretuojami) kai kuriose nemonetarinėse teorijose ir aprašomosiose verslo ciklo studijose.

IV

Pokyčius, apie kuriuos kalbu ir kuriuos dabar mėginsiu panagrinėti, vadinsiu *gamybos vertikaliosios struktūros* pokyčiais, kuriuos sąlygoja gamybos tikslams skiriamo kredito pasiūlos pokyčiai. Analizuodami tam tikrą ekonominę sistemą galime atlikti jos horizontalųjį arba vertikalųjį pjūvį. Horizontalusis pjūvis atskleistų įvairias gamybos šakas, skiriamas pagal tai, kokios vartojimo gėrybės yra galutinis šių šakų produktas. Antai turime maisto pramonę, įskaitant žemės ūkį, aprangos pramonę, pramogų pramonę ir t. t. Pramonės šakos, kurios gamina gamintojų gėrybes – pavyzdžiui, geležies ir plieno pramonė – priklauso vienu metu skirtingoms šakoms šia horizontaliąja prasme, nes geležis ir plienas yra naudojami gaminant daugelį ar net visas vartojimo gėrybes. Senoji tezė, kad *bendroji* perprodukcija negalima, kad niekada negalime turėti visų gėrybių pertekliaus,

nes žmogiškieji norai yra nepasotinami, nors rimtos disproporcijos gali atsirasti dėl dalinės perprodukcijos – ši tezė iš esmės taikytina horizontaliai gamybos struktūrai. Disproporcijos šia prasme reiškia, kad gamybinių išteklių, skiriamų įvairioms šakoms, deramos proporcijos dėl vienokios ar kitokios priežasties sutrinka – pavyzdžiu gali būti automobilių gamybos pramonės plėtra, kai į šią pramonę investuojama daugiau kapitalo ir darbo, nei tai pateisina šios šakos produktų paklausa palyginti su kitų pramonės produktų paklausa. Tikiuosi, kad jau aišku, ką turiu omenyje kalbėdamas apie horizontaliąją struktūrą ir horizontalias gamybos disproporcijas.

Kita vertus, vertikalųjį ekonominės sistemos pjūvį atliekame tada, kai mėginame atsekti kiekvieno galutinio, vartojimui tinkamo, produkto gaminimo stadijas ir aiškinamės, kiek tokių stadijų turi pereiti konkretus produktas prieš pasiekdamas galutinį vartotoją. Pavyzdžiui, imkime batų porą ir panagrinėkime jų ekonominę kilmę. Jų kilmės gijos mus nuves nuo mažmeninio pardavėjo prie urminio pirklio ir prie batų gamyklos; kildami pagal vieną iš šių skirtingų gijų, kurios galiausiai susijungia viename taške, pavyzdžiui, siuvimo mašinoje, kuri naudojama batų gamyboje, pasieksime mašinų pramonę, plieno gamyklas ir galiausiai anglies ir geležies kasyklas. Jeigu judėsime pagal kitą giją, ji mus nuves prie fermos, kuri išaugino galvijus ir parūpino odą. Be to, šias pagrindines gamybos stadijas jungia įvairūs tarpiniai etapai, tokie kaip transportavimo paslaugos. Kiekviena gėrybė turi nuosekliai pereiti daugybę ruošimo stadijų prieš ją galiausiai užbaigiant ir pateikiant galutiniam vartotojui. Daug laiko kainuotų pastanga atsekti tam tikros gėrybės kelią per visą procesą – nuo šio srauto ištakų prie žiočių, kur jis išsilieja ir dingsta vartojimo jūroje. Tačiau kai visas procesas vieną kartą

užbaigiamas ir kiekviena nuosekli stadija yra deramai aprūpinama pagrindiniu ir apyvartiniu kapitalu, galima tikėtis pastovaus vartojimo gėrybių srauto.

Įranga, naudojama šiose nuosekliose gamybos stadijose, įkūnija per šimtmečius sukauptus šalies kapitalo išteklius. Sukaupto kapitalo kiekis yra šio srauto ilgio matas. Turtingoje šalyje šis srautas yra labai ilgas, ir prieš pasiekdamos vartotoją gėrybės turi pereiti daugelį stadijų. Neturtingoje šalyje šis srautas yra žymiai trumpesnis ir produkcijos apimtis yra atitinkamai mažesnė. Jeigu ekonominio augimo metu kapitalas kaupiamas ir investuojamas, tai prie to prisideda naujos gamybos stadijos, gamybos procesas pailgėja, tampa labiau aplinkinis (*roundabout*). Lygindami mūsų gamybos būdą su metodais, kuriuos naudojo mūsų tėvai, arba lygindami turtingos ir neturtingos šalies gamybos procesus, atrasime daugybę tai iliustruojančių pavyzdžių.

Tačiau kaip tai siejasi su verslo ciklu? Kai kalbėjau apie vertikaliąją gamybos struktūrą ir apie jai daromą monetarinių veiksnių poveikį, turėjau omenyje gamybos proceso ilgėjimą arba trumpėjimą. Akivaizdu, kad lygiai taip pat, kaip turi egzistuoti tam tikra proporcija tarp skirtingų horizontalių gamybos šakų, turi egzistuoti ir tam tikras santykis tarp gamybinių – darbo ir kapitalo – išteklių, kurie atitinkamai skiriami aukštesnėms ir žemesnėms gamybos stadijoms, einamajai vartojimo gėrybių gamybai naudojant esamą gamybos aparatą, ir paties aparato pajėgumo didinimui siekiant didesnės vartojimo gėrybių produkcijos ateityje.

Pavyzdžiui, jeigu per daug darbo bus skiriama proceso ilginimui ir per mažai einamajam vartojimui, gausime disbalansą vertikalioje gamybos struktūroje. Galima parodyti, jog tam tikri monetariniai veiksniai, konkrečiai,

bankų kredito ekspansija, numušanti palūkanų normą žemiau to dydžio, kuris vyrautų, jeigu į kapitalo rinką ateitų tik tos sumos, kurias žmonės savanoriškai sutaupo iš gaunamų pajamų – galima parodyti, jog toks dirbtinis palūkanų normos mažinimas verslą skatins nepamatuotai ilginti gamybos procesą, kitaip sakant, daryti perteklines investicijas. Kadangi gamybos procesas užima daug laiko, susivokimas, kad šie naujai pradėti procesai yra pernelyg ilgi, ateina pavėluotai. Neišvengiamai prasideda reakcija – tuoj parodysiu, kokiu būdu – kuri gražina palūkanų normą prie ankstesnio natūralaus ar net aukštesnio lygio. Tada šios naujos investicijos nustoja būti pelningos, ir jau neįmanoma užbaigti naujų ilgesnių gamybos procesų. Jie turi būti nutraukti, o gamybos ištekliai turi būti grąžinti prie ankstesnių, trumpesnių gamybos būdų. Ši vertikaliosios gamybos struktūros korekcija, kuri neišvengiamai reiškia didžiulius pagrindinio kapitalo praradimus dėl jo įklampinimo į šiuos ilgesnius procesus, vyksta depresijos fazėje ir ji yra depresijos esmė.

Deja, čia negaliu aptarti visų šios eigos etapų ir palyginti jų su verslo ciklo, kurį jie atvaizduoja ir paaiškina, atitinkamomis fazėmis. Galbūt suteiksiu jums aiškesnį vaizdą apie tai, kas vyksta mūsų kapitalistinėse visuomenėse verslo ciklo metu, palygindamas šį procesą su atitinkamu procesu komunistinėje ekonomikoje.

Tai, ką dabar daro arba siekia padaryti Rusija – paskelbusi penkmečio planą – yra ne kas kita, kaip desperatiškas mėginimas pailginti gamybos procesą ir tokiu būdu padidinti vartojimo gėrybių išeigą ateityje. Užuot gaminę vartojimo gėrybes esamais primityviais būdais rusai iki minimumo riboja gamybą tiesioginėms vartojimo reikmėms. Užuot gaminę batus ir namus jie gamina elektrines, plieno gamyklas, tobulina transporto sistemą –

žodžiu, gamina gamybos aparatą, kuris vartojimo gėrybes pradės teikti tik po ilgo laiko tarpo.

Dabar tarkime, kad šio ambicingo plano įgyvendinimas tampa neįmanomas. Tarkime, jog valdžia padaro išvadą, kad šalies gyventojai nebegali pakelti šios sunkios naštos, kad jie pradės revoliuciją, arba kad reikšdami savo valią per rinkimus jie pakeis šią ekonominę politiką. Bet kuriuo iš šių atvejų, jeigu valdžia bus priversta atsisakyti naujai pradėtų ilgesnės trukmės gamybinių projektų ir mėgins gyventojus kuo greičiau aprūpinti vartojimo gėrybėmis, tai ji turės stabdyti elektrinių, plieno gamyklų bei traktorių fabrikų statybą ir skubiai gaminti paprasčiausią įrangą maisto, batų ir namų gamybai. Tai reikš didžiulį kapitalo, kuris buvo įklampintas į dabar atmestus projektus praradimą.

Pastebėkime: kas komunistinėje visuomenėje vyksta aukščiausiosios ekonominės tarybos sprendimu, tas mūsų individualistinėje visuomenėje vyksta dėl jungtinio nepriklausomų individų veiksmų efekto, kurį sukelia kainų mechanizmas. Jeigu daugelis žmonių – individualiai ar korporacijose – nusprendžia taupyti, tam tikrą laiką riboti savo vartojimo išlaidas, tai paklausa vartojimo gėrybėms, tad ir jų gamyba mažėja; gamybos ištekliai keliauja į aukštesnes gamybos stadijas ir gamybos procesas ilgėja.

Esant savanoriškam taupymui kiekvienais metais bus sutaupoma daugmaž vienoda nacionalinių pajamų dalis – nors ne visada sutaupoma tų pačių individų. Tokiu atveju turime pastovų santaupų srautą, o gamybos koregavimas vyksta ne investuotų gamybinių išteklių realaus perkėlimo būdu, bet gamybinių išteklių srauto tolydaus kreipimo į kitus kanalus būdu.

Nėra priežasties, kodėl tai neturėtų vykti sklandžiai ir tolydžiai. Drastiškus svyravimus sukelia bankų poveikis

šiam procesui. Žmonių savanoriško taupymo efektas, t.y. gamybinių išteklių stūmimas nuo einamosios vartojimo gėrybių gamybos šio proceso ilginimo linkme, gali būti sukeliamas ir bankinės sistemos. Jeigu bankai sukuria kreditą ir jį teikia verslo įmonėms, norinčioms jį panaudoti gamybos tikslams, tai pinigų srauto dalis, skiriama aukštesnėms gamybos stadijoms, padidėja. Daugiau gamybinių išteklių atitraukiama nuo einamosios vartojimo gėrybių gamybos nukreipiant juos gamybos proceso prailginimui, nei tai leidžia ekonominės bendruomenės narių savanoriško taupymo sprendimai. Ekonomistai tai vadina priverstiniu (*forced*) taupymu. Iš pradžių viskas klostosi gerai. Tačiau netrukus pradeda kilti kainos, nes tos įmonės, kurios gavo naujų pinigų, naudoja juos pirkdamos, ir atitraukdamos, gamybos faktorius – darbą ir apyvartinį kapitalą – nuo tų projektų, kurie buvo vykdomi gaminant vartojimo gėrybes. Uždarbiai ir kainos kyla, ir todėl tie, kurie negali padidinti savo piniginių pajamų, yra verčiami mažinti vartojimą. Jeigu dėl ankstesnio savanoriškų santaupų investavimo jau susiklostė kainų lygio smukimo tendencija, tai naujasis kreditas, užuot absoliučiai padidindamas kainas, gali paprasčiausiai atsverti kainų smukimą, kuris šiaip jau būtų įvykęs. Tačiau po tam tikro laiko prasideda reakcija, kurios tendencija yra atstatyti senąją tvarką, sudarkytą pinigų injekcijos. Naujieji pinigai tampa pajamomis tiems gamybos faktoriams, kurie buvo atitraukti nuo žemesnių gamybos stadijų, o šių papildomų pajamų gavėjai veikiausiai laikysis savo įprastos taupymo ir išlaidavimo proporcijos, kitaip sakant, jie mėgins vėl didinti savo vartojimą.

Jiems taip elgiantis, bus atstatyta ankstesnioji proporcija piniginių srautų, skiriamų vartojimo gėrybėms ir gamybos gėrybėms. Šią reakciją įmanoma tam tikrą laiką

stabdyti tęsiant ekspansinę politiką ir darant naujas kredito injekcijas. Tačiau tokia politika sukeltų nepaliaujamą kainų didėjimą ir anksčiau ar vėliau turėtų būti nutraukta. Tada galiausiai atsistatytų senoji vartojimo gėrybių ir gamintojo gėrybių paklausos proporcija. Padarinys būtų tai, kad žemesnių gamybos stadijų įmonės, kurios buvo priverstos mažinti gamybos apimtis dėl kitur nuviliotų gamybinių išteklių, savo ruožtu galės nuvilioti gamybinius išteklius iš aukštesnių gamybos stadijų. Naujasis prailgintas gamybos procesas, į kurį įmonės įsitraukė veikiant dirbtinėms kredito ekspansijos paskatoms, joms, ar bent jau kai kurioms iš jų, taps nuostolingas. Joms nutraukiant veiklą prasidės krizė ir depresija. Galėtų būti kitaip tik tuo atveju, jeigu naujieji procesai būtų jau užbaigti tada, kai papildomi pinigai tampa pajamomis ir pasirodo vartojimo gėrybių rinkoje. Tokiu atveju papildoma paklausa susirastų papildomą pasiūlą: padidėjusį pinigų srautą atitiktų padidėjęs gėrybių srautas. Tačiau tai yra beveik neįmanoma, nes kaip parodė ponas Robertsonas, gamybos periodas yra daug ilgesnis už pinigų apyvartos periodą. Naujieji pinigai pasirodys vartojimo gėrybių rinkoje daug anksčiau nei naujieji gamybos procesai bus užbaigti ir pradės teikti vartojimui tinkamas gėrybes.

V

Šis nuosmukio paaiškinimas, kurį nusakiau tik bendriausiais bruožais, žinoma, gali būti ir yra labiau išplėtotas kituose darbuose (žr. ypač Hayek, *Prices and Production,* New York: Augustus M. Kelley, [1967]). Jeigu pateiktoji krizės ir gamybos struktūros dalinio kolapso interpretacija teisinga, tai santykinai lengva paaiškinti

vėlesnius įvykius. Toks pradinis kolapsas negali neturėti labai rimtų padarinių. Mūsų itin sudėtingoje kredito ekonomikoje, kur kiekviena sistemos dalis turi tiesioginių ar netiesioginių sandoriais paremtųsąsajų su visomis kitomis jos dalimis, bet koks sutrikimas bent viename taške iškart pasklinda per visą sistemą. Jeigu kai kurie bankai – šie nervų centrai, į kuriuos sueina nesuskaičiuojamos kreditinių santykių gijos – įsitraukia į šią veiklą ir tampa bankrotais, tai neišvengiamai kyla pesimizmo banga: šioje visuotinio nepasitikėjimo ir nervingumo atmosferoje kredito defliacija tikėtina kaip antrinis reiškinys. Visi šie antriniai reiškiniai, kurių pagrindu tradicinė monetarinė teorija konstruoja savo aiškinimą, blogą padėtį daro dar blogesnę, ir labai gali būti, kad ši antrinė depresijos banga, sukelta fundamentalesnio disbalanso, įgis lemiamą reikšmę. Tačiau tai priklauso daugiausia nuo konkrečių aplinkybių, nuo specifinių kredito organizavimo bruožų, nuo psichologinių veiksnių, ir nebūtinai turi atitikti „realios“ gamybos struktūros deformacijos mastą.

Šioje vietoje dera tarti keletą žodžių apie netiesioginį ryšį tarp aukso pasiūlos tariamo nepakankamumo ir dabartinės depresijos. Iš tiesų, nuo prieškario laikų aukso kiekis nepadidėjo tiek, kiek padidėjo mokėjimų apimtys. Išlaikyti maždaug 50 procentų aukštesnį kainų lygį nei buvusį prieš karą buvo įmanoma tik sukuriant daug didesnę kredito struktūrą esamų aukso atsargų pagrindu. Infliacijos procesą kartą nutraukus turėtų kilti problemų – normaliais laikais. Tačiau aštrios finansinės krizės metu, kai pasitikėjimas žlunga ir kai prasideda panika bei bankų apgultis, tokia sistema tampa nepaprastai pavojinga. Kur mokėjimo priemonės yra auksas ir auksu padengti banknotai bei sertifikatai, ten nėra pavojaus, kad didelė tokių priemonių dalis gali būti staiga sunaikinta. Tačiau

pasaulinei mokėjimų sistemai, kuri didele dalimi remiasi kreditiniais pinigais, visada gresia staigi defliacija, kai kartą supurtyta ši orinė kredito struktūra sugriūva.

Pavyzdžiui, daugeliui šalių priėmus valiutų keitimo kurso aukso standartą (*gold-exchange standard*), buvo sukurtas rizikingas kredito antstatas esamų pasaulinių aukso atsargų pagrindu; šis antstatas gali lengvai sugriūti, jeigu šalys išsižadėtų tokio standarto ir grįžtų prie senojo aukso standarto.

Tačiau būtų visiška klaida iš to daryti išvadą, kad kaltę galime suversti gamtos šykštumui ir kad padėtis būtų visiškai kitokia, jeigu, mūsų laimei, aukso gavyba per pastarąjį dvidešimtmetį būtų buvus daug didesnė. Kaltė tenka kitiems veiksniams, pirmiausia infliacijai, vykdytai karo metu ir po karo. Vykdant tokią monetarinę politiką net didžiausias šalies aukso atsargas visada galima išstumti iš šalies. Tada, žinoma, natūralu, kad senasis aukso standartas keičiamas į keitimo kurso aukso standartą, o tai reiškia, kaip jau sakiau, jog ant esamų aukso atsargų konstruojamas kreditinis statinys.

Taigi, jeigu metinė aukso gavyba būtų buvus didesnė nei realiai buvo, skirtumas būtų tik toks: kreditinis statinys taip pat būtų turėjęs tapti didesnis, o vėlesnis ekonominis bumas būtų prasidėjęs nuo aukštesnio kainų lygmens. Jeigu šis spėjimas apie tai, kas būtų įvykę, teisingas – kas atrodo labai tikėtina – tai 1927-1929 m. kredito ekspansijos periodo ir dabartinės defliacijos ekonominiai padariniai būtų visiškai tokie patys.

Nepaprastai svarbu šiuos papildomus, antrinius bei atsitiktinius sutrikimus skirti nuo pirminio „realaus“ gamybos proceso išbalansavimo. Jeigu mūsų vargų priežastis būtų tik pesimizmo banga ir absoliuti defliacija,

tai galėtume jų labai lengvai atsikratyti. Juk galiausiai kad ir kokia didžiulė būtų defliacija, kad ir kokios būtų ją sukėlusios priežastys, ją galima sustabdyti per palyginti trumpą laiką drastiškos infliacijos priemonėmis.

Tačiau kartą suvokę, jog už šių paviršinių reiškinių slypi didžiulis gamybinių išteklių išbalansavimas, turime liautis patikliai klausytis įvairių ekonominių ir monetarinių šarlatanų, šiandien propaguojančių momentaliai veikiančius infliacinius vaistus.

Jeigu pripažįstame, kad išbalansuotas gamybos mechanizmas, kad pusiausvyros atstatymui būtini dideli darbo ir kapitalo perdislokavimai, tai turime kategoriškai atmesti pono Hawtrey idėją, esą verslo ciklas yra grynai monetarinis reiškinys; tai nėra tiesa, net jeigu visą šią negandą sukėlė monetariniai veiksniai. Realaus fizinio kapitalo deformacijų ištaisymai, kitaip nei grynai monetariniai pokyčiai, negali būti atlikti per labai trumpą laiką.

Neneigiu, kad galime ir privalome kovoti su antriniu reiškiniu – su perdėtu pesimizmu ir nepateisinama defliacija. Negaliu čia gilintis į šią problemą, noriu tik pasakyti, jog neverta dėti daug vilčių į simptomų gydymą, bet, kita vertus, reikia atsargumo, kad vėl nesukeltume tos dirbtinės piniginių srautų disproporcijos, kuri skatino perteklinį investavimą ir lėmė vėlesnius vargus. Blogiausia, ką galime padaryti, yra vienpusis vartotojo perkamosios galios stiprinimas, nes būtent šis neproporcingas vartojimo gėrybių paklausos didinimas sukėlė krizę.

Ši labiau rafinuota monetarinė verslo ciklo teorija yra kur kas pranašesnė už tradicinį monetarinį aiškinimą tuo, kad ji atskleidžia nemonetarinius, „realius“ pokyčius, sukeliamus monetarinių veiksnių. Teikdama šį paaiškinimą ji nutiesė tiltą tarp monetarinių ir nemonetarinių teorijų;

atrinkdama tiesos elementus iš kiekvienos, ji jas susiejo į vientisą rišlią teorinę sistemą. Ji atsižvelgia į gerai patvirtintą faktą, jog kiekvienam bumo periodui būdinga pagrindinio kapitalo investicijų plėtra. Būtent pagrindinio kapitalo statybos ir svarbiausių tam naudojamų medžiagų – geležies ir plieno – pramonėse įvyksta didžiausi pokyčiai – didžiausia ekspansija bumo metu ir žiauriausia kontrakcija depresijos fazėje.

Šis faktas, kurį nurodo visi aprašomieji verslo ciklo tyrimai, buvo apeinamas tradicinių monetarinių aiškinimų, kuriems rūpėjo tik kainų lygio pokyčiai ir kurie realų gamybos struktūros išsibalansavimą laikė nesvarbiu atsitiktiniu dalyku, jeigu išvis į jį atkreipdavo dėmesį. Aiškinimas, kurį čia aptariau, ne tik aprašo šį faktą, kaip tai daro vadinamasis nemonetarinis ciklo aiškinimas, bet ir padaro jį suprantamą. Jeigu palūkanų norma sumažinama, tai patrauklios tampa įvairios investicijos. Leisiu sau pasinaudoti pavyzdžiu, kurį pernai pateikė ponas Keynesas savo paskaitoje Harriso fondo institute. „Niekas nemano, kad apsimokėtų elektrifikuoti Didžiosios Britanijos geležinkelių sistemą skolinantis pinigus už 5 procentų palūkanas. ... Tačiau esant 3.5 procentų palūkanoms projektas neginčytinai būtų pelningas. Tą patį galima pasakyti apie begalę kitokių technologinių projektų“.[1] Suprantama, ypač patraukliomis atrodo tos pramonės šakos, kurios naudoja didelį pagrindinio kapitalo kiekį, pavyzdžiui, geležinkeliai, jėgainės ir t. t. Jų kaštų apskaitoje palūkanų norma atlieka svarbų vaidmenį. Egzistuoja bendra tendencija darbą keisti mašinomis, jeigu kapitalas tampa pigus. Kitaip sakant, daugiau darbo ir apyvartinio kapitalo panaudojama gaminant mašinas, statant geležinkelius ir jėgaines, mažiau jo skiriant eina-

majai vartojimo prekių gamybai. Kalbant ekonomistų žargonu, gamybos procesas tampa labiau aplinkinis (*roundabout*). Svarbiausia, ir šiuo požiūriu pono Keyneso analizė nėra patenkinama, turime gerai suprasti, kad jeigu ši gamybos plėtra finansuojama ne iš individų arba bendrovių realių savanoriškų santaupų, o iš *ad hoc* sukurto kredito, tai neišvengiamai kils reakcija. Taip pat svarbu suvokti – ir tai jau turėjo mus išmokyti pastarasis bumas – kad stabilus prekių kainų lygis nėra patikimas saugiklis nuo tokio dirbtinio gamybos masto stimuliavimo. Kitaip sakant, santykinė kredito infliacija, aukščiau apibrėžta šio termino prasme, sukels tokius pat reaktyvius judėjimus, kaip ir absoliuti infliacija.

Tikiuosi, man pavyko jums pateikti pakankamai aiškų šios patobulintos monetarinės verslo ciklo teorijos vaizdą. Dar kartą prašau nelaikyti šių įvadinių pastabų visos teorijos išdėstymu. Deramas dalyko išdėstymas pareikalautų didelės knygos. Todėl jūsų prašau savo galutinį vertinimą atidėti iki tada, kai teorija jums bus išdėstyta plačiau. Norėčiau užbėgti už akių tik vienam galimam prieštaravimui. Turiu pripažinti vieną rimtą šios teorijos trūkumą: ji yra daug sudėtingesnė už tradicinį monetarinį aiškinimą. Tačiau drįstu teigti, jog tai nėra teorijos yda, veikiau tai lemia paties objekto sudėtingumas. Deja, tikrovė ne visada yra tokia paprasta, kaip daugelis žmonių norėtų.

Išnašos

[*] Šis straipsnis buvo pirmąkart paskelbtas knygoje *Gold and Monetary Stabilization* (Lectures on the Harris Foundation), Quincy Wright, ed. (Chicago: University of Chicago Press, 1932).

[1] *Unemployment as a World Problem* (Chicago, 1931), p. 39.

Ekonominės depresijos: priežastys ir vaistai*

Murray N. Rothbard

Gyvename eufemizmų pasaulyje. Duobkasiai tapo „laidojimo pagalbininkais“, spaudos agentai virto „viešųjų ryšių konsultantais“, o durininkai buvo paversti „komendantais“. Visose gyvenimo srityse paprasti faktai vyniojami į žodžių vatą.

Tą patį galima pasakyti apie ekonomiką. Senais laikais patirdavome beveik periodines ekonomines krizes, kurių pradžią vadinome „panika“, o niūrųjį laiko tarpsnį po panikos žinojome kaip „depresiją“.

Garsiausioji mūsų laikų depresija, žinoma, buvo toji, kuri prasidėjo po tipiškos finansinės panikos 1929 m. ir truko iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Po 1929 m. kracho ekonomistai ir politikai nusprendė, kad toks įvykis niekada neturi pasikartoti. Buvo rastas lengviausias būdas šiam tikslui pasiekti – išmetant „depresiją“ iš kalbos. Nuo tada Amerika jau negalėjo patirti depresijų. Kai netrukus, 1937-1938 m. šalį užgulė nauja sunki depresija, ekonomistai paprasčiausiai atsisakė vartoti šį baisųjį žodį surasdami naują, daug švelnesnį – „recesija“. Nuo tada patyrėme ištisą virtinę recesijų, bet nė vienos depresijos.

Tačiau gana greitai ir žodis „recesija“ tapo per grubus jautriai Amerikos visuomenei. Šiuo metu atrodo, jog paskutinę recesiją turėjome 1957-1958 m. Po to turėjome tik „smuktelėjimus“, arba, dar geriau, „sulėtėjimus“ arba „trūkčiojimus“. Tad galime džiaugtis: ekonomistų semantiniu dekretu depresijos ir recesijos tapo neteisėtos; dabar blogiausia, kas mums gali nutikti, bus „sulėtėjimai“. Tokie yra „naujosios ekonomikos“ stebuklai.

Jau tris dešimtmečius mūsų šalies ekonomistai išpažįsta verslo ciklo sampratą, kurią iškėlė britų ekonomistas Johnas Maynardas Keynesas, sukūręs keinsiškąją arba „naująją“ ekonomiką savo knygoje *Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija*, išleistoje 1936 m. Nepaisant visų jų diagramų, matematikos ir moksliško žargono, keinsininkų požiūris į ekonomikos kilimus ir smukimus yra paprastumo, netgi naivumo viršūnė. Jeigu vyksta infliacija, tai priežastis yra visuomenės „per didelis išlaidavimas“; padėčiai taisyti valdžia, prisiimdama šalies ekonomikos stabilizuotojos ir reguliuotojos vaidmenį, turi įsikišti ir priversti žmones mažiau išlaidauti didesniais mokesčiais „sugerdama perteklinę perkamąją galią“. Kita vertus, jeigu patiriame recesiją, tai priežastis yra nepakankamas išlaidavimas; padėčiai taisyti valdžia turi didinti savo pačios išlaidas, geriausia per deficitinį jų finansavimą, tokiu būdu prisidėdama prie šalies bendrojo išlaidų srauto.

Įsitikinimas, kad didesnis valdžios išlaidavimas arba laisvesnė pinigų politika yra „gėris verslui“ ir kad biudžeto apkarpymas arba griežtesnė pinigų politika yra „blogis“, vyrauja net konservatyviuose laikraščiuose ir žurnaluose. Šie žurnalai taip pat laiko savaime suprantamu dalyku, kad federalinės valdžios šventoji pareiga – vairuoti ekonominę sistemą tarp dviejų bedugnių – infliacijos ir defliacijos, nes

tariama, jog laisvosios rinkos ekonomika visada linksta nugarmėti į vieną iš šių bedugnių.

Visos ekonomikos mokslo mokyklos laikosi šios nuostatos. Atkreipkime dėmesį, pavyzdžiui, į dr. Paulo W. McCrackeno, prezidento Nixono ekonominių patarėjų pirmininko, poziciją. Netrukus po to, kai jis užėmė šį postą [1969 sausio 24 d.] McCrackenas pareiškė laikraščiui *New York Times*, jog viena iš svarbiausių ekonominių naujosios administracijos užduočių bus paieška būdų, „kaip atvėsinti infliacinę ekonomiką kartu nesukeliant nepriimtinai aukšto nedarbo lygio. Kitaip sakant, jeigu vienintelis mūsų tikslas būtų infliacijos pažabojimas, jį galėtume pasiekti. Tačiau mūsų socialinis pakantumas nedarbui yra ribotas." Ir toliau: „Manau, kad čia tenka judėti apgraibom. Tiesą sakant, turime nedaug geros patirties vėsinant ekonomiką. Antai perdaug smarkiai paspaudėme stabdžius 1957 m. ir, žinoma, gavome ženklų ekonomikos smuktelėjimą."

Atkreipkime dėmesį į dr. McCrackeno ekonomikos sampratą – įsidėmėtiną dėl to, jog ja vadovaujasi beveik visi šiandienos ekonomistai. Ekonomika suvokiama kaip potencialiai darbinga, bet visada kaprizinga ir užsispyrusi pacientė, linkusi nuolat nuvirsti į infliacijos arba nedarbo griovį. Valdžia suvokiama kaip išmintinga slaugė ir gydytoja, visada budri, visada besistengianti palaikyti savo ekonominės pacientės darbingumą. Leidžiama suprasti, jog valdžia kaip „gydytoja" yra padėties šeimininkė, o ekonomika kaip pacientė yra valdinė.

Dar visai neseniai tokią nuostatą ir jos pagrindu vykdomą politiką vadinome „socializmu"; tačiau gyvename eufemizmų pasaulyje ir dabar ją vadiname tokiais maloniniais vardais kaip „nuosaikumas" arba „apšviestas laisvasis verslas". Gyvename ir mokomės.

Tad kas sukelia periodines depresijas? Ar mums lemta išlikti nežinioje dėl ekonomikos kilimo ir smukimo priežasčių? Ar verslo ciklas išties yra užprogramuotas pačioje laisvosios rinkos ekonomikoje ir todėl būtinas vienoks ar kitoks valstybinis valdymas norint ekonomiką išlaikyti tam tikrose stabilumo ribose? Ar ekonomikos kilimų ir smukimų seka yra tik atsitiktinumas, ar veikiau viena ciklo fazė logiškai išplaukia iš kitos?

Šiuo metu vyraujantis požiūris į verslo ciklą savo ištakomis faktiškai siekia Karlą Marxą. Marxas pastebėjo, jog iki pramoninės revoliucijos XVIII amžiaus pabaigoje nebuvo reguliariai pasikartojančių kilimo/smukimo ciklų. Pasitaikydavo staigių ekonominių krizių, kai koks nors karalius pradėdavo karą arba konfiskuodavo savo valdinių nuosavybę; tačiau nebuvo nieko panašaus į šį naujųjų laikų reiškinį, kai verslas patiria masinius ir gana reguliariai pasikartojančius kilimo/smukimo ciklus. Kadangi šie ciklai istorijos arenoje pasirodė daugmaž vienu metu su šiuolaikinės pramonės atsiradimu, Marxas padarė išvadą, kad verslo ciklas yra neatskiriamas kapitalistinės rinkos ekonomikos bruožas. Įvairios dabartinės ekonominės minties mokyklos, nepaisant jų skirtumų ir nesutarimų dėl ciklo priežasčių, sutaria esminiu klausimu – kad verslo ciklo priežastis glūdi giliai pačioje laisvosios rinkos ekonomikoje. Kalta yra rinkos ekonomika. Karlas Marxas manė, kad periodinės depresijos darysis vis sunkesnės ir baisesnės, kol galiausiai masės sukils ir sunaikins pačią sistemą. Mūsų dienų ekonomistai mano, kad depresijas ir ciklą gali sutvardyti valdžia. Abi pusės sutaria dėl to, kad esminė yda glūdi rinkos ekonomikoje ir kad taisant padėtį valdžiai būtina vykdyti vienokią ar kitokią intervenciją į rinką.

Tačiau prielaida, kad kaltė tenka rinkos ekonomikai,

kelia esminių abejonių. Antai „bendroji ekonominė teorija“ aiškina, jog pasiūla ir paklausa rinkoje visada linksta į pusiausvyrą ir todėl produktų bei gamybos faktorių kainos visada linksta į tam tikrą pusiausvyros tašką. Net jeigu duomenų kaita, kuri vyksta nuolatos, neleidžia šios pusiausvyros pasiekti, bendroje rinkos sistemos teorijoje nėra nieko, kas paaiškintų reguliarų kilimo/smukimo fazių kartojimąsi verslo cikle. Šiuolaikiniai ekonomistai „sprendžia“ šią problemą bendrąją kainų ir rinkos teoriją atskirdami nuo verslo ciklo teorijos, sudėdami jas į atskiras užplombuotas dėžes ir neleisdami joms susitikti ar juolab integruotis. Bet jie užmiršta, kad yra tik viena ekonomika ir todėl yra tik viena integruota ekonominė teorija. Ekonominis gyvenimas, kaip ir teorijos struktūra, negali ir neturi būti padalintas į izoliuotus skyrelius; ekonomiką išmanome arba kaip integruotą visumą, arba jos apskritai neišmanome. Deja, daugelis ekonomistų taiko skirtingas ir net tarpusavyje nesuderinamas teorijas analizuodami bendrąjį kainų lygį ir verslo ciklą. Veikdami tokiu primityviu būdu jie negali būti laikomi rimtais ekonomikos mokslo atstovais.

Šis madingas požiūris kelia net rimtesnių abejonių. Ekonomistai taip pat nepastebi vienos itin svarbios problemos dėl to, kad nesistengia savo verslo ciklo teorijos suderinti su bendrojo kainų lygio teorija. Kodėl ekonominės krizės ir depresijos metu taip keistai sušlubuoja verslumo funkcija? Viena iš gyvybiškai svarbių funkcijų rinkos ekonomikoje yra „verslumas“ – investavimas į gamybos metodus, įrenginių pirkimas ir darbo samda – nesant tikrumo, kad pagamintas produktas bent jau padengs išlaidas. Žodžiu, verslumas yra netikros ateities numatymo funkcija. Prieš darydamas kokią nors investiciją

ar imdamasis kokios nors gamybos, verslininkas turi įvertinti dabartines ir būsimas sąnaudas bei spėjamas būsimas įplaukas ir spręsti, ar turės ir kiek turės pelno iš padarytos investicijos. Kuo geresnis jo numatymas, tuo didesnis bus jo pelnas. Iš kitos pusės, jeigu jo spėjimas nepasitvirtins, jeigu jis pervertins paklausą jo produktui, jis patirs nuostolių ir bus greit išstumtas iš rinkos.

Taigi, rinkos ekonomika yra pelno ir nuostolio ekonomika, kurioje verslininkų įžvalgumą ir gabumą atspindi pelnas arba nuostolis, kurių jie susilaukia. Be to, rinkoje egzistuoja vidinis mechanizmas, savotiška natūralioji atranka, kuri leidžia išlikti ir klestėti įžvalgiesiems išravėdama neįžvalgiuosius. Juk kuo didesnius pelnus susižeria įžvalgesnieji, tuo didesnės tampa jų verslo valdos ir tuo daugiau lėšų jie gali skirti investicijoms į produktyvią sistemą. Kita vertus, mažiau įžvalgių verslininkų patiriami nuostoliai galiausiai juos išstumia iš verslo ir nukreipia į samdomų darbuotojų gretas.

Tad jeigu rinkos ekonomikoje veikia gerų verslininkų natūraliosios atrankos vidinis mechanizmas, tai tikėtina, jog tik nedaugelis verslo įmonių dirbs nuostolingai. Ir iš tiesų, žvelgiant į kasdienį ekonomikos funkcionavimą matyti, jog nuostolingos veiklos mastas yra labai ribotas. Tačiau tokiu atveju prašosi paaiškinamas keistas faktas: kaip gali būti, kad periodiškai užgriūvančių recesijų ir ypač depresijų metu verslo pasaulis staiga ir masiškai pradeda patirti didžiulius nuostolius? Ateina momentas, kai verslo įmonės, talentingiausi verslininkai, anksčiau pasižymėję gebėjimu gauti pelnus ir išvengti nuostolių, staiga nustėrę susivokia, jog beveik visi patiria žiaurius ir nepaaiškinamus nuostolius? Kaip tai gali būti? Štai tas esminis faktas, kurį privalo paaiškinti bet kuri depresijų

teorija. Aiškinimas, kad priežastis yra „nepakankamas vartojimas“ – išlaidų vartojimui sumažėjimas – yra nepatenkinamas, nes nepaaiškina, kodėl verslininkai, anksčiau gebėję numatyti įvairiausius ekonominius pokyčius, masiškai ir katastrofiškai nesugebėjo numatyti šio vartojimo paklausos smukimo? Kodėl staiga atsirado šis numatymo neįgalumas?

Taigi, adekvati depresijų teorija turi paaiškinti, kodėl ekonomika turi tendenciją periodiškai patirti kilimo ir smukimo svyravimus, nerodydama pusiausvyrinio sklandaus ir tolygaus augimo ženklų. Konkrečiai, depresijų teorija turi padėti suprasti tą masinių klaidų bangą, kuri staiga pakyla ekonominės krizės metu ir nuvilnija per visą depresijos periodą iki atsigavimo. Yra ir trečias visuotinis reiškinys, kurį turi paaiškinti bet kuri ciklo teorija. Kaip taisyklė, kilimai ir smukimai daug intensyviau ir skaudžiau reiškiasi „kapitalinių gėrybių“ pramonėje“ – kuri teikia mašinas bei įrenginius, pramoninę žaliavą, stato gamyklas – nei vartojimo gėrybių pramonėje. Tai yra verslo ciklo faktas, kuris turi būti paaiškintas, ir jis akivaizdžiai negali būti paaiškintas populiariosios „vartojimo nepakankamumo“ doktrinos, esą vartotojai leidžia per mažai pinigų vartojimo gėrybėms. Juk jeigu kaltininkas yra išlaidų nepakankamumas, tai kodėl mažmeniniai pardavimai smunka vėliausiai ir mažiausiai bet kurioje depresijoje, o skaudžiausiai nuo depresijos nukenčia mašinų, įrangos, statybos ir žaliavų verslai? Ir atvirkščiai, būtent šiuose versluose faktiškai prasideda verslo ciklo infliacinis bumas, o ne tuose, kurie aptarnauja vartotoją. Tad adekvati verslo ciklo teorija turi taip pat paaiškinti daug didesnį kilimų ir smukimų intensyvumą nevartojimo gėrybių, arba „gamintojo gėrybių“ pramonėje.

Laimei, teisinga depresijų ir verslo ciklo teorija *egzistuoja*, nors šiandienos ekonomikos mokslas ją beveik visuotinai ignoruoja. Ji taip pat turi seną tradiciją ekonominės minties istorijoje. Jos pradininkai yra XVIII a. škotų filosofas ir ekonomistas Davidas Hume'as ir iškilusis XIX a. anglų klasikinis ekonomistas Davidas Ricardo. Svarbiausia, abu šie teoretikai pastebėjo, jog XVIII a. viduryje greta pramoninės sistemos susikūrė kita pamatinė institucija. Tai buvo bankininkystės institucija, galinti didinti kredito ir pinigų pasiūlą (pirmiausia, popierinių pinigų arba banknotų pavidalu, o vėliau ir depozitų, dengiamų pagal pareikalavimą, arba einamųjų sąskaitų, pavidalu). Jie suvokė, jog būtent šių komercinių bankų veiklos analizė teikia atsakymą į besikartojančių ekspansijos ir susitraukimo, kilimo ir smukimo ciklų mįslę, kuri tyrinėtojams buvo galvosūkis nuo XVIII a. vidurio.

Ricardo pateikia daugmaž tokią verslo ciklo analizę. Natūralūs pinigai, atsirandantys pasaulio laisvoje rinkoje, dažniausiai – auksas ir sidabras, yra vartojimo prekės. Jeigu pinigais būtų tik šios prekės, ekonomika kaip visuma funkcionuotų lygiai taip pat, kaip ji funkcionuoja atskirose rinkose: vyktų sklandus pasiūlos ir paklausos derinimo procesas ir todėl nebūtų jokių kilimo ir smukimo ciklų. Tačiau bankinio kredito injekcijos sukuria esminį destabilizacijos veiksnį. Vykdydami kredito ekspansiją bankai daugina pinigų – banknotų arba depozitų – kiekį, ir nors teoriškai tie pinigai turi būti dengiami auksu pagal pirmą pareikalavimą, realiai jie, žinoma, nėra taip padengti. Pavyzdžiui, jeigu bankas savo saugykloje turi 1000 uncijų aukso ir išleidžia saugyklos kvitų 2500 uncijoms aukso, tai jis akivaizdžiai išleidžia 1500 aukso uncijų kvitų, kurių negali padengti. Tačiau kol neįvyksta

masinė banko „apgultis“ klientams reikalaujant savo kvitų padengimo, šie banko kvitai rinkoje funkcionuoja kaip aukso ekvivalentai. Tokiu būdu bankas geba padidinti šalies pinigų pasiūlą 1500 aukso uncijų.

Bankai noriai imasi kredito ekspansijos, nes plėsdami kreditą jie didina savo pelnus. O tai reiškia, kad pinigų pasiūla šalyje, pavyzdžiui, Anglijoje padidėja. Anglijoje didėjant popierinių ir bankinių pinigų pasiūlai pradeda didėti anglų piniginės pajamos ir išlaidos, tad pakyla anglų prekių kainos. Šalyje prasideda infliacija ir ekonominis bumas. Tačiau šis infliacinis bumas sėja savo paties žlugimo sėklas. Anglijoje didėjant pinigų pasiūlai bei pajamoms anglai pradeda daugiau pirkti prekių iš užsienio. Be to, Anglijoje kylant kainoms anglų prekės tampa mažiau konkurencingos palyginti su produktais šalių, kuriose nėra infliacijos arba jos mastai mažesni. Anglai pradeda mažiau pirkti savo šalyje ir daugiau užsienyje, o užsieniečiai mažiau perka Anglijoje ir daugiau savo šalyse; dėl to atsiranda Anglijos mokėjimų balanso deficitas, anglų eksportui smarkiai atsiliekant nuo importo. Tačiau importui viršijant eksportą pinigai turi plaukti iš Anglijos į kitas šalis. O kokie tai bus pinigai? Žinoma, ne Anglijos banknotai ar depozitai, nes prancūzams, vokiečiams ar italams menka nauda laikyti savo lėšas įšaldytas Anglijos bankuose. Todėl savo banknotus bei depozitus užsieniečiai pateiks Anglijos bankams reikalaudami atsiskaitymo auksu: auksas bus tas pinigas, kuris, Anglijoje vykstant infliacijai, nepaliaujamai plauks iš šalies į užsienį. Tačiau tai reikš, jog Anglijos bankų kreditinių pinigų piramidė remsis tolydžio siaurėjančia senkančių aukso atsargų baze Anglijos bankų saugyklose. Bumui tęsiantis mūsų hipotetinis bankas padidins savo išduotų aukso kvitų skaičių, tarkime, nuo 2500 iki 4000 aukso uncijų, nors jo

aukso atsargos bus sumažėjusios iki 800. Šiam procesui vis labiau įsibėgėjant bankai pradeda nerimauti. Juk savo įsipareigojimus jie privalo dengti grynais, tačiau grynieji pinigai iš jų išplaukia, o įsipareigojimai didėja. Todėl galiausiai bankų nervai neišlaiko, jie nutraukia kredito ekspansiją ir, norėdami išsilaikyti, riboja skolinimus. Šį kredito susitraukimą dažnai sužadina masinis depozitų atsiėmimas, kai visuomenė sunerimsta dėl trapios šalies bankų padėties.

Bankų kreditinė kontrakcija apverčia ekonominį vaizdą: kilimą pakeičia smukimas. Bankai tampa šykštūs, verslas jaučia didėjantį spaudimą atsiskaityti už skolas. Bankinių pinigų pasiūlos smukimas savo ruožtu nusmukdo visas kainas Anglijoje. Pinigų pasiūlai ir pajamoms smunkant, kainos Anglijoje vis labiau smunka; anglų prekės tampa santykinai patrauklesnės už užsienio produktus; mokėjimų balansas apsiverčia, nes eksportas viršija importą. Auksui grįžtant į šalį, o bankinių pinigų masei mažėjant didėjančios aukso bazės atžvilgiu, bankų padėtis akivaizdžiai sutvirtėja.

Tokia yra depresinė verslo ciklo fazė. Pastebėkime, kad šią fazę sukelia, ir sukelia neišvengiamai, ankstesnioji ekspansijos fazė. Depresinė fazė yra prieš tai vykusios infliacijos būtinasis padarinys. Depresija yra procesas, kurio eigoje rinkos ekonomika koreguojasi, likviduoja ankstesnio infliacinio bumo perlenkimus ir iškraipymus, atstato ekonomikos pamatų tvirtumą. Depresija yra nemaloni, bet būtina reakcija į anksčiau vykusio bumo perlenkimus ir iškraipymus.

Bet kodėl po to prasideda naujas ciklas? Kodėl verslo ciklai tęsiasi ir kartojasi? Todėl, kad bankams atsigavus ir jų padėčiai sutvirtėjus jie gali iš naujo pradėti bankinio

kredito ekspansiją; tada prasideda naujas bumas, sėdamas sėklas eiliniam neišvengiamam smukimui.

Tačiau jeigu verslo ciklo priežastis yra bankininkystė, o bankai yra rinkos ekonomikos dalis, tai ar negalima teigti, jog *vis vien* kalta yra laisvoji rinka ar bent jau laisvosios rinkos bankinis sektorius? Atsakymas yra „ne“, nes bankai niekada negalėtų vieningai didinti kredito, jeigu į jų veiklą nesikištų valdžia ir jų tam neskatintų. Jeigu bankai veiktų konkurencinėje aplinkoje, tai atskiro banko kreditinė ekspansija leistų konkuruojantiems bankams sukaupti savo rankose jo skolas ir greit pareikalauti atsiskaitymo grynais. Žodžiu, banko konkurentai reikalautų jo įsipareigojimų dengimo auksu, kaip tai daro užsieniečiai, bet procesas vyktų daug sparčiau, užgniaužtdamas infliaciją pačioje jos užuomazgoje. Bankai gali nebaudžiamai ir unisonu vykdyti ekspansiją tik egzistuojant Centriniam bankui, iš esmės valstybiniam bankui, turinčiam valstybinį savo veiklos monopolį ir kontrolinę poziciją visos bankinės sistemos atžvilgiu. Tik tada, kai įsitvirtino centralizuota bankininkystė, bankams atsivėrė galimybė vykdyti daugiau nei sporadinę ekspansiją ir tik tada šiuolaikiniame pasaulyje atsirado verslo ciklo reiškinys.

Valdžia suteikia centriniam bankui bankininkystės kontrolės galią šiais būdais: paversdama jo įsipareigojimus teisėta mokėjimo priemone visoms skoloms ir mokesčiams; suteikdama centriniam bankui monopolinę teisę leisti *banknotus* (Anglijoje Anglijos bankas, valdžios įsteigtas centrinis bankas, turėjo monopolinę teisę leisti banknotus Londono miestui); priversdama bankus tapti centrinio banko klientais ir perleisti savo grynųjų pinigų rezervus jo saugojimui (kaip Jungtinėse Valstijose su jų Federaline rezervų sistema). Tiesą sakant, bankai nesipriešino šiai

intervencijai. Juk būtent centralizuotos bankininkystės atsiradimas daro galimą ilgalaikę bankinio kredito ekspansiją, nes centrinio banko banknotų ekspansija duoda papildomą pinigų rezervą visai bankinei sistemai ir leidžia komerciniams bankams kartu plėsti kreditavimą. Centrinė bankininkystė veikia kaip privalomas, bet jaukus bankų kartelis, suteikiantis bankams galimybę vykdyti ekspansiją didesniu mastu, nes šalia aukso atsargų piniginę bazę dabar papildo centrinio banko banknotai.

Taigi, dabar galiausiai matome, jog verslo ciklą sukelia ne kokia nors mįslinga laisvosios rinkos ekonomikos yda, bet visiškai priešingas veiksnys: sisteminė valdžios intervencija į rinką. Valdžios intervencija atveria kelią bankų kreditinei ekspansijai bei infliacijai, kuriai pasibaigus prasideda depresijos ir korekcijos fazė.

Ricardo verslo ciklo teorija pateikė esmines teisingos ciklo teorijos įžvalgas – pabrėždama verslo ciklo fazių pasikartojamumą ir depresiją aiškindama ne kaip laisvosios rinkos, o kaip intervencijos į rinką padarinį. Tačiau dvi problemos liko nepaaiškintos. Kodėl staiga pratrūksta verslo klaidų lavinos ir nusilpsta verslumo funkcija, ir kodėl didžiausius svyravimus patiria gamintojų gėrybių, o ne vartotojų gėrybių pramonė? Ricardo teorija paaiškina tik kainų lygio svyravimus versle apskritai; ji net nemėgina aiškinti didžiulio reakcijų skirtumo gamintojų gėrybių ir vartotojų gėrybių versluose.

Visiškai išplėtotą verslo ciklo teoriją galiausiai iškėlė ir išdėstė austrų ekonomistas Ludwigas von Misesas tada, kai jis buvo privatdocentas Vienoje. Šios gyvybiškai svarbios verslo ciklo problemos sprendimo apmatus jis pateikė savo monumentalioje *Pinigų ir kredito teorijoje*, paskelbtoje 1912 m., kuri beveik po 60 metų išlieka ge-

riausia knyga apie pinigų ir bankininkystės teoriją. Mises išrutuliojo savo verslo ciklo teoriją trečiajame dešimtmetyje; anglosaksų pasauliui ją pristatė iškiliausias Miseso sekėjas Friedrichas A. von Hayekas, kuris ketvirtojo dešimtmečio pradžioje atvyko iš Vienos dėstyti Londono ekonomikos mokykloje. Jis paskelbė vokiečių ir anglų kalba dvi savo knygas – *Monetarinė teorija ir verslo ciklas ir Kainos ir gamyba – kuriose išdėstė ir pritaikė Miseso ciklo teoriją. Kadangi Misesas ir Hayekas buvo austrai, ir kadangi jie tęsė didžiąją XIX amžiaus austrų ekonomistų tradiciją, ši teorija literatūroje išgarsėjo kaip „austrų" (arba „monetarinio investicinio perviršio") verslo ciklo teorija.*

Remdamasis Ricardo įžvalgomis, bendrąja „austrų" ekonomine teorija ir savo paties kūrybiniu genijumi Misesas iškėlė tokią verslo ciklo teoriją:

Nesant bankinio kredito ekspansijos ir funkcionuojant laisvų kainų sistemai pasiūla ir paklausa turi tendenciją susilyginti, tad negali būti jokių kumuliatyvių ekonomikos kilimų ir smukimų. Tačiau per savo centrinį banką valdžia skatina bankų kredito ekspansiją didindama centrinio banko įsipareigojimus; tokiu būdu ji didina grynųjų pinigų rezervą visiems šalies komerciniams bankams. Bankai atitinkamai didina kreditavimą, tad ir šalies pinigų pasiūlą neterminuotų depozitų (*check deposits*) pavidalu. Ricardo suprato, jog ši bankinių pinigų ekspansija stumia aukštyn gėrybių kainas, sukeldama infliaciją. Tačiau Misesas parodė, jog ši ekspansija turi ir kitokių, net grėsmingesnių padarinių. Bankinio kredito ekspansija, pumpuodama naujų paskolų fondus į verslo pasaulį, dirbtinai numuša palūkanų normą žemiau to lygmens, kuris susiklostytų laisvoje rinkoje.

Laisvoje ir valdžios netrikdomoje rinkoje palūkanų normą nulemia visų rinkoje dalyvaujančių individų „laiko

pirmenybės“. Juk paskolos esmė yra tai, kad „dabarties gėrybė“ (pinigai, kuriais galima pasinaudoti dabar) iškeičiama į „ateities gėrybę“ (paskolos raštą, pagal kurį tais pinigais bus galima pasinaudoti tik tam tikru metu ateityje). Kadangi žmonės visada teikia pirmenybę pinigams dabar, o ne tokiai pat pinigų sumai kažkada ateityje, dabarties gėrybė rinkoje visada vertinama labiau nei ta pati gėrybė ateityje. Šis skirtumas yra palūkanų norma, ir jos lygis kinta priklausomai nuo to, kokiu mastu žmonės teikia pirmenybę dabarčiai prieš ateitį, t.y. nuo to, kokios yra jų laiko pirmenybės.

Žmonių laiko pirmenybės lemia ir tai, kokiu mastu žmonės taupo bei investuoja palyginti su išlaidomis vartojimui. Jeigu žmonių laiko pirmenybė smunka, t.y. jeigu jų dabarties pirmenybės laipsnis prieš ateitį mažėja, jie bus linkę mažiau vartoti dabartyje ir daugiau taupyti bei investuoti; kartu, ir dėl tos pačios priežasties, palūkanų norma, arba laiko diskonto norma, taip pat mažės. Ekonominį augimą daugiausia sąlygoja laiko pirmenybių lygmens smukimas, kuris didina taupymo bei investavimo dalį palyginti su vartojimu ir tokiu būdu mažina palūkanų normą.

Tačiau kas atsitinka tada, kai palūkanų norma mažėja ne dėl mažėjančios laiko pirmenybės ir didėjančių santaupų, bet dėl valdžios intervencijos jai skatinant bankinio kredito ekspansiją? Kitaip sakant, jeigu palūkanų norma smunka dirbtinai, dėl valdžios įsikišimo, o ne natūraliai, dėl vartotojų laiko pirmenybių pasikeitimo?

Atsitinka bėda. Verslininkai, matydami palūkanų normą smunkant, reaguoja ir turi reaguoti į ją kaip į pasikeitusį rinkos signalą: jie pradeda daugiau investuoti į kapitalines, gamintojų gėrybes. Investicijos, ypač į laikui imlius projektus, kurios iki tol neatrodė žadančios pelną,

dabar, dėl sumažėjusių palūkanų, atrodo kaip potencialiai pelningos. Žodžiu, verslininkai reaguoja į šį pokytį taip, kaip jie reaguotų į *realų* santaupų padidėjimą. Jie didina savo investicijas į ilgalaikę įrangą, kapitalines gėrybes, pramonines medžiagas bei statybas tiesioginės vartojimo gėrybių gamybos sąskaita.

Žodžiu, verslas džiaugsmingai skolinasi naujai sukurtus bankinius pinigus, jam teikiamus su mažesnėmis palūkanomis; jis naudoja šiuos pinigus investicijoms į kapitalines gėrybes; šie pinigai išleidžiami mokant didesnę žemės rentą ir didinant kapitalinių gėrybių pramonės darbininkų uždarbius. Iš verslo pusės kylanti paklausa didina darbo jėgos kaštus, tačiau verslas mano, jog šiuos kaštus jis gali pakelti, nes jį klaidina iškreipti – dėl valdžios ir bankų kišimosi į paskolų rinką – rinkos palūkanų signalai.

Problemos prasideda tada, kai darbininkai ir žemės savininkai – daugiausia darbininkai, nes didžioji verslo pajamų dalis išmokama darbo atlyginimui – pradeda leisti naujus bankinius pinigus, gautus padidėjusių uždarbių pavidalu. Visuomenės laiko pirmenybė *realiai* nesumažėjo: ji *nenori* taupyti daugiau nei taupė. Todėl darbininkai savo naujas pajamas leidžia daugiausia vartojimui, kitaip sakant, jie atstato senąjį vartojimo/taupymo santykį. O tai reiškia, kad jų išlaidos krypsta į vartojimo gėrybių pramonės gaminius; jie nepakankamai taupo ir investuoja, kad verslas galėtų pirkti naujai gaminamas mašinas, naują kapitalinę įrangą, pramoninę žaliavą ir t.t. Visa tai atsiskleidžia kaip staigiai prasidedanti ir ilgalaikė depresija *gamintojų gėrybių* pramonėje. Kai tik vartotojai atstato savo geidžiamas vartojimo/investavimo proporcijas, išaiškėja, jog verslas perdaug investavo į kapitalines gė-

rybes ir permažai į vartojimo gėrybes. Verslas buvo suviliotas valdžios dirbtinai sumažintų palūkanų ir veikė taip, tarsi atsirado papildomų investavimui tinkamų santaupų, nors realiai jų neatsirado. Kai nauji bankiniai pinigai nuvilnija per visą sistemą ir kai vartotojai atstato savo senas proporcijas, išaiškėja, kad trūksta santaupų nupirkti visai gamintojų gėrybių produkcijai, ir kad verslas netikusiai investavo jam prieinamas santaupas – investavo perdaug į kapitalines gėrybes ir nepakankamai į vartojimo produktus.

Infliacinis bumas sudarko ir iškreipia kainodaros ir gamybos sistemą. Darbo ir žaliavų kainos kapitalinių gėrybių pramonėse bumo metu iškeliamos per aukštai, kad neštų pelną vartotojams atstačius senas vartojimo ir investavimo pirmenybes. Tad „depresija“ tada yra būtinoji sveikatos atstatymo fazė, kai rinkos ekonomika nupjausto ir likviduoja nepagrįstas, neekonomiškas bumo investicijas atstatydama vartojimo ir investavimo proporcijas, kurių iš tikrųjų geidžia vartotojai. Depresija yra skausmingas, bet neišvengiamas procesas, kurio eigoje laisvoji rinka ištaiso bumo perlenkimus ir paklydimus atstatydama rinkos ekonomiką kaip efektyvią vartotojų norų tenkinimo priemonę. Kadangi bumo metu gamybos faktorių kainos buvo pernelyg iškeltos, darbo ir gėrybių kainoms šiame kapitalinių gėrybių sektoriuje turi būti leista smukti, kad atsistatytų derami rinkos santykiai.

Kadangi papildomus pinigus darbininkai gana greitai gauna padidėjusių uždarbių pavidalu, tai kyla klausimas, kodėl kilimo bumas gali tęstis metų metus neatsiskleidžiant klaidingoms investicijoms, niekam nesuvokiant rinkos signalų iškreipto pobūdžio ir neprasidedant depresijos/korekcijos procesui? Atsakymas yra tai, kad bumai būtų

labai trumpalaikiai, jeigu bankų kredito ekspansija ir, atitinkamai, palūkanų normos stūmimas žemiau jos rinkos lygmens būtų vienkartinis veiksmas. Tačiau kredito ekspansija *nėra* vienkartinis veiksmas; ji tęsiasi ir tęsiasi niekada nesuteikdama vartotojams galimybės atstatyti jų geidžiamų vartojimo ir taupymo proporcijų, niekada neleisdama kaštų augimui kapitalinių gėrybių pramonėje pasivyti infliacinio kainų augimo. Panašiai kaip kartojamos dopingo dozės arkliui, kartojamos bankų kredito dozės palaiko bumą ir leidžia jam tęstis iki neišvengiamos griūties. Tik tada, kai banko kredito ekspansija galiausiai nutraukiama – dėl to, kad bankai pajunta savo padėties trapumą arba dėl to, kad visuomenė sunerimsta dėl besitęsiančios infliacijos – tik tada bumas galiausiai susilaukia atpildo. Kai kredito infliacija nutrūksta, ateina sąskaitų mokėjimo valanda, ir korekcija neišvengiamai likviduoja nepagrįstas, perteklines bumo investicijas, grąžindama vartojimo gėrybių gamybai jai deramą investicijų proporciją.

Tokiu būdu Miseso verslo ciklo teorija išsprendžia visas mūsų mįsles: pasikartojantį ciklo pobūdį, verslo klaidų lavinas, ypatingą kilimo ir smukimo intensyvumą gamintojų gėrybių pramonėje.

Dėl ciklo Misesas kaltina infliacinę bankinio kredito ekspansiją, įsukamą intervencinės valdžios ir jos centrinio banko. Tačiau ką Misesas siūlytų daryti pačiai valdžiai prasidėjus depresijai? Koks turėtų būti valdžios vaidmuo gydant depresiją? Pirmiausia, valdžia turi kuo greičiau nutraukti jos vykdomą infliaciją. Infliacinis bumas, žinoma, dėl to iškart subliūkš ir neišvengiamai prasidės recesija ir depresija. Vis dėlto, kuo ilgiau valdžia nežengs šio žingsnio, tuo skausmingesnė bus būtinoji korekcija. Kuo greičiau

prasidės depresija/korekcija, tuo geriau. Tai taip pat reiškia, jog valdžia niekada neturi konservuoti iškreiptų verslo situacijų, neturi gelbėti žlungančio verslo įmonių ar skolinti joms pinigų. Taip veikdama ji tik pratęsia agoniją – staigią, bet trumpą depresijos fazę paversdama ilgalaike ir chroniška liga. Valdžia neturi palaikyti atlyginimų lygio ar gamintojų gėrybių kainų: taip veikdama ji tik ištęs ir nukels neapibrėžtai ateičiai depresijos/korekcijos procesą, sukels neapibrėžtai ilgą depresiją bei masinį nedarbą gyvybinėse kapitalinių gėrybių pramonėse. Valdžia neturi iš naujo griebtis infliacijos siekdama išsikapstyti iš depresijos. Net jeigu nauja infliacija blogą padėtį laikinai pagerintų, ji tik pasėtų sėklą žymiai blogesnei vėlesnei padėčiai. Valdžia neturi imtis vartojimo skatinimo priemonių ir ji neturi didinti savo pačios išlaidų, nes tai tik didins socialinės vartojimo/investavimo proporcijos deformaciją. Faktiškai, šią deformaciją sumažintų valstybės biudžeto apkarpymas. Tai, ko reikia ekonomikai, yra ne išlaidų vartojimui didinimas, bet didesnis taupymas gelbstint bent kai ką iš perteklinio investicinio bumo.

Miseso depresijos analizėje valdžiai privalu absoliučiai nieko nedaryti. Siekdama pagydyti ekonomiką ir kuo greičiau susidoroti su depresija, ji turi griežtai laikytis nesikišimo, *„laissez-faire“politikos. Visos jos priemonės tik ilgina ir trikdo rinkos korekcijos procesą; kuo mažiau ji veikia, tuo greičiau vyksta korekcijos procesas ir realus ekonomikos atsigavimas.*

Tad akivaizdu, kad Miseso siūlomas receptas yra Keyneso recepto priešybė: valdžia turi visiškai nutraukti kišimąsi į ekonomiką, sustabdyti savo vykdomą infliaciją ir apkarpyti savo biudžetą.

Šiandien yra visiškai pamiršta, net ekonomistų, kad Miseso depresijos analizė ir teorija buvo iškelta ketvirtajame

dešimtmetyje, Didžiosios depresijos metu, nors būtent ši depresija visada vaizduojama kaip didžiausias ir katastrofinis laissez-faire kapitalizmo fiasko. Tikroji padėtis buvo visiškai kitokia. 1929 metų krachas buvo neišvengiamas didžiulės bankinės kredito ekspansijos, vykdytos Vakarų pasaulyje nuo trečiojo dešimtmečio pradžios padarinys; kredito ekspansija buvo Vakarų valstybių ir pirmiausia JAV Federalinės rezervų sistemos sąmoningai vykdoma politika. Ji tapo įmanoma dėl to, kad po Pirmojo pasaulinio karo Vakarų pasaulis negrįžo prie aukso standarto ir todėl valstybėms atsirado daugiau erdvės vykdyti infliacinę politiką. Dabar vyrauja įsitikinimas, kad prezidentas Coolidge'as buvo *laissez-faire* ir nevaržomos rinkos ekonomikos šalininkas; jis toks nebuvo, ir tragiškiausia, kad jis toks nebuvo pinigų ir kredito srityje. Tačiau Coolidge'o nuodėmės ir klaidos buvo suverstos prie neegzistuojančios laisvosios rinkos ekonomikos durų.

Jeigu Coolidge'as 1929 metų krizę padarė neišvengiamą, tai prezidentas Hooveris pagilino ir pratęsė depresiją, transformuodamas ją iš tipiškai staigaus, bet trumpalaikio smukimo į ilgalaikę, chronišką ir beveik mirtiną ligą, kurią „išgydė" tik Antrojo pasaulinio karo siaubas. Būtent Hooveris, o ne Franklinas Rooseveltas buvo „naujojo kurso" politikos pradininkas: būtent jis pradėjo naudoti tas masinės intervencijos į rinką priemones, apie kurių žalingus padarinius įspėjo Miseso teorija – palaikydamas atlyginimus virš jų laisvosios rinkos lygio, palaikydamas kainas, vykdydamas kredito infliaciją ir skolindamas pinigus smunkančioms verslo įmonėms. Rooseveltas tik pratęsė, nors dar ryžtingiau, Hooverio inicijuotą politiką. Padarinys buvo tas, kad pirmąkart Amerikos istorijoje prasidėjo nesibaigianti depresija ir

kilo masinė bedarbystė. Coolidge'o krizė virto precedento neturinčia ilgalaike Hooverio-Roosevelto depresija.

Ludwigas von Misesas pranašavo šią depresiją tada, kai vyko trečiojo dešimtmečio bumas. Šiandienos ekonomistai ir politikai, apsiginklavę „naujosios ekonomikos" nenutrūkstamos infliacijos idėjomis ir naujais Federalinės rezervų sistemos „įrankiais", pranašauja „naująją erą", kai nepaliaujamai didėjantį klestėjimą mums garantuos visažiniai ekonomikos daktarai Vašingtone. Ludwigas von Misesas, ginkluotas vien teisinga verslo ciklo teorija, buvo vienas iš nedaugelio ekonomistų, numačiusių Didžiąją depresiją, ir todėl ekonominis pasaulis buvo priverstas jo pagarbiai klausytis. Anglijoje jo idėjas skleidė F. A. Hayekas, ir beveik visa jaunesnioji anglų ekonomistų karta, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, Miseso ciklo teoriją pradėjo pripažinti kaip adekvačią depresijų analizę ir taip pat pripažinti iš šios teorijos išplaukiančią laisvosios rinkos politiką. Deja, ekonomistai dabar išpažįsta lordo Keyneso istorijos sampratą – esą joks „klasikinis ekonomistas" neturėjo verslo ciklo teorijos iki pat 1936 m., kai pasirodė Keynesas su savo teorija. Tačiau depresijos teorija jau *egzistavo*; ji priklausė klasikinei ekonomikos teorijos tradicijai; ji reikalavo griežtos tvirtų pinigų ir *laissez-faire* politikos; ir jos pripažinimas, kartu su jos teikiama verslo ciklo teorija, sparčiai plito Anglijoje ir net Jungtinėse Valstijose. (Ypatinga ironija yra tai, kad ketvirtojo dešimtmečio pradžioje ir viduryje iškiliausias „austrų" ekonominės teorijos atstovas Jungtinėse Valstijose buvo profesorius Alvinas Hansenas, vėliau išgarsėjęs kaip žymiausias Keyneso mokinys mūsų šalyje.)

Plintantį Miseso ciklo teorijos pripažinimą sustabdė ne kas kita, kaip „keinsiskoji revoliucija" stulbinanti Key-

neso teorijos populiarumo audra, praūžusi per ekonomikos pasaulį po *Bendrosios teorijos* pasirodymo 1936 m. Miseso teorija nebuvo paneigta; ji buvo paprasčiausiai *užmiršta* spūstyje dėl vietų staiga išpopuliarėjusiame keinsiškajame traukinyje. Kai kurie iš žymiausių Miseso teorijos šalininkų, net puikiai žinodami, kieno pusėje tiesa, pasidavė naujai įsivyravusios doktrinos vėjams ir todėl sėkmingai nutūpė į profesorių postus geriausiuose Amerikos universitetuose.

Tačiau laikai keičiasi – buvęs archikeinsiškas Londono savaitraštis Economist neseniai paskelbė, jog „Keynesas mirė". Po daugiau nei dešimtmetį trukusios aštrios teorinės kritikos ir atkaklaus ekonominių faktų priešinimosi keinsininkai dabar yra priversti masiškai trauktis. Ir vėl norom nenorom pradedama pripažinti, jog pinigų pasiūla ir bankinis kreditas atlieka esminį vaidmenį verslo cikle. Bręsta laikas naujam Miseso verslo ciklo teorijos atradimui ir atgimimui. Žinoma, jis įvyks negreit; bet jeigu jis kada nors įvyks, tai bus palaidota pati Ekonomikos patarėjų tarybos idėja ir regėsime masinį valdžios traukimąsi iš ekonomikos srities. Tačiau tam, kad visa tai įvyktų, ekonomikos pasauliui ir plačiajai visuomenei turime parodyti, jog egzistuoja verslo ciklo paaiškinimas, dūlijęs knygų lentynose daugelį šių tragiškų metų.

Išnašos

* Šį tekstą brošiūros pavidalu pirmąkart paskelbė Constitutional Alliance of Lansing, Michigan, 1969.

Ar vis dar galime išvengti infliacijos?*

Friedrich A. Hayek

Šios paskaitos pavadinime keliamas klausimas yra iš dalies grynai retorinis. Tikiuosi, nė vienas iš jūsų neabejoja, jog techniškai nėra jokios infliacijos sustabdymo problemos. Jeigu pinigus kontroliuojanti valdžia iš tikrųjų norėtų ją sustabdyti ir būtų pasirengusi padariniams, ji tai galėtų atlikti žaibiškai. Ji visiškai kontroliuoja kredito piramidės bazę, tad tokį savo tikslą ji pasiektų įtikinamai paskelbdama, jog nedidins apyvartoje esančių banknotų ir bankinių depozitų kiekio, o esant reikalui jį net mažins. Ekonomistams čia nekyla abejonių. Tačiau man kelia susirūpinimą ne techninės, bet politinės galimybės. Šiuo požiūriu išties susiduriame su didžiule problema, nes vis daugiau ir daugiau žmonių, tarp jų labai kompetentingų žmonių, susitaiko su nesibaigiančios infliacijos neišvengiamybe. Faktiškai nežinau jokio rimto mėginimo parodyti, kaip galime įveikti kliūtis, iškilusias ne monetarinėje, bet politinėje srityje. O ir pats negaliu pasigirti, jog turiu patentuotą vaistą, kuris būtų veiksmingas esamomis sąlygomis. Vis dėlto nemanau, kad šios problemos sprendimas viršija žmogiškojo išradingumo ribas, kartą visuotinai suvokus problemos primygtinumą. Mano tikslas šioje paskaitoje – parodyti, kodėl būtina sustabdyti infliaciją, jeigu norime

išlikti gyvybinga laisvų žmonių visuomene. Kai ši primygtinė būtinybė bus aiškiai suvokta, tada, tikiuos, žmonės įgis drąsos griebti rankomis įkaitusias geležis, nes tokių veiksmų prireiks šalinant šias politines kliūtis ir sukuriant bent šansą rinkos ekonomikos funkcionavimo atgaivinimui.

Vadovėliniai aiškinimai ir viešoji nuomonė rimtai svarsto tik vieną žalingą infliacijos padarinį – jos poveikį skolininkų ir skolintojų santykiams. Be abejo, nenumatytas pinigų vertės smukimas yra žalingas skolintojams ir naudingas skolininkams. Šis infliacijos padarinys išties yra svarbus, bet jis nėra svarbiausias. Ir kadangi būtent skolintojai patiria nuostolį, o naudos gauna skolininkai, dauguma žmonių nekreipia ypatingo dėmesio į šią problemą bent jau tol, kol galiausiai suvokia, jog šiuolaikinėje visuomenėje svarbiausią ir skaitlingiausią skolintojų klasę sudaro darbo atlyginimų ir algų gavėjai bei smulkūs taupytojai, o skolininkų klasei, kuri daugiausia išlošia dėl infliacijos, priklauso verslo įmonės bei kredito institucijos.

Nenoriu plačiau aptarinėti šio labiausiai žinomo infliacijos padarinio, juolab, kad jis yra lengviausiai ištaisomas. Prieš dvidešimtį metų man dar buvo gana sunku savo studentus įtikinti tuo, kad jeigu visuotinai laukiamas metinis kainų kilimas būtų 5 procentai, tai palūkanų norma būtų 9-10 procentų arba net didesnė. Atrodo, kad liko nedaug žmonių, kurie dar nėra supratę, jog šio dydžio palūkanos būtinai išsilaikys kol tęsis infliacija. Vis dėlto, esant šiai padėčiai ir skolintojams suvokiant, kad tik dalis jų bendrųjų pajamų yra grynosios pajamos, bent jau trumpalaikiai skolintojai neturi pagrindo ypatingai skųstis – nors ilgalaikiai skolintojai, tokie kaip valstybinių paskolų ar obligacijų turėtojai, yra dalinai eksproprijuojami.

Tačiau šis procesas turi dar vieną suktą aspektą, kurį čia reikia bent glaustai aptarti. Reikalas tas, kad šis procesas padaro nepatikimą visą buhalterinę apskaitą, nes ji rodo tariamą pelną ten, kur realaus pelno gali nebūti. Žinoma, protingas vadybininkas galėtų su šia problema dorotis, bent jau apgrabiu būdu, laikydamas pelnu tik tai, kas lieka atsižvelgus į pinigų nuvertėjimo poveikį jo kapitalo atstatymo kaštams. Tačiau mokesčių inspekcija neleis jam taip elgtis, nes reikalaus mokėti mokesčius nuo viso pseudo-pelno. Toks apmokestinimas yra gryniausia jo kapitalo dalies konfiskacija, o sparčios infliacijos sąlygomis padariniai gali būti labai rimti.

Visa tai yra jums žinomi dalykai, kuriuos tik primenu prieš atkreipdamas dėmesį į mažiau pastebimus ir būtent dėl to labiau pavojingus infliacijos padarinius. Įprastoji infliacijos analizė, atkartojama daugumoje vadovėlinių tekstų, vadovaujasi prielaida, kad vidutinių kainų kilimas reiškia, jog visos kainos kyla vienu metu ir daugmaž tuo pačiu procentu, arba kad tai pasakytina bent jau apie visas kainas, kurias esamu momentu diktuoja rinka, paliekant nuošalėje tik kai kurias kainas, kurios nustatomos dekretais arba ilgalaikiais kontraktais – pavyzdžiu gali būti komunalinių paslaugų, nuomos kainų, įvairių abonentinių mokėjimų dydis. Tačiau taip nėra ir taip negali būti. Reikalo esmė yra tai, kad kol piniginių išlaidų srautas auga ir prekių bei paslaugų kainos kyla, skirtingos kainos kyla ne tuo pačiu metu, bet tam tikra *eiliškumo* tvarka ir todėl, kol procesas tęsiasi, kainos, kurios pakyla pirmiausia, turi visą laiką kilti greičiau už kitas. Ši visos kainų struktūros deformacija išnyksta tik po tam tikro laiko, nutraukus infliaciją. Būtent tai yra dalyko esmė, kurią mūsų mokytojas, Ludwigas von Misesas, nenuilstamai pabrėždavo per pastaruosius šešerius dešimtmečius. Ir vis dėlto atrodo, kad

prie šios minties reikia dar kartą grįžti, nes, kaip savo nuostabai neseniai patyriau, jos nesuvokia ir net ją atvirai neigia vienas iš iškiliausių gyvų ekonomistų.[1]

Norint suprasti infliacijos padarinius būtina suvokti, jog nuolat didinamas pinigų srautas didina kainas tam tikra seka. Tai aiškiai suprato Davidas Hume'as prieš du šimtus metų, o prieš jį ir Richardas Cantillonas. Siekdamas atskleisti šį poveikį Hume'as siūlė įsivaizduoti, kad vieną rytą kiekvienas pilietis atsibudęs atranda, jog jo piniginės turinys stebuklingai padvigubėjo. Net tokio įvykio padarinys nebūtų vienkartinis visų kainų pakilimas tuo pačiu procentu. Bet tokių stebuklų niekada nebūna. Papildomi pinigai įšvirkščiami į sistemą visada konkrečioje vietoje, konkrečiame taške. Todėl visada kai kurie žmonės anksčiau už kitus turės daugiau pinigų išlaidoms. Kas bus šie žmonės, priklausys nuo to, kaip konkrečiai didinamas pinigų srautas. Papildomų pinigų srautas gali būti pirmiausia išleidžiamas pačios valdžios – viešiesiems darbams arba didesnėms valdininkų algoms; jis gali būti pirmiausia išleidžiamas investuotojų, pritraukiančių lėšas savo projektams; jis gali būti pirmiausia išleidžiamas obligacijoms, investicinėms gėrybėms, darbo atlyginimams arba vartojimo gėrybėms. Po to savo ruožtu jis bus leidžiamas kitiems dalykams tų žmonių, kuriuos pirmiausia pasieks šios papildomos išlaidos ir t.t. Procesas įgyja labai skirtingas formas, priklausomai nuo pradinio papildomų pinigų šaltinio arba šaltinių; išsikerodamas jis tampa toks sudėtingas, kad jau niekas negali atsekti jo ištakų. Tačiau visos šios skirtingos proceso formos pasižymi vienu bendru bruožu: skirtingos kainos kyla ne vienu metu, bet tam tikra seka, ir kol procesas tęsiasi, kai kurios kainos visada kyla greičiau už kitas, ir būtent todėl bendroji santykinių kainų struktūra labai skiriasi nuo

tos, kurią grynieji teoretikai apibūdina kaip pusiausvyros padėtį. Visada egzistuos tai, ką galima pavadinti kainų gradientu , dėl kurio palankesnėje padėtyje bus tos prekės ir paslaugos, kurias pirmiausia pasieks naujas pinigų srautas – sąskaita visų kitų, kurias jis pasieks tik vėliau; padarinys bus tai, kad jos kils tarsi nuožulnia kreive – jeigu normalia laikysime kainų struktūrą, kuri egzistavo iki įvykdytos infliacijos ir kuri daugmaž atsistatys po to, kai infliacija bus nutraukta.

Tokia santykinių kainų kaita, jeigu ji truks tam tikrą laiką ir jeigu bus manoma, kad ji tęsis, sąlygos panašią išteklių pasiskirstymo kaitą: santykinai daugiau bus gaminama tų prekių bei paslaugų, kurių kainos dabar bus santykinai aukštesnės ir mažiau tų, kurių kainos bus santykinai žemesnės. Akivaizdu, kad šis gamybinių išteklių perskirstymas tęsis tol ir tik tol, kol infliacija vyks vienodu tempu. Matysime, kad šis veiklumo arba kai kurių veiklumo rūšių skatinimas, kuris gali vykti tik tęsiantis infliacijai, yra vienas iš būdų, kuriais dabartinė infliacija mus įstumia į kampą, nes ją nutraukus neišvengiamai būtų sunaikintos kai kurios jos pačios sukurtos darbo vietos.

Tačiau prieš svarstydamas ekonomikos taikymosi prie besitęsiančios infliacijos padarinius turiu aptarti vieną argumentą (nors nežinau, ar jis buvo kur nors aiškiai suformuluotas), kuriuo grindžiamas požiūris, jog infliacija yra santykinai nepavojingas dalykas. Atrodo, jog jeigu ateities kainos teisingai numatomos, tai bet kokia ateities kainų struktūra bus suderinama su pusiausvyros situacija, nes dabarties kainos prisiderins prie numatomų ateities kainų. Deja, tam aiškiai nepakanka, kad būtų teisingai nuspėjamas bendrasis kainų lygis įvairiais ateities momentais, o jos, kaip matėme, keisis skirtingais mastais. Prielaida, kad konkrečių prekių ateities kainos gali būti

teisingai numatytos per infliacijos periodą, veikiausiai niekada negali būti teisinga: kadangi kad ir kokios ateities kainos būtų numatomos, dabarties kainos ne pačios savaime prisitaiko prie laukiamų ateities kainų, o tik per dabartinį pinigų kiekio padidėjimą kartu su visais tais skirtingų kainų santykinio dydžio pokyčiais, kuriuos tokie pinigų kiekio pokyčiai neišvengiamai sukelia.

Tačiau dar svarbiau yra tai, kad jeigu ateities kainos būtų teisingai numatomos, infliacija neturėtų to stimuliuojančio poveikio, dėl kurio daugelis žmonių jai pritaria.

Svarbiausias infliacijos padarinys, dėl kurio verslas iš pradžių jai pritaria, yra tai, kad produktų kainos pasirodo esančios aukštesnės nei buvo numatoma. Todėl kyla visuotinė euforija, klaidingas visuotinio klestėjimo pojūtis. Tie, kurie nesant infliacijos turėtų didelius pelnus, dabar turi dar didesnius. Tie, kurie turėtų normalius pelnus, turi juos neįprastai didelius. Ir ne tik tos įmonės, kurios buvo ant bankroto slenksčio, bet net kai kurios iš tų, kurios seniai turėjo bankrutuoti, išlieka versle dėl netikėto bumo. Paklausa pranoksta pasiūlą: viską galima parduoti ir kiekvienas gali tęsti tai, ką darė. Būtent šią palaimintąją būklę, kai darbų yra daugiau nei norinčių dirbti, lordas Beveridge'as apibrėžė kaip visiško užimtumo būklę – niekada taip ir nesupratęs, jog jo pensijos nuvertėjimas, dėl kurio jis skundėsi senatvėje, buvo jo paties rekomendacijų įgyvendinimo neišvengiamas padarinys.

Tačiau (ir čia pereinu prie kito svarbaus momento) „visiškas užimtumas" šia prasme reikalauja ne tik infliacijos tąsos, bet infliacijos spartinimo. Juk kaip matėme, ji turės tiesioginį skatinantį poveikį tik kol ji, ar bent jau jos mastai, nėra numatomi. Tačiau infliacijai kartą įsivažiavus jos tąsa

tampa lūkesčių dalimi. Jeigu kainos tam tikrą laiką kilo 5 procentais per metus, žmonės pradeda manyti, jog jos taip pat kils ateityje. Laukiamos aukštesnės produkto kainos kelia gamybos faktorių dabartines kainas, o kartais, kur kai kurie kaštų komponentai yra fiksuoti, lankstesni sąnaudos gali padidėti net labiau už laukiamą produkto kainos padidėjimą – iki pat taško, kur bus tik normalus pelnas. Tačiau jeigu tada kainos nepakyla daugiau nei tikimasi, jokių ypatingų pelnų negaunama. Nors kainos toliau kyla ankstesniu tempu, tai nebedaro to stebuklingo poveikio pardavimams bei užimtumui, kuris reiškėsi anksčiau. Dirbtiniai pelnai išnyksta, sugrįžta nuostoliai, o kai kurios įmonės atranda, jog kainos net nepadengia jų kaštų. Kad išliktų ankstesnis infliacijos poveikis – kai jos mastas dar nebuvo numatomas – infliacija turi būti didinama. Jeigu iš pradžių pakako 5 procentų metinio kainų didėjimo, tai kai šis 5 procentų didėjimas tampa lūkesčių dalimi, prireikia jau 7 ar net daugiau procentų, kad atsirastų toks pat stimuliuojantis poveikis, kokį anksčiau darė 5 procentai. Jeigu infliacija jau vyko tam tikrą laiką ir daugelis verslų tapo priklausomi nuo spartinamos jos tąsos, tai susiklosto situacija, kai nepaisant kylančių kainų, daugelis įmonių patiria nuostolius, o nedarbas didėja. Depresija kartu su kylančiomis kainomis yra tipiškas infliacijos tempo sumažinimo padarinys tada, kai ekonomika jau būna prisitaikius prie tam tikro infliacijos tempo.

Visa tai reiškia, kad jeigu nenorime susitaikyti su nuolat didinamais, visas ribas peržengiančiais infliacijos tempais, tai infliacija niekada negali duoti daugiau nei laikiną postūmį ekonomikai, ir ji ne tik neišvengiamai nustoja daryti šį skatinantį poveikį, bet visada mums palieka atidėliojamų korekcijų ir naujai daromų prisitaikymo klaidų paveldą, kuris problemą tik apsunkina. Atkreipiu

skaitytojo dėmesį į tai, kad nesakau, jog kartą griebęsi infliacijos *neišvengiamai* nusirisime į hiperinfliaciją. Nemanau, kad tokia raida yra neišvengiama. Teigiu tik tai, kad *jeigu* geidžiame infliacinio klestėjimo ir visiško užimtumo, tai infliaciją turime nuolat spartinti ir niekada nestabdyti jos spartinimo. Empiriškai tai patvirtina didžioji Vokietijos infliacija trečiojo dešimtmečio pradžioje. Kol ji tęsėsi geometrine progresija, nebuvo realaus nedarbo (išskyrus galutinę stadiją). Bet kiekvieną kartą, kai infliacijos tempas buvo mažinamas, greit kildavo nedarbo lygis. Nemanau, kad mes nueisime tuo pačiu keliu, bent jau kol valdžioje turime daugmaž atsakingus žmones, nors nesu visiškai tikras, ar pastarojo dešimtmečio monetarinės politikos tąsa anksčiau ar vėliau nesukurs situacijos, kurioje į valdžią ateis mažiau atsakingi žmonės. Tačiau tai dar nėra mūsų problema. Dabar vis dar patiriame tai, ką britai vadina „*stop-go*“ politika – kai laikas nuo laiko valdžia išsigąsta ir mėgina spausti stabdžius, gaudama tik tą rezultatą, kad net prieš kainų kilimui sustojant pradeda grėsmingai didėti nedarbas ir valdžia pasijunta priversta atnaujinti ekspansiją. Šis procesas gali trukti gana ilgai, bet nesu tikras, ar santykinai mažų infliacijos dozių veiksmingumas skatinant ekonominį augimą nepradeda sparčiai menkėti. Vienas dalykas, kuris, prisipažįstu, mane stebina kalbant apie pastarųjų dvidešimties metų bumą, yra tai, kaip ilgai ekspansijos atnaujinimas išlieka efektyvus naujai skatinant bumą. Buvau įsitikinęs, jog ši galia skatinti investavimą nedidelėmis kredito ekspansijos dozėmis išseks kur kas greičiau – nors gali būti, jog dabar jau pasiekėme šį tašką. Bet nesu dėl to tikras. Galbūt turėsime dar vieną šios „*stop-go*“ politikos dešimtmetį, įprastosioms monetarinės politikos priemonėms tampant vis mažiau veiksmingoms, o recesijų intervalams tampant

vis ilgesniems. Išliekant šiai politinei tvarkai ir vyraujančiai viešajai nuomonei dabartinis Federalinės rezervų sistemos pirmininkas[2] veikiausiai elgsis ne blogiau nei iš jo galima tikėtis. Tačiau suvaržymai, kuriuos jam gali primesti jo nevaldomos aplinkybės, apie kurias dar kalbėsiu, gali labai susiaurinti jo galimybes veikti taip, kaip norėtume.

Ankstesniame renginyje, kuriame kai kurie iš jūsų dalyvavote, monetarinės politikos vadų padėtį jiems vykdant visiško užimtumo politiką aš palyginau su padėtimi žmogaus, kuris „laiko tigrą už uodegos". Bijau, kad jų padėties panašumas daug didesnis nei norėtume. Tigras ne tik bėga vis greičiau ir ne tik daro įsikibusiojo kelionę vis labiau duobėtą – pati mintis apie padarinius paleidus tigrą tampa tuo baisesnė, kuo labiau jis įsiunta. Tai, kad monetarinis vadas netrukus atsiduria šioje padėtyje, yra pagrindinis argumentas prieš infliacijos spartinimą. Kita metafora, kuri teisėtai naudojama šiame kontekste, yra narkotizavimosi padariniai. Pradiniai malonūs narkotizavimosi padariniai ir vėliau kylanti skaudaus pasirinkimo būtinybė teikia tos pačios dilemos pavyzdį. Kartą atsidūrus šioje padėtyje kyla pagunda griebtis paliatyvų ir tenkintis einamųjų sunkumų įveikos uždaviniais, vengiant atviromis akimis pažvelgti į esminę problemą, kurios sprendimui monetariniai vadai iš tikrųjų neturi veiksmingų priemonių.

Prieš tęsdamas šią pagrindinę mintį turiu tarti keletą žodžių apie tariamą infliacijos būtinybę kaip spartaus ekonominio augimo sąlygą. Gali būti, kad šiuolaikinė profesinių sąjungų politika pramoninėse šalyse sukūrė situaciją, kurioje augimas ir ganėtinai aukštas bei stabilus užimtumo lygis, profsąjungų politikai nesikeičiant, infliaciją išties daro vienintele efektyvia priemone įveikti

jų statomas kliūtis. Bet tai nereiškia, kad infliacija normaliomis sąlygomis, ir ypač mažiau išsivysčiusiose šalyse, yra būtina ar net palanki augimui. Nė viena iš didžiųjų pramoninių šiuolaikinio pasaulio šalių nepasiekė savo galybės nuvertėjančių pinigų sąlygomis. Nors sunku lyginti labai skirtingų periodų kainas, Britanijos kainos 1914 m. buvo daugmaž tokios pat kaip prieš du šimtus metų; Amerikos kainos 1939 m. taip pat buvo maždaug to paties lygio kaip ir anksčiausiu laiko momentu, 1749 m., apie kurį turime duomenų. Nors apskritai pasaulio istorija buvo daugiausia infliacijos istorija, yra bent keletas mums žinomų sėkmės istorijų, kai atskiros šalys atskirais periodais turėdavo stabilų pinigą; o pinigų nuvertėjimą praeityje paprastai lydėdavo ekonominis smukimas.

Žinoma, kapitalinių gėrybių gamyba gali būti laikinai padidinta vadinamojo „priverstinio taupymo“[3] priemonėmis – t. y. kredito ekspansijai atitraukiant išteklius nuo jų esamo naudojimo ir perkeliant juos kapitalinių gėrybių gamybai. Tokio periodo pabaigoje *fizinis* egzistuojančių kapitalinių gėrybių kiekis bus didesnis, nei šiaip jau jis būtų. Tam tikra jo dalis *gali* turėti išliekamąją naudą: žmonės gali įsigyti būstus mainais į tai, ko jiems buvo neleista suvartoti. Tačiau abejotina, ar toks priverstinis kapitalinių gėrybių augimas šalį visada praturtina, t. y. kad jos kapitalinių gėrybių *vertė* padidėja – arba kad jos bendras produktyvumas padidėja labiau nei jis padidėtų be šių priemonių. Jeigu investuotojas vadovausis lūkesčiu, kad investavimo lygis ateityje kils (kad palūkanų norma mažės, arba kad realūs uždarbiai kils, kas yra vienas ir tas pats dalykas), ir šis jo lūkestis nepasiteisins, tai šis aukštesnis investavimo lygis kur kas mažiau prisidės prie bendrojo produktyvumo didėjimo nei

mažesnis jo lygis, investavimui vykstant labiau deramomis formomis. Tai laikau ypač rimta grėsme besivystančioms šalims, kurios griebiasi infliacijos norėdamos paspartinti augimą. Įprastas to padarinys, man rodos, yra tai, kad tokios šalys nedidelę darbininkijos dalį aprūpina daug didesniu kapitalo *per capita* kiekiu nei jos gali numatomoje ateityje parūpinti visiems savo darbininkams, ir kad todėl didesnio visuminio kiekio investavimas mažiau prisideda prie bendrojo pragyvenimo lygio kilimo nei tai padarytų plačiau ir lygiau paskirstytas mažesnis bendras jo kiekis. Tie, kurie besivystančioms šalims pataria spartinti augimą infliacijos priemonėmis, elgiasi, mano supratimu, visiškai neatsakingai, beveik nusikalstamai. Toji sąlyga, kuri, Keyneso prielaidų šviesoje, infliaciją daro būtiną siekiant visiško užimtumo, o būtent profsąjungų primestas darbo užmokesčio nelankstumas, ten neegzistuoja. Ir jokie man žinomi infliacinės politikos padariniai – Pietų Amerikoje, Afrikoje ir Azijoje – nepakeičia mano įsitikinimo, jog tokiose šalyse infliacija yra visiškai ir išimtinai žalinga – ji sukelia išteklių švaistymą ir slopina tą racionalaus išskaičiavimo dvasią, kuri yra būtina efektyvios rinkos ekonomikos augimo sąlyga.

Visa Keyneso argumentacija, ginanti ekspansinę kredito politiką, postuluoja ir yra visiškai priklausoma nuo prielaidos, kad egzistuoja profsąjungų diktuojamas piniginių atlyginimų lygis. Tai yra būdinga išsivysčiusioms pramoninėms Vakarų šalims, bet visiškai nebūdinga besivystantiems kraštams – nors šis bruožas, dėl kitokių priežasčių, yra mažiau išreikštas tokiose šalyse kaip Japonija ir Vokietija. Tik tose šalyse, kuriose, kaip sakoma, piniginiai atlyginimai yra „nelankstūs judėjimui žemyn“ ir kur jie nuolat kyla dėl profsąjungų spaudimo,

prasminga argumentuoti, kad aukštas užimtumo lygis gali būti palaikomas tik nuolatinės infliacijos priemonėmis – ir neabejoju, jog infliaciją turėsime kol šios sąlygos išliks. Paskutiniojo karo pabaigoje mūsų šalyje įsivyravo, dažnai net įstatymų pavidalu, tokie ekonominės politikos principai, kurie profsąjungas iš esmės atleidžia nuo bet kokios atsakomybės už jų diktato sukeliamą nedarbą, tad visa atsakomybė už visiško užimtumo palaikymą suverčiama monetarinei ir fiskalinei valdžiai. Iš jos faktiškai reikalaujama parūpinti pakankamai pinigų tam, kad darbo pasiūla už profsąjungų nustatomą atlyginimų dydį galėtų būti pašalinta iš rinkos. Kadangi monetarinė valdžia iš principo gali tam tikram laiko tarpsniui garantuoti aukštą užimtumo lygį infliacijos priemonėmis, tai viešosios nuomonės spaudimu ji ir bus verčiama šį instrumentą naudoti. Tai yra vienintelė pastarųjų dvidešimt penkerių metų infliacinės raidos priežastis, ir ji veiks kol leisime profsąjungoms kelti piniginius atlyginimus į bet kokį aukštį, kurį tik jos sugeba primesti darbdaviams – o darbdaviai sutinka mokėti tokius piniginius atlyginimus su jų esama perkamąja galia tik todėl, kad žino, jog monetarinė valdžia bent iš dalies neutralizuos šią žalą mažindama pinigų perkamąją galią, tad ir suderėtų piniginių atlyginimų realią vertę.

Tokia yra politinė situacija, kuri nuolatinę infliaciją dabar daro neišvengiamą, ir ją gali pakeisti ne monetarinės, o tik atlyginimų politikos pasikeitimas. Neabejotina, jog kol išlieka dabartinė padėtis darbo rinkose, tol turėsime nuolatinę infliaciją. Ir vis dėlto negalime su ja susitaikyti – ne tik todėl, kad infliacija tampa vis mažiau efektyvi net kovoje su nedarbu, bet todėl, kad jai tam tikrą laiką vykstant ir po to ją vykdant didesniais tempais ji pradeda

vis labiau dezorganizuoti ekonomiką, tad valdžiai atsiranda vis daugiau paskatų griebtis įvairiausių kontrolės priemonių. Atvira infliacija savaime jau yra blogis; infliacija, slepiama įvairių kontrolės priemonių, yra dar didesnis blogis – ji reiškia realios rinkos ekonomikos baigtį. Tad toji įkaitusi geležis, kurią turime griebti, jeigu norime išsaugoti verslo laisvės sistemą ir laisvąją rinką, yra profsąjungų galia diktuoti atlyginimų dydį. Jeigu darbo atlyginimai ir ypač santykiniai atlyginimai skirtingose pramonėse nebus iš naujo priversti taikytis prie rinkos spaudimo ir tapti tikrai lanksčiais tiek kilimo, tiek smukimo linkme, nebus jokios erdvės neinfliacinei politikai. Nesunku suprasti, kad jeigu jokiems atlyginimams neleidžiama smukti, tai visi santykinių atlyginimų pokyčiai, kurie tampa būtini, turi būti atliekami keliant visus atlyginimus, išskyrus tuos, kurie smunka santykinai labiausiai. Tai reiškia, jog praktiškai visi piniginiai atlyginimai turi pakilti, kad įvyktų bet koks atlyginimų struktūros pokytis. Tačiau profesinė sąjunga, susitaikanti su jos narių atlyginimų mažinimu, šiandieną atrodo visiškai negalima. Žinoma, dėl šios padėties niekas neišlošia, nes piniginių atlyginimų didėjimą turi atsverti pinigų vertės mažėjimas – kad nepradėtų didėti nedarbas. Vis dėlto, atrodo, kad ši situacija neišvengiama dabartinėje sistemoje, kurioje atlyginimai nustatomi kolektyvinėmis sutartimis su profesinėmis sąjungomis ir kartu yra vykdoma visiško užimtumo politika.

Manau, kad kol ši pamatinė problema nebus išspręsta, maža vilties, kad padėtį pagerintų koks nors monetarinės kontrolės mechanizmo tobulinimas. Bet tai nereiškia, kad šis mechanizmas veikia patenkinamai. Jis buvo sukurtas kaip tik tam, kad būtų galima lengviau dorotis su atlyginimų problemos keliamais sunkumais – atveriant

kiekvienai šaliai didesnes infliacijos vykdymo galimybes. Aukso standartas buvo sunaikintas pirmiausia dėl to, kad jis buvo kliūtis infliacijai. Kai 1931 m., praėjus keletui dienų po to, kai Didžiojoje Britanijoje buvo suspenduotas aukso standartas, lordas Keynesas viename Londono dienraštyje rašė, kad „tik nedaugelis anglų nesidžiaugia tuo, kad išsivadavome iš aukso grandinių“, ir kai po penkiolikos metų jis galėjo mus tikinti, jog Breton Woods susitarimai buvo „aukso standarto priešybė“, visa ši retorika buvo nukreipta būtent prieš tą aukso standarto bruožą, kuris jokiai šaliai neleidžia vykdyti ilgalaikės infliacijos. Ir nors nesu tikras, ar aukso standartas yra geriausia priemonė šiam tikslui pasiekti, ji buvo vienintelė gan sėkmingai veikusi priemonė. Net jeigu ji turi daug trūkumų, ji buvo atmesta ne dėl jų; ir tai, kas ją pakeitė, tikrai nėra geresnė priemonė. Jeigu Bretton Woods grupės tikslas, kaip neseniai girdėjau jį aiškinant vieno jos dalyvių, buvo užkrauti tarptautinių atsiskaitymų naštą vien teigiamo balanso šalims, tai, mano manymu, neišvengiamas šio susitarimo padarinys bus nuolatinė tarptautinė infliacija. Pažymiu tai tik norėdamas parodyti, jog siekiant išvengti nuolatinės infliacijos pasauliniu mastu, mums taip pat reikia turėti kitokią tarptautinę monetarinę sistemą. Tačiau laikas, kai galėsime vaisingai svarstyti šią problemą, pribręs tik tada, kai didžiosios šalys išspręs savo vidaus problemas. Iki tol veikiausiai teks tenkintis laikinais pakaitalais, ir man atrodo, kad dabartiniu metu – išliekant mano aptartoms pamatinėms problemoms – nėra jokių šansų susidoroti su tarptautinės infliacijos problema grįžtant prie tarptautinio aukso standarto, net jeigu tai būtų praktiškai įmanoma. Pagrindinė problema, kuri turi būti išspręsta prieš mums viliantis sukurti patenkinamą monetarinę tvarką, yra atlyginimų nustatymo problema.

Išnašos

* Šis tekstas yra paskaita, perskaityta fondo *Foundation for Economic Education* patikėtiniams ir svečiams Niujorke, 1970 m. gegužės 18 d.; pirmąkart išspausdintas pirmajame šios knygos leidime.

[1] [Žr. Johno Hickso kritiką profesoriaus Hayeko straipsnyje "Three Elucidations of the Ricardo Effect," *Journal of Political Economy* (March-April 1969), p. 274.]

[2] Nuo 1970 m. iki 1978 m. juo buvo Arthur F. Burns (leid. past.)

[3] Priverstinis taupymas (forced savings), atsirandantis infliacinėje aplinkoje, aiškinamas taip: esant infliacijai, prekių kainos auga sparčiau nei darbo užmokestis. Esant tokioms sąlygoms verslininkai, t.y. labiau taupyti linkusi visuomenės dalis, yra privilegijuojami. Jie proporcingai nedidina savo vartojimo, tačiau daugiau taupo. Daroma išvada, kad esant infliacijai, sukaupiama daugiau kapitalo, mažėja palūkanos ir visa tai lemia spartesnį ekonomikos augimą Autorius atskleidžia gilesnes priverstinio taupymo pasekmes (leid. past.).

Austrų teorija: santrauka*

Roger W. Garrison

Austrų verslo ciklo teorija, savo ištakomis siekianti Carlo Mengerio *Ekonomikos principus* ir savo teiginius grindžianti Eugeno von Böhm-Bawerko *Kapitalo ir palūkanų* įžvalgomis į kapitalizuotą gamybos procesą, yra pakankamai išskirtinė, kad ją sietume su nacionalinės šalies vardu. Tačiau net ankstyvose teorijos rutuliojimo stadijose – Ludwigo von Miseso *Pinigų ir kredito teorijoje* bei vėlesniuose teorijos dėstymo ir rutuliojimo veikaluose, pavyzdžiui, F. A. Hayeko knygoje *Kainos ir gamyba* – austrų teorija visada rėmėsi kai kuriomis esminėmis švedų bei britų ekonomistų įžvalgomis. Knuto Wicksello knyga *Palūkanos ir kainos*, kurioje parodoma, kaip kainos reaguoja į bankinio ir realaus palūkanų dydžio atotrūkį, suteikė pagrindą austriškajai koncepcijai apie kapitalo išbalansavimą bumo metu. Rinkos procesas, kuris šį intertemporalinį išbalansavimą galiausiai atskleidžia, paversdamas bumą smukimu, primena analogišką procesą, aprašytą britų monetarinės mokyklos (*British Currency School*), kai tarptautinis mokėjimų disbalansas, sukeltas kredito ekspansijos, galiausiai eliminuojamas pasikeitus prekybos sąlygoms, tad ir metalinių pinigų srautams.

Austrų verslo ciklo teorija pabrėžia kontrastą tarp tvaraus ekonominio augimo, vykstančio taupymo pagrindu, ir netvaraus augimo, sukeliamo kredito ekspansijos.

Tiek individų santaupų didėjimas, tiek kredito ekspansija, organizuojama centrinio banko, išjudina rinkos procesus, kurių pradiniai padariniai ekonomikos kapitalo struktūrai yra panašūs. Tačiau galutiniai šių dviejų procesų padariniai yra diametraliai skirtingi: taupymas atneša realų augimą, kredito ekspansija atneša bumą ir po to nuosmukį.

Bendroji teorijos idėja, nors ir ne visas argumentas, gali būti nusakyta įprastais makroekonominiais taupymo ir investavimo agregatų terminais. Investavimo lygį sąlygoja skolinamų lėšų pasiūla ir paklausa, kaip tai rodo Diagrama 1(a) ir 1(b). Pasiūla atspindi individų norą taupyti ir investuoti, priklausomai nuo palūkanų dydžio; paklausa atspindi verslo įmonių norą skolintis ir imtis investicinių projektų. Kiekviena diagrama vaizduoja pusiausvyros padėtį paskolų rinkoje: rinką subalansuojantis palūkanų dydis yra *i* vertikalioje ašyje; sutaupomų ir investavimui skolinamų pajamų kiekis yra *A* horizontalioje ašyje. Skolinamų lėšų pasiūlos padidėjimas, kaip rodo abi diagramos, daro akivaizdų pradinį poveikį palūkanų dydžiui ir investicinio skolinimosi lygiui. Tačiau rinkos procesas duoda skirtingus rezultatus, priklausomai nuo to, ar padidėjusi skolinamų lėšų pasiūla atsiranda dėl individų didėjančio taupymo, ar dėl centrinio banko kredito ekspansijos.

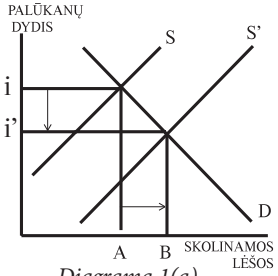

Diagrama 1(a)

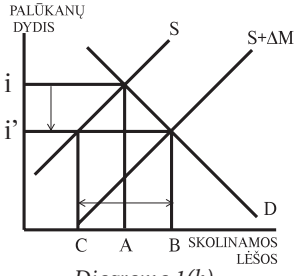

Diagrama 1(b)

Diagrama 1(a) rodo rinkos reakciją į padidėjusį individų taupumą: ją vaizduoja pasiūlos kreivės poslinkis nuo **S** prie **S'**. Žmonės tapo labiau orientuoti į ateitį; vartojimui ateityje jie teikia pirmenybę prieš vartojimą dabartyje. Dėl didesnio skolinamų lėšų prieinamumo palūkanų dydis smunka nuo *i* prie *i'*, gundydamas verslo įmones imtis investicinių projektų, kurie anksčiau joms neatrodė pelningi. Esant naujam rinką subalansuojančiam palūkanų dydžiui, taupymas ir investavimas padidėja **AB** dydžiu. Šis ekonomikos gamybinės galios didėjimas reiškia realų ekonominį augimą.

Diagrama 1(b) rodo, kokius padarinius turi centrinio banko kredito ekspansija: ją vaizduoja pasiūlos kreivės poslinkis nuo **S** prie **S**+Δ**M**. Prielaida čia yra tai, kad žmonės *netapo* taupesni ar labiau orientuoti į ateitį; centrinis bankas paprasčiausiai išpūtė skolinamų lėšų pasiūlą įšvirkšdamas naujų pinigų dozę į kredito rinkas. Rinką subalansuojančiam palūkanų dydžiui smunkant nuo *i* prie *i'*, verslas yra gundomas didinti investavimą **AB** dydžiu, nors tikrasis taupymas realiai smunka **AC** dydžiu. Skolinamų lėšų pasiūlos papildymas naujai sukurtais pinigais palūkanų dydį išlaiko dirbtinai žemą ir įkala pleištą tarp taupymo ir investavimo. Žemas bankinių palūkanų lygis stimuliuoja augimą be naujų santaupų. Kredito sukeltas dirbtinis bumas pačia savo esme yra netvarus ir jį neišvengiamai lydi smukimas – investavimo lygiui prisiderinant prie taupymo lygio.

Net ši supaprastinta skolinamų lėšų schema atskleidžia daugelį austrų verslo ciklo teorijos bruožų. Natūrali palūkanų norma yra tas dydis, kuris taupymo mastą sulygina su investavimo mastu. Bankinė palūkanų norma atsiskiria nuo natūralaus jų dydžio dėl kredito ekspansijos.

Kai nauji pinigai metami į kredito rinkas, tai vienas iš padarinių, kurį austrų teoretikai pabrėžia labiau už poveikį kainų lygiui, yra perteklinis investavimas. Šį investavimą, viršijantį geidžiamo taupymo lygį, **CB**, austrų teoretikai vadina priverstiniu taupymu.

Kiti svarbūs austrų verslo ciklo teorijos aspektai gali būti identifikuoti tik po to, kai paprastą investavimo sampratą, kurią vaizduoja Diagramos 1(a) ir 1(b), pakeičiame austriškąja daugiapakopio, laiką užimančio gamybos proceso vizija. Palūkanų norma valdo ne tik investavimo dydį, bet ir išteklių pasiskirstymą investavimo sektoriaus *viduje*. Ekonomikos intertemporalinę gamybos struktūrą sudaro investiciniai subagregatai, apibrėžiami pagal jų laiko santykį su vartojimo gėrybėmis, kurias jie padeda pateikti rinkai. Kai kurias gamybos stadijas, tokias kaip tyrimai ir žaliavų gavyba, skiria žymus laiko tarpsnis nuo rinkai pateikiamo vartojimo produkto. Kitos stadijos, tokios kaip urminės ir mažmeninės operacijos, laiko požiūriu yra artimos galutiniams produktams vartotojų rankose. Kaip liudija įprasti diskontuotos faktorių vertės skaičiavimai, jautrumas palūkanų dydžiui didėja didėjant laiko atstumui tarp investicinio subagregato, arba gamybos stadijos, ir galutinio vartojimo.

Palūkanų norma valdo intertemporalinę išteklių pasiskirstymo struktūrą. Kad laiko bėgyje ekonomikoje reikštųsi subalansavimo tendencijos, intertemporalinė išteklių pasiskirstymo struktūra turi taikytis prie intertemporalinės vartojimo pirmenybių struktūros pokyčių. Didėjantis taupumo laipsnis reiškia vartojimo pirmenybių struktūros keitimąsi – tokį, kai numatomas vartojimas iš artimos ateities nustumiamas į tolimesnę ateitį. Taupymo sukeltas palūkanų dydžio mažėjimas labiau skatina investavimą nei dabartinį vartojimą, kaip rodo Diagrama

1(a) ir Diagrama 1(b). Be to, ir austriškoje teorijoje tai netgi svarbiau, jis labiau skatina investavimą į ilgalaikį kapitalą, labiau tinkamą tolimesnėms, o ne artimesnėms gamybos stadijoms. Tokio pobūdžio kaita kapitalo struktūroje yra būtina tam, kad gamybos išeigą pastūmėtų nuo artimesnės prie tolimesnės ateities, sutinkant su pasikeitusiomis intertemporalinėmis vartojimo pirmenybėmis.

Kapitalo slinktį tolyn nuo galutinės išeigos – tad ir išeigos slinkį į tolimesnę ateitį – taip pat gali skatinti sukurtas kreditas. Tačiau kredito sukeltas palūkanų dydžio mažėjimas veda į intertemporalinio išteklių naudojimo *neatitikimą* intertemporalinėms vartojimo pirmenybėms. Rinkos mechanizmai, paskirstantys išteklius kapitalo struktūroje, nėra tokie tobuli, kad neleistų atsirasti ženkliems intertemporaliniams disbalansams, tačiau rinkos procesas, kuris gamybos išeigą stumia nuo artimesnės prie tolimesnės ateities tada, kai taupymo pirmenybės nėra pasikeitusios, neišvengiamai turi liūdną baigtį. Pajamų gavėjų išlaidų struktūra kertasi su gamybiniais sprendimais, kurie tas pajamas daro galimas. Intertemporalinis pajamų ir išlaidų struktūrų neatitikimas bumą galiausiai paverčia nuosmukiu. Kalbant konkrečiau, dirbtinai sumažintas palūkanų dydis, kuris sužadino kilimą, galiausiai grįžta prie aukštesnio realaus dydžio, entuziastingiems investuotojams konkuruojant tarpusavyje dėl vis labiau senkančių išteklių. Nuosmukį, kuris išreiškia rinkos susivokimą dėl bumo nepagrįstumo, lydi likvidavimas bei kapitalo restruktūrizavimas; tokiu būdu gamybinė veikla iš naujo suderinama su vartojimo pirmenybėmis.

Ortodoksinė makroekonomika apeina visas problemas, liečiančias intertemporalinę kapitalo struktūrą, postuluodama paprastą atvirkštinį santykį tarp visumi-

nio (grynojo) investavimo ir palūkanų dydžio. Paprastai teigiama, jog investicijų agregatas yra neelastingas palūkanoms trumpalaikėje makroekonominės teorijos ir politikos perspektyvoje, bet elastingas palūkanoms ilgalaikio augimo kontekste. Pats šios formulės paprastumas įtaigoja, jog lūkesčiai – kurie formuojasi esamų arba spėjamų politinių sprendimų šviesoje – gali nulemti vykdomos politikos efektyvumą arba neefektyvumą. Austrų teorijos požiūriu, kad ir koks būtų įprastai apibrėžiamo investicijų agregato elastingumas palūkanoms, palūkanų dydžio kaitos poveikis kapitalo struktūrai turi lemiamos reikšmės intertemporalinės pusiausvyros palaikymui. Pokyčiai kapitalo struktūroje gali būti reikšmingi net tada, kai grynojo investavimo pokyčiai nėra reikšmingi. Ir šie struktūriniai pokyčiai gali būti subalansuojantys arba išbalansuojantys, priklausomai nuo to, ar jie buvo sukelti padidėjusio taupymo ar vien kredito ekspansijos – arba, plačiau, priklausomai nuo to, ar jie buvo sukelti pirmenybių kaitos ar vien politikos pasikeitimo. Dar daugiau, pats pirmenybių ir politikos sąveikos sudėtingumas daugiapakopėje intertemporalinėje kapitalo struktūroje byloja, kad rinkos dalyviai negali suvokti visų vykdomos politikos padarinių gamybos produkto ir gamybos faktorių kainoms, tad jie ir negali nuo jų visiškai apsidrausti.

Ortodoksinėje teorijoje įprastai apibrėžiamo investicijų agregato pokytis, nelydimas padidėjusio taupymo, paprastai vadinamas *pertekliniu* investavimu ir vaizduojamas kaip **CB** Diagramoje 1(b), jo reikšmę dažnai menkinant teoriniais arba empiriniais sumetimais. Austrų teorija pripažįsta perteklinio investavimo galimybę, tačiau jai pirmiausia rūpi sudėtingesnis ir klastingesnis *klaidingas* investavimas (išvis neatvaizduojamas Diagramoje

1(b)), reiškiantis netinkamą intertemporalinį išteklių pasiskirstymą kapitalo struktūroje.

Verslo ciklas paprastai žymimas pagal užimtumo ir bendrojo produkto pokyčių gaires. Austrų teorijos požiūriu, kilimą (bumą) ir smukimą prasmingiau sieti su intertemporaliniu išteklių išbalansavimu ekonomikos kapitalo struktūroje, kurį lydi likvidavimas ir kapitalo restruktūrizavimas. Postuluojant nerealiai aukštą darbo mobilumą ekonomika galėtų pakelti politiškai generuojamą intertemporalinį disbalansą ir po to vykstantį subalansavimą nesikeičiant bendram užimtumo lygiui. Tačiau realūs rinkos subalansavimo procesai veikia ir kapitalo, ir darbo rinką; disbalansas kapitalo rinkoje sukelia svyravimus darbo rinkoje. Dirbtinio bumo metu, kai darbininkai nuviliojami nuo vėlesnių gamybos stadijų prie ankstyvesnių stadijų[1], nedarbo lygis yra žemas; bumui pasibaigus darbininkai paprasčiausiai atleidžiami iš žlungančių įmonių, o jų įsitraukimas į naujas arba dar išlikusias įmones užima laiko.

Ortodoksinė teorija vadinamąjį struktūrinį nedarbą (laisvų darbo vietų ir kandidatų į jas nedermę) skiria nuo ciklinio nedarbo (laisvų darbo vietų mažėjimo). Austrų teorijos požiūriu, ciklinis nedarbas, bent jau iš pradžių, yra specifinė struktūrinio nedarbo atmaina: kapitalo restruktūrizavimas, paskatintas papildomo kredito, sukuria perdaug darbo vietų ankstyvose gamybos stadijose. Santykinai aukštas nedarbo lygis smukimo fazėje paliečia darbininkus, kurių naujo įsidarbinimo perspektyvos priklauso nuo to, ar kredito sukeltoji kapitalo restruktūrizacija bus apversta.

Austrų teorija pripažįsta, kad likviduojant ir perdislokuojant blogai investuotą kapitalą ekonomikos in-

tertemporalinėje kapitalo struktūroje nedarbas gali smarkiai padidėti, nes pajamų mažėjimas ir išlaidų mažėjimas yra vienas kitą skatinantys procesai. Šią ekonominio veiklumo savigriovą austrai vadina „antrine depresija“ ir ją atskiria nuo struktūrinės deformacijos, kurią laiko pirmine problema. Tačiau ortodoksinės teorijos, ypač keinsizmas, ignoruodamos intertemporalinę kapitalo struktūrą savo dėmesį telkia vien į šią žemyn traukiančią spiralę.

Ekonominės politikos bei institucinių reformų klausimais austrų mokyklos ir ortodoksinės ekonominės teorijos atsakymai skiriasi todėl, kad jie teikia skirtingą reikšmę intertemporaliems disbalansams ir žemyn traukiančioms spiralėms. Austrai, kurie intertemporalinę kapitalo struktūros deformaciją suvokia kaip fundamentalesnę problemą, siūlo monetarinę reformą, užkertančią kelią kredito ekspansijos sukeliamiems bumams. Todėl austrų siūlomos reformos darbotvarkėje svarbiausia yra tvirti pinigai ir bankininkystės decentralizavimas. Ortodoksiniai makroekonomistai struktūrines problemas (intertemporalines ar kitokias) traktuoja kaip visiškai skirtingas nuo bendrosios paklausos nepakankamumo problemos ir nuo periodinės paklausos ir pajamų smukimo spiralės problemos. Jų siūlomas politines rekomendacijas, tokias kaip fiskalinis ir monetarinis stimuliavimas siekiant išlaikyti ekonomikos kilimą, austrai suvokia kaip kapitalo struktūros intertemporalinių deformacijų svarbiausiąją priežastį.

Nors kapitalo teorijos ištrėmimas iš makroekonomikos ketvirtajame XX a. dešimtmetyje austrų verslo ciklo teoriją pavertė mažumos požiūriu, kai kurie ekonomistai, dirbantys austrų tradicijoje, toliau vysto kapitalo teorija grindžiamą makroekonomiką.

Išnašos

[*] Ši „Santrauka“ yra adaptuota iš Roger W. Garrison, “The Austrian Theory of the Business Cycle,” in David Glasner, ed., *Business Cycles and Depressions: An Encyclopedia* (New York: Garland Publishing, 1996), p. 23-27.

[1] **Žemesnės gamybos stadijos** – žemesnės eilės gėrybių, t.y. vartojimo prekių, gamyba. Šie gamybos metodai trumpiausiai atideda vartojimą. Žemėsnės ir aukštesnės gamybos stadijos ekonominėje analizėje išskiriamos, siekiant pabrėžti laiko reikšmę, priimant sprendimus. Angl. Lower stages of production. **Aukštesnės gamybos stadijos** – gamybos stadijos, nutolusios nuo vartojimo prekių gamybos. Tai gali būti gamybos priemonių, skirtų vartojimo prekėms gaminti, gamyba. Arba dar toliau nuo vartojimo nutolusi – gamybos priemonių, skirtų gaminti gamybos priemones, kuriomis bus gaminamos vartojimo prekės, gamyba. Šie gamybos metodai yra ilgesni, kol santaupos dabar virsta vartojimo gėrybėmis ateityje. Angl. Upper stages of production.(Leid. past.)

Apie autorius

Ludwig von Mises (1881-1973), žymiausias austrų mokyklos atstovas XX amžiuje, daktaro laipsnį apsigynė Vienos universitete, kuriame ir dėstė. Taip pat buvo Austrijos Prekybos rūmų ekonominis patarėjas. Vėliau dėstė Ženevos Tarptautinių studijų institute ir Niujorko universitete. Svarbiausi veikalai: *Pinigų ir kredito teorija*; *Socializmas*; *Teorija ir istorija*; *Žmogiškoji veikla*. Lietuvių kalba: *Ekonominė politika*, LLRI: Vilnius, 2006.

Gottfried Haberler (1900-1995), Miseso mokinys, daktaro laipsnį apsigynė Vienos universitete, dėstė jame, taip pat Harvardo universitete. Jis taip pat buvo Amerikos Verslo instituto mokslinis bendradarbis. Svarbiausi veikalai: *Indeksinių skaičių prasmė*; *Tarptautinės prekybos teorija*; *Klestėjimas ir depresija*; *Ekonominis augimas ir stabilumas*.

Murray N. Rothbard (1926-1995), Miseso mokinys, doktoratą įgijo Kolumbijos universitete. Studijavo pas Misesą Niujorko universitete. Dėstė Niujorko Politechnikos universitete, taip pat Nevados universitete. Nuo pat Ludwigo von Miseso instituto įsteigimo buvo jo viceprezidentas. Svarbiausi veikalai: *Žmogus, ekonomika ir valstybė*; *Valdžia ir rinka*; *Amerikos didžioji depresija*; *Ekonominės minties istorija*. Lietuvių kalba: *Nuosavybė ir rinkos tvarka (rinktinė)*,

Friedrich A. Hayek (1899-1992), Miseso mokinys, doktoratą įgijo Vienos universitete, dėstė jame, taip pat Londono ekonomikos mokykloje, Čikagos universitete ir Freiburgo universitete. 1974 m. gavo Nobelio ekonomikos premiją. Svarbiausi veikalai: *Kainos ir gamyba*; *Grynoji kapitalo teorija*; *Pinigų teorija ir verslo ciklas*; Lietuvių kalba: *Kelias į vergovę* (Vilnius, Mintis, 1991); *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*, 3 t. (Vilnius, Eugrimas, 1998-1999).

Roger W. Garrison doktoratą įgijo Virginijos universitete. Yra ekonomikos profesorius Auburno universitete. Laikomas vienu iškiliausių šiuolaikinės austrų mokyklos verslo ciklo teoretikų. Svarbiausi darbai: The Austrian Theory of the Business Cycle in the Light of Modern Macroeconomics [PDF File] *The Review of Austrian Economics* 3:1; New Classical and Old Austrian Economics: Equilibrium Business Cycle Theory in Perspective [PDF File] *The Review of Austrian Economics* 5:1; Central Banking, Free Banking, and Financial Crises [PDF File] *The Review of Austrian Economics* 9:2.

Papildomi skaitiniai

Bellante, Don and Roger W. Garrison. „Phillips Curves and Hayekian Triangles: Two Perspectives on Monetary Dynamics," *History of Political Economy* 20, no. 2 (Summer 1988): 207-34.

Butos, William N. „The Recession and Austrian Business Cycle Theory: An Empirical Perspective," *Critical Review*7, nos. 2-3 (Spring-Winter 1993): 277-306.

Garrison, Roger W. „Austrian Capital Theory and the Future of Macroeconomics," in Richard M. Ebeling, ed. *Austrian Economics: Perspectives on the Past and Prospects for the Future* (Hillsdale, Mich.: Hillsdale College Press, 1991), p. 303-24.

„The Austrian Theory of the Business Cycle in the Light of Modern Macroeconomics," [PDF File] *Review of Austrian Economics* 3 (1989): 3-29.

„The Hayekian Trade Cycle Theory: A Reappraisal," *Cato Journal* 6, no. 2 (Fall 1986): 437-53.

„Time and Money: The Universals of Macroeconomic Theorizing," *Journal of Macroeconomics* 6, no. 2 (Spring 1984): 197-213.

O'Driscoll, Gerald P., Jr. *Economics as a Coordination Problem: The Contribution of Friedrich A. Hayek* (Kansas City: Sheed Andrews and McMeel, 1977).

Mises, Ludwig von, *Human Action: A Treatise on Economics* (Chicago: Henry Regnery Company), p. 538-587.

Rothbard, Murray N. *The Case Against the Fed* (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 1995).

Skousen, Mark. *The Structure of Production* (New York: New York University Press, 1990).

Wainhouse, Charles E. „Empirical Evidence for Hayek's Theory of Economic Fluctuations," in Barry N. Siegel, ed., *Money in Crises: The Federal Reserve, the Economy, and Monetary Reform* (Cambridge, Mass.: Ballinger Publishing, 1984), p. 37-66.

Pi 93 Pinigai ir verslo ciklai (rinktinė); pagal knygą „The Austrian Theory of the Trade Cycle“ sudarė Lietuvos laisvosios rinkos institutas; vertė Algirdas Degutis. – Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2009. – 168 p.

ISBN 978-9955-9584-3-7

Knyga susideda iš dviejų dalių. Pirmoji dalis – M. Rothbardo rašinys „Ką valdžia padarė su mūsų pinigais“, antrojoje dalyje pateikiami Ludwigo von Miseso, Gottfriedo Haberlerio, Murray N. Rothbardo, Friedricho A. Hayeko ir Rogerio W. Garrisono straipsniai apie verslo ciklą ir ekonomines depresijas.

UDK 338.22(436)

PINIGAI IR VERSLO CIKLAI
(rinktinė)

Pagal knygą „The Austrian Theory of the Trade Cycle“ sudarė Lietuvos laisvosios rinkos institutas
Vertė Algirdas Degutis

2009 m. rugsėjis 5,25 sp. l.
Išleido Lietuvos laisvosios rinkos institutas,
Jasinskio g. 16 a, LT 01112 Vilnius
Tel. (8 5) 252 62 55, fax. (8 5) 252 62 58,
el. paštas llri@lrinka.lt
www.lrinka.lt

Dizainas ir maketas - VšĮ „Agnus Dei“, 85 260 7888,
www.lankstinukai.lt

Pasaulio ekonomistus, politikus, o ir paprastus žmones, šiandien kankina klausimas – kodėl po visuotinio klestėjimo pasaulio ekonomiką ištiko nuožmi krizė, kaip ją įveikti ir kada ji baigsis.

Stebint diskusijas įvairiausiose auditorijose, su retomis išimtimis dominuoja štai toks krizės aiškinimas. „Finansų ir bankų sektorius buvo per menkai reguliuojamas ir pernelyg rizikavo. Rinkas pražudė bankininkų godumas. Bumą sukėlė perteklinė paklausa. Ekonomika perkaito. Verslo ciklas būdingas ekonomikai."

Jeigu Jūsų neįtikina šie teiginiai ir ieškote rimtesnės krizės ištakų analizės – ši knyga kaip tik Jums. Jei pritariate tokiam krizių aiškinimui, perskaitykite knygą – rasite daug peno iš naujo apmąstyti savo poziciją, - *Rūta Vainienė, LLRI prezidentė*.

ISBN 978-9955-9584-3-7

9 789955 958437